

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Ο ΕΧΩΝ ΔΥΟ ΧΙΤΩΝΑΣ ΔΙΔΕΙ ΤΟΝ ΕΝΑ

«Τώρα στίς γιορτές χαρίστε στον εαυτό σας τή ζεστασιά ενός μπουφάν και σ' έναν άστεγο τή ζεστασιά τής γυχής σας. Προσφέρετε ένα οποιοδήποτε παλιό σας μπουφάν κι αποκτήστε ένα καινούργιο από τά καταστήματα LACOSTE μέ έκπτωση 20% (...). Τά μπουφάν πού δά συγκεντρωνοῦν δά προσφεροῦν στό **"Κίνημα ἀγάπης"** τής Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν γιά νά μοιρασοῦν σέ ἄστεγους πρόσφυγες».

Δέν εἶναι ὁμως καλύτερα ν' ἀκολουθήσετε τό εὐαγγελικό ὁ ἔχων δύο χιτώνας δίδει τόν ἕναν, παρά τό διαφημιστικό κόλπο τῆς LACOSTE καί τήν ἐπικοινωνιακή πολιτική τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς; Χαρίστε, λοιπόν, στούς Κούρδους ἢ σ' ὅποιον μετανάστη ὅ,τι σᾶς περισσεύει ἀπό ροῦχο — καί σᾶς περισσεύουν πολλά, ἢ ἔστω μιά νάυλον σακούλα γιά νά κοιμηθεῖ στεγνός στήν πλατεία Κουμουνδούρου. Ἄν μάλιστα μαζευτοῦμε 4-5 μπορούμε νά τοῦς ἀγοράσουμε μιά σκηνή· δέν δά τοῦς τήν χαλάσουν, χρονιάρες μέρες.

Μιά προσφορά ἀλληλεγγύης πού δέν χρειάζεται τή μεσολάβηση τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς. Κι ἂν τή διαπράξετε, ὁ ΠΟΛΙΤΗΣ δέν σᾶς ὑπόσχεταί έκπτωση 20%: γιά ἐλεήμονες καί μή δά τιμᾶται δραχμές 1000.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Δεκέμβριος 1998
τεύχος 59 • δρχ. 1000

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Έλλάδα
Έτήσια (12 τεύχη): 10.000 δρχ.
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 5.000 δρχ.
Φοιτητική (12 τεύχη): 7.500 δρχ.
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 15.000 δρχ.

Ευρώπη
Έτήσια (12 τεύχη): 12.000 δρχ.

Άλλες χώρες
Έτήσια (12 τεύχη): 15.000 δρχ.

Τραπεζικός Λογαριασμός:
Άγγελος Έλεφάντης
Έθνική Τράπεζα τής Ελλάδος
ύποκ. Πλατεία Μητροπόλεως 146
αριθ. λογ. 403988-23
ή
μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ-ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ
Άγγελος Έλεφάντης
Κέκροπος 2 Άθήνα 10558
τηλ. 3239.645 • FAX 3227.706
Έκτύπωση: Άφοι Χρυσοχού
Στυμφαλίας 8,
Περιστέρι, τηλ. 5719937

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ

Ό Πολίτης, Ένας είναι ό έχθρός — Έπέρ δυνατών
συνηγορία 5
Χαράλαμπος Γολέμης, Έ κοινοτική άλληλεγγύη
ύποχωρεί, άς αλλάξει τουλάχιστον ή οικονομική
πολιτική 6
Παύλος Κλαυδιανός, Έ φορολογική μεταρρύθμιση
του 21ου αιώνα 8

Βασίλης Ζουναλής, Ό «τρίτος δρόμος» (Α' μέρος)10
Άνδρέας Πανταζόπουλος, Έ «άπορη σκέψη»13
Έλένη Σβορώνου, Μνημεία καί φύση:
Μιά παρεξηγημένη σχέση16
Πιέτρο Μπογκατιρέφ - Ρόμαν Γιάκομπσον, Έ λαϊκή
λογοτεχνία ως αυτόνομη μορφή δημιουργίας
(μτφρ. Έυαγγελή Άρ. Ντάτση)18
Λουκία Ρίτσαροντς, Δύο εκθέσεις στή λαϊκή καρδιά
τής Άθήνας25
Ρούλα Δημοπούλου, Μέ άφορμή τόν «Τζό» του
Κέν Λόουτς26
Δημήτρης Κυρτάτας, Τί είναι ένα βιβλίο28

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

Άνδρέας Έμπειριϊκος, «Our dominions beyond
the seas, ή, ή βίωσις τών στίχων».
Γιώργης Γιατρομανωλάκης, Ένα σχόλιο32
Λούλα Άναγνωστάκη, Ό ούρανός κατακόκκινος37
Χρύσα Προκοπάκη, Τά πρόσωπα τής Λούλας
Άναγνωστάκη 40
Δηώ Καγγελάρη, Κοιτάζοντας τόν κατακόκκινο
ούρανό43
Κώστας Βούλαρης, «Ένός λεπτού μαζί»46

Ἕνας εἶναι ὁ ἐχθρός...

Σίγουρα, ἡ ἀριστερά δέν ἔχει (οὔτε εἶχε ποτέ) ὡς μόνο ἐχθρό τόν ἱμπεριαλισμό, ὅπως ἔλεγε τό παλιό μαοϊκό καί ὑπαρκτοσοσιαλιστικό σύνθημα, πού κυριάρχησε ὡστόσο στή συγκέντρωση διαμαρτυρίας κατά τῶν βομβαρδισμῶν στό Ἰράκ, πού πραγματοποιήσαν ὁ Συνασπισμός καί ἡ Πράσινη Πολιτική ἔξω ἀπό τήν ἀμερικανική πρεσβεία, τήν Παρασκευή 18 Δεκεμβρίου. Ὁ ἱμπεριαλισμός, ὅμως, δέν ἔπαυσε νά ὑπάρχει καί νά ἀποτελεῖ μιά σοβαρή ἀπειλή γιά τήν ἀνθρωπότητα ἐπειδή ὁ «ἐλεύθερος κόσμος» ἐπικράτησε τοῦ «κομμουνισμοῦ» — μᾶλλον τό ἀντίθετο συμβαίνει. Γι' αὐτό, ἡ στιγμιαία παρέκλιση ὀρισμένων εὐαίσθητων πολιτῶν τῆς ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς ἀπό τήν «πολιτική ὀρθότητα» δέν πρέπει νά προκαλεῖ ἀνατριχίλα. Εἶναι γνήσιο τέκνο τῆς ὀργῆς γιά τή «νέα τάξη πραγμάτων» καί ταυτόχρονα μιά ἀντίδραση πρὸς ὅσους ἐν ὀνόματι ἐνός δῆθεν «ἐκσυγχρονισμοῦ» τῆς ἀριστερᾶς πετοῦν στά σκουπίδια ὅλα τά ἀναλυτικά τῆς ἐργαλεῖα. Μὲ ἀποτέλεσμα τήν πολιτική τῆς ἀναπηρία.

Ἵπέρ δυνατῶν συνηγορία

Ὁ καταλήψεις τῶν Λυκείων - Γυμνασίων καί οἱ διαδηλώσεις τῶν μαθητῶν, ἕνα μῆνα τώρα, εἶχαν εὐρύτατη λαϊκή συναίνεση. Φάνηκε ἀπό τήν ἀπορριπτική - κριτική στάση πού κράτησαν οἱ ἐπαγγελματικές ὀργανώσεις τῶν ἐκπαιδευτικῶν ὄλων τῶν βαθμίδων, ἀπό τή στάση πολλῶν συλλόγων γονέων καί κηδεμόνων, ἀπό τή συντριπτική πλειοψηφία τῶν ἀρθρογράφων τοῦ ἡμερήσιου καί τοῦ περιοδικοῦ Τύπου, ἀπό τή στάση τῶν κομμάτων τῆς ἀντιπολίτευσης καί πολλῶν παραγόντων τοῦ κυβερνώ-ντος κόμματος. Στήν πραγματικότητα ἐλάχιστες ἦταν οἱ φωνές πού ὑπερασπίστηκαν τή «μεταρρύθμιση» Ἀρσένη, κι ἀπ' αὐτές οἱ περισσότερες ἐν διατεταγμένη ὑπηρεσία.

Δέν ἔλειψε ὡστόσο, ἡ ἔμμεση συνηγορία ὑπέρ τῆς «μεταρρύθμισης». Σέ γενικές γραμμές οἱ ὑποστηρικτές θεώρησαν ὅτι ἡ ἀντίδραση στά μέτρα Ἀρσένη προέρχεται ἀπό ἰδιοτέλεια, συμφέροντα (π.χ. τῶν φροντιστῶν πού δῆθεν ἀπειλεῖται τό μέλλον τους, ἐνῶ ἀκριβῶς τώρα ἀβγάτισαν οἱ δουλειές τους), ἀπό τήν ἀδράνεια τῶν ἐκπαιδευτικῶν πού δέν θέλουν νά χαλάσουν τή βολή τους, ἢ τήν ἀπέδωσαν σέ ὑποκίνηση ἀπό ἰνστρούχτορες, ἢ στή σιγή τῶν ἀριστερῶν διανοουμένων πού κανακεύουν κάθε λαϊκιστικό σύνθημα. Μόνιμος ἐπιφυλλιδογράφος, τοῦ Βήματος, καθηγητής κ. Λουκάκης ἔγραφε (13 Δεκ.).

«Τώρα, ἂν ἤμουν πραγματικός διανοούμενος (πράγμα ἐξαιρετικά δύσκολο γιά μηχανικό), καί μάλιστα ἀριστερός διανοούμενος, ἡ ὑπό τή σκιά τῆς βίας λειτουργία τῶν σχολείων τῆς χώρας (γιατί καί τά γυμνασιολύκεια ἔτσι λειτουργοῦν) θά μέ ἐνοχλοῦσε. Θά μέ ἐνοχλοῦσε δηλαδή πού τά παιδιά μαθαίνουν, ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων, ὅτι ὀργανωμένες ὀμάδες καταφέρνουν νά ἐπιβάλουν τίς ἀπόψεις τους· μέχρι τοῦ σημείου πού οἱ Σύγκλητοι τῶν πανεπιστημίων νά τά κάνουν ἐπάνω τους κάθε φορά πού μπουκάρουν οἱ ὀμάδες (καί ὄχι οἱ νόμιμοι ἐκπρόσωποι τῶν φοιτητῶν) καί ἀπαιτοῦν «τά δίκαιά» τους. Τί λέω ὅμως, γιατί θά τοῦς ἐνοχλοῦσε τό παραπάνω, ἀφοῦ οὐδόλως ἀντέδρασαν ἐπί δεκαετίες στή φρικτή πρακτική, ὅπου οἱ ἐκπαιδευτικοί τῆς ἐπετηρίδας, ἀρκετοί ἀπό τοῦς ὁποίους ἦταν ἄκρως ἀκατάλληλοι, ἀναλάμβαναν τήν «ἐκπαίδευση» τῶν παιδιῶν μας ἐπί τῆ βάσει συντεχνιακοῦ κεκτημένου· εἶδαμε δέ ὅλοι πρόσφατα καί τίς βιαιοπραγίες τους ἐναντία στοῦς νεότερους συναδέλφους τους.»

Εἶναι φανερό. Ὅλα τά κακά τῆς ἐκπαίδευσης ὀφείλονται σ' αὐτούς τοῦ ἄθλιους ἀριστερούς. Ὡς γνωστόν, αὐτοί ἔφτιαχναν τοῦς νόμους, αὐτοί ἐξέδιδαν τίς ἐγκυκλίους, αὐτοί διαχειρίζονταν τό δημόσιο χρήμα, αὐτοί διορίζαν τίς ἐπιτροπές, αὐτοί εἶχαν στή διάθεσή τους τά ΜΜΕ καί τίς ἑκατοντασέλιδες ἐφημερίδες πού διαμορφώνουν τήν κοινή γνώμη.

Πάνω ἀπ' ὅλα φταῖνε ὅμως οἱ «ἀνάξιοι ἐκπαιδευτικοί» πού τώρα, μέ τό νέο σύστημα ἀξιολόγησης, τά βρίσκουν σκουῖρα. «Μετά εἶναι τό θέμα τῆς ἀξιολόγησης, πού ἔχει ἀνησυχήσει ὅσους ἀνάξιους ἐκπαιδευτικούς στά δημόσια σχολεῖα εἴτε δέν ἔχουν τίς ἀναγκαῖες γνώσεις εἴτε βαριοῦνται νά κοπιᾶσουν εἴτε ἀπουσιάζουν ἀδικαιολογητῶς, ὅπως καί πλεῖστοι μαθητές τους» (Γ. Μαρίνος, ΒΗΜΑ, 13/12).

Ἵπάρχουν καί κομψότερες τοποθετήσεις. Ὅρισμένοι ἐπικαλούμενοι τή θεωρία τῆς πάλης τῶν γενεῶν καί τό ἐκ φύσεως ἀφίκορο τῶν νέων θεωροῦν ὅτι εἶναι κατανοητή ἡ ἀντίδρασή τους, ὄχι ὅμως καί ὀρθή. Π.χ. ὁ κ. Πρετεντέρης, πάλι στό ΒΗΜΑ, 13/12:

Μπορῶ νά διαβεβαιώσω τόν ἀναγνώστη πῶς ἂν ὁ κόσμος εἶχε ἐξελιχθεῖ ὅπως τόν ὀνειρευόμουν ἐγώ καί οἱ φίλοι μου στά δεκάξι μας, θά ἦταν ἕνας κόσμος ἀφόρητος καί ἀβίωτος. Τώρα τό καταλαβαίνω. Τότε οὔτε πού συζητοῦσα τό δίκιο πού, ὅπως ἀποδεικνύεται, δέν εἶχα!

Μά, δεκαεξάχρονο ὁ κ. Πρετεντέρης στήν ΚΝΕ ἦταν;

Πολίτης

Ἡ κοινοτική ἀλληλεγγύη ὑποχωρεῖ, ἄς ἀλλάξει τουλάχιστον ἡ οἰκονομική πολιτική

Ἡ διαμάχη γιὰ τὰ μεγέθη τοῦ κοινοτικοῦ προϋπολογισμοῦ, κατά τήν περίοδο 2000-2006, πού κυριάρχησε στήν πρόσφατη Σύνοδο Κορυφῆς τῆς Βιέννης καί θά συνεχιστεῖ ἐπί τῆς γερμανικῆς προεδρίας τό πρῶτο ἐξάμηνο τοῦ 1999, ἀποδεικνύει ὅτι τό εὐρώ δέν φαίνεται νά ἐξημερώνει τὰ ἐθνικά ἔνστικτα, τὰ ὁποῖα εἶναι προφανῶς πολύ ἰσχυρότερα ἀπό τίς ἰδεολογίες τοῦ εὐρωπαϊσμοῦ καί τῆς εὐρωκεντροαριστεράς. Ἀποτελεῖ, ἐπίσης, μιά πρώτη ἔνδειξη τῆς προβλεπόμενης δύσκολης πορείας τῆς νεογέννητης οἰκονομικῆς καί νομισματικῆς ἔνωσης, πού ἴσως νά μὴν μακροημερεύσει ἂν δέν πραγματοποιηθοῦν σημαντικές θεσμικές ἀλλαγές καί ἀλλαγές τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς στήν Εὐρωπαϊκή Ἑνωσι.

Στήν αὐστριακή πρωτεύουσα, λοιπόν, ὅλες οἱ ἐθνικές κυβερνήσεις προσπάθησαν νά ἀποφύγουν τό οἰκονομικό κόστος ἀπό τή μελλοντική διεύρυνση τῆς Ἑνώσεως πρὸς τίς χώρες τῆς Κεντρικῆς καί Ἀνατολικῆς Εὐρώπης καί νά τό ἐπιρρίψουν ἢ μίᾳ στήν ἄλλη. Μπορεῖ οἱ χώρες τοῦ Βορῶ νά εἶχαν διαφορετικές ἀπόψεις μεταξύ τους ὡς πρὸς τή διαμόρφωση τοῦ προϋπολογισμοῦ, εἰδικά στό ζήτημα τοῦ ὕψους τῶν καθαρῶν εἰσφορῶν τους, τελικά, ὅμως, συνέστησαν ἕνα κοινό μέτωπο. Στόχος αὐτοῦ τοῦ μετώπου ἦταν τό κόστος τῆς διεύρυνσης νά τό φέρουν οἱ λιγότερο ἀναπτυγμένες χώρες-μέλη τοῦ Νότου (Ἰσπανία, Πορτογαλία καί Ἑλλάδα), εἴτε μέσω τῆς μείωσης τῶν εἰσπράξεων τους ἀπό τό λεγόμενο Ταμεῖο Συνοχῆς καί τὰ ἄλλα διαρθρωτικά ταμεῖα εἴτε μέσω τῆς ἀναμόρφωσης τῆς Κοινῆς Ἀγροτικῆς Πολιτικῆς (ΚΑΠ) μέ τή χρηματοδότησή της κατά 25% ἀπό τοὺς ἐθνικούς προϋπολογισμούς (σ' αὐτήν τήν τελευταία περίπτωση ἡ μπάλα θά ἔπαιρνε καί τή Γαλλία).

Ἡ οὐσιαστική ἐπιβάρυνση τῶν χωρῶν τοῦ Νότου θέτει σέ ἀμφισβήτηση τή βασική ἀρχή τῆς κοινοτικῆς ἀλληλεγγύης καί συνοχῆς καί ὀφείλεται, σέ μεγάλο βαθμό, στήν ἄρνηση τῶν πλούσιων χωρῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως νά αὐξηθεῖ ὁ κοινοτικός προϋπολογισμός πέρα ἀπό τό σημερινό πολύ χαμηλό ἐπίπεδο τοῦ 1,13% τοῦ κοινοτικοῦ ΑΕΠ, δηλαδή τοῦ συνολικοῦ ἀκαθάριστου ἐθνικοῦ προϊόντος ἢ εἰσοδήματος ὅλων τῶν χωρῶν-μελῶν. Σέ ὅλα τὰ ὁμόσπονδα κράτη (ὅπως, παραδείγματος χάριν, στή Γερμανία, τίς ΗΠΑ, τήν Ἑλβετία, τήν Αὐστραλία καί τόν Καναδά), τό ἀντίστοιχο ποσοστό τοῦ κεντρικοῦ προϋπολογισμοῦ ἀνέρχεται στό 40-50% τοῦ ΑΕΠ. Ἐνα πολύ σημαντικό μέρος αὐτοῦ τοῦ προϋπολογισμοῦ διατίθεται στά λεγόμενα κρατίδια, τίς ἐπαρχίες ἢ τίς πολιτείες μέ τή μορφή μεταβιβαστικῶν πληρωμῶν, ἀποτελώντας τή βασική πηγή τῶν ἐσόδων τους, ἐνῶ οἱ δικές τους εἰσπράξεις ἀπό τήν ἄμεση φορολογία μόλις ξεπερνοῦν τό 5% τοῦ ΑΕΠ. Στήν Εὐρωπαϊκή Ἑνωσι τὰ πράγματα εἶναι ἀκριβῶς ἀντίθετα: ὁ κοινοτικός προϋπολογισμός εἶναι, ὅπως εἴπαμε, πολύ χαμηλός καί δέν προβλέπεται νά αὐξηθεῖ στό μέλλον (ἡ αὐστριακή προεδρία πρότεινε, μάλιστα, νά σταθεροποιηθεῖ στό 0,95%), ἐνῶ οἱ κρατικοὶ προϋπολογισμοὶ τῶν χωρῶν-μελῶν φτάνουν περίπου τό 40% τῶν ἐθνικῶν ΑΕΠ.

Εἶναι ἀλήθεια, βέβαια, ὅτι ἡ Εὐρωπαϊκή Ἑνωσι δέν ἀποτελεῖ ἕνα ὁμοσπονδιακό κράτος καί ἐπομένως, θά ἰσχυρίζονταν οἱ ἀπανταχοῦ ὀπαδοὶ τοῦ «ὑπαρκτοῦ εὐρωπαϊσμοῦ», * τέτοιου εἴδους συγκρίσεις εἶναι χωρὶς νόημα. Ἐστῶ, ὅμως, καί ἂν παραβλέψουμε τό γεγονός ὅτι τό κύριο ἐπιχείρημα αὐτῶν τῶν ὀπαδῶν ὑπέρ τῆς ΟΝΕ ἦταν ἀκριβῶς ὅτι θά ἔθετε τίς βάσεις μιᾶς μελλοντικῆς ὁμοσπονδιοποίησης τῆς Εὐρώπης, ἡ ὁποιαδήποτε νομισματική ἐνοποίηση ἀπαιτεῖ ἕναν πολύ μεγαλύτερο προϋπολογισμό. Σύμφωνα μέ τήν Ἐκθεση Μάκ Ντούγκαλ, πού ἔγινε γιὰ λογαριασμό τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς τό 1997, τό ἐλάχιστο ποσοστό τοῦ προϋπολογισμοῦ στό κοινοτικό ΑΕΠ θά ἔπρεπε νά φτάνει τό 7,5% ἂν συμπεριλαμβανόνταν σ' αὐτόν καί οἱ δαπάνες γιὰ τήν κοινή ἄμυνα (ἐφόσον ὑπάρξει) καί τό 5% χωρὶς αὐτές.

Τό παραπάνω ὕψος τοῦ προϋπολογισμοῦ εἶναι ἀπαραίτητο τόσο γιὰ τήν ἐνίσχυση τῆς συνοχῆς, δηλαδή γιὰ τήν ἀπαραίτητη μείωση τοῦ ἀναπτυξιακοῦ χάσματος πού χωρίζει διάφορες χώρες καί περιοχές τῆς Εὐρωπαϊκῆς

Ἐνωσης, ὅσο καί γιά νά ἀντιμετωπίζονται ὀρισμένες ἐξαιρετικές ἐξωτερικές περιστάσεις πού μπορεῖ, κάποια χρονική στιγμή, νά ἐπηρέασουν ἀρνητικά τίς οἰκονομίες ὀρισμένων χωρῶν-μελῶν, περισσότερο ἢ λιγότερο ἀναπτυγμένων. Αὐτά τά, κατά τήν ὀρολογία τῶν οἰκονομολόγων, «ἀσύμμετρικά σόκ» δέν θά μποροῦν, ἀπό τόν προσεχῆ Ἰανουάριο, νά ἀντιμετωπιστοῦν ἀπό τίς ἐθνικές κυβερνήσεις οὔτε μέ μεταβολή τῶν συναλλαγμα-τικῶν ἰσοτιμιῶν, ἀφοῦ θά ὑπάρχει ἕνα μόνο νόμισμα, οὔτε μέ μείωση τῶν ἐπιτοκίων, ἀφοῦ αὐτά θά τά καθορίζει ἡ Εὐρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, ἀλλά οὔτε κἀν μέ αὔξηση τῶν δημόσιων δαπανῶν, ἀφοῦ τό περιβόητο σύμ-φωνο σταθερότητας ἀπαγορεύει τήν αὔξηση τῶν ἐλλειμμάτων. Θεωρητικά, ἡ θεραπεία τῶν σόκ θά μπορεῖ νά γίνει μόνο μέ δύο τρόπους: ἢ μέ αὔξηση τῶν μεταβιβαστικῶν πληρωμῶν πρὸς τή χώρα πού ἀντιμετωπίζει τό πρόβλημα ἢ μέ τή μείωση τῶν πραγματικῶν ἀμοιβῶν τῶν ἐργαζομένων της. Ἀποκλειομένης τῆς πρώτης λύσης, λόγω τοῦ χαμηλοῦ προϋπολογισμοῦ, μόνη διέξοδος θά εἶναι καί πάλι ἡ λιτότητα.

Ἐξαιτίας ὅσων προαναφέρθηκαν, τά ἀποτελέσματα τῆς Συνόδου Κορυφῆς τῆς Βιέννης, τῆς τελευταίας πρὶν ἀπό τήν τρίτη φάση τῆς ONE καί τήν εἰσαγωγή ὑπό λογιστική μορφή τοῦ εὐρώ, δέν εἶναι ἐνθαρρυντικά γιά τήν προοπτική τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνοποίησης. Παρ' ὄλ' αὐτά, τό κύμα διαμαρτυριῶν πού σηκώθηκε στή χώρα μας κατά τῆς στάσης τῆς νέας γερμανικῆς κυβέρνησης εἶναι μᾶλλον ὑπερβολικό. Σέ μιᾶ Εὐρώπη ἐθνικῶν κρατῶν, οἱ Σρέντερ καί Φίσερ δέν ἔκαναν τίποτε ἄλλο παρά νά προσπαθήσουν νά προστατεύσουν τά συμφέροντα τῆς χώρας τους καί νά τηρήσουν τίς προεκλογικές τους ὑποσχέσεις, εἰδικά στό θέμα τῆς καταπολέμησης τῆς ἀνεργίας καί τῆς διατήρησης τῶν βασικῶν στοιχείων τοῦ κράτους πρόνοιας. Ἡ μείωση τῶν κρατικῶν ἐσόδων ἀπό τήν ἀπόφαση τῆς κυβέρνησης νά βελτιώσει τή ζήτηση μέ τή σταδιακή ἐλάττωση τοῦ φόρου εἰσοδήματος τῶν φτωχότερων νοικοκυριῶν καί τῶν ἀσφαλιστικῶν εἰσφορῶν δύσκολα μπορεῖ νά ἀντισταθμιστεῖ μόνο μέ τήν αὔξηση τῶν ἐνεργειακῶν φόρων. Ἐπιπλέον, οἱ πρόσθετες οἰκονομικές ἀνάγκες τῆς ἐκπαίδευσης, κυρίως νέων ἀνέργων, σύμφωνα μέ τήν ἀπόφαση τῆς Εἰδικῆς Συνόδου Κορυφῆς τοῦ Λουξεμβούργου γιά τήν Ἀπασχό-ληση, αὐξάνουν τήν ἀνάγκη ἐξοικονόμησης πόρων. Μέ βάση αὐτές τίς ἐθνικές προτεραιότητες, ἡ περικοπή τῶν εἰσφορῶν στόν κοινοτικό προϋπολογισμό εἶναι γιά τήν κοκκινοπράσινη κυβέρνηση μονόδρομος. Ἄλλωστε, ὑπάρχει καί ἕνα θέμα ἰσότητας ὑποχρεώσεων τῶν πλούσιων χωρῶν. Ἡ Γερμανία εἰσφέρει σήμερα περίπου 11 δισεκατομμύρια ECU, ἔναντι 2,3 δισ. ECU τῆς δευτέρας σέ καθαρές συνεισφορές Ὀλλανδίας, ἐνῶ οἱ ἄλλες περισσότερο ἀναπτυγμένες χώρες ἀκολουθοῦν σέ μεγάλη ἀπόσταση, μέ τή Βρετανία νά δίνει μόλις 1,88 δισ. ECU. Αὐτό εἶναι δύσκολο νά συνεχιστεῖ.

Κάθε χώρα μόνη της ἢ σχεδόν μόνη της, λοιπόν, θά ἀντιμετωπίσει τίς «προκλήσεις» τῆς ἐνοποίησης, πού προχωράει ἀκάθεκτη σύμφωνα μέ τό μονεταριστικό πρότυπο πού χάραξαν οἱ προκάτοχοι τῶν σημερινῶν κυβερ-νήσεων τῶν μεγάλων χωρῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης. Μέ αὐτό τό δεδομένο, ἴσως ἐξίσου σημαντικό ζήτημα μέ ἐκεῖνο τῆς ἀποτροπῆς τῶν περικοπῶν στά κοινοτικά κονδύλια εἶναι ἡ ἔστω καί μικρή ἀλλαγὴ τῆς νεοφιλελεύ-θερης οἰκονομικῆς πολιτικῆς στήν Εὐρώπη μέ κύριο στόχο τήν ἀντιμετώπιση τῆς ἀνεργίας. Ἄν ἡ μείωση τῶν γερμανικῶν εἰσφορῶν στόν κοινοτικό προϋπολογισμό ἦταν τό τίμημα μιᾶς οὐσιαστικῆς ἀλλαγῆς πολιτικῆς στή Γερμανία, πού θά ἐπηρέαζε τίς ἐξελίξεις καί σέ εὐρωπαϊκό ἐπίπεδο, τότε ἴσως αὐτή θά μπορούσε νά ἀντιμε-τωπιστεῖ μέ μεγαλύτερη ἐπιείκεια. Ἄλλωστε, ἡ δυνατότητα νά αὐξηθοῦν σημαντικά οἱ δημόσιες δαπάνες καί τά εἰσοδήματα τῶν ἐργαζομένων, ἔστω καί μέ κόστος τήν ἀντίστοιχη μικρὴ αὔξηση τῶν ἐλλειμμάτων καί τοῦ πληθωρισμοῦ, θά εἶχε περισσότερο εὐεργετικά ἀποτελέσματα ἀπό τή διάθεση κάποιων ἑκατοντάδων χιλιάδων ECU τοῦ Κοινωνικοῦ Ταμείου γιά προγράμματα «ἐκπαίδευσης» καί «ἐπιμόρφωσης» ἢ γιά τήν ἐπιδό-τηση ἐπιχειρήσεων, ἔτσι ὥστε αὐτές νά ἀπασχολήσουν γιά ἕνα μικρὸ χρονικὸ διάστημα καί μέ ἐξευτελιστικές ἀμοιβές ὀρισμένους νέους ἀνέργους, πού θά ἀντικαταστήσουν κάποιους ἄλλους, μεγαλύτερους σέ ἡλικία, ἐργα-ζομένους, δηλαδή «προνομιούχους».

Χαράλαμπος Γολέμης

* Τόν ὄρο, πού μᾶς παραπέμπει στόν πάλαι ποτέ «ὑπαρκτό σοσιαλισμό» καί στήν ἄκριτη στήριξή του ἀκόμα καί ἀπό ἀριστερούς, πού διαφωνοῦσαν μέ βασικά του χαρακτηριστικά, εἰσήγαγε ὁ Βασίλης Πεσμαζόγλου μέ πρόσφατο ἄρθρο του στά «Ἐνθέματα» τῆς Αὐγῆς.

Ἡ φορολογική μεταρρύθμιση τοῦ 21ου αἰῶνα

Οἱ ἀρμόδιοι ὑπουργοὶ τὸ ἐπανελάβαν αὐτές τῆς μέρες καὶ κατὰ τὴ συζήτηση τοῦ προϋπολογισμοῦ στὴ Βουλὴ: "Ἕλληνες πολίτες, εἶπαν, τὸ 2000 θὰ γίνῃ ἡ φορολογικὴ μεταρρύθμιση πού σᾶς ἔχουμε ὑποσχεθεῖ ἀλλά, λόγω τῶν ὑποχρεώσεων πού δημιουργοῦσε ἕως τώρα ἡ προσπάθεια νὰ μπεῖ ἡ χώρα στὴν ΟΝΕ, δέν ἦταν δυνατόν νὰ πραγματοποιηθεῖ. Τὸ 1999 εἶναι τὸ τελευταῖο δύσκολο ἔτος. Στὸ ἐξῆς, θὰ δίνουμε! Ὡστόσο, ἀκόμη καὶ μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἐξαιρετικὴ στενότητα, προσθέτουν οἱ σοσιαλιστὲς κυβερνήτες μας, βρήκαμε τὸν τρόπο νὰ στρέψουμε κάπως πρὸς τὸ δικαιότερο τὸ φορολογικὸ μας σύστημα. Παραθέτουν καὶ ἀριθμούς.

Δέν εἶναι καθ' ὅλα ἀξιοπρεπὴς καὶ ἀρκετὰ ἀξιόπιστη αὐτὴ ἡ εἰκόνα; Ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὸ συμπέρασμα ὅτι, οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, καλύτερα δέν γινόταν; Ἄς δοῦμε τὰ ζητήματα ἕνα ἕνα.

Ζήτημα πρῶτον. Τὸ πιὸ ἀνησυχητικὸ εἶναι αὐτὸ τὸ «ἀπὸ τοῦ χρόνου δίνουμε». Πρόκειται γιὰ τὴ φράση-κλειδί ἢ ὅποια ἀποκαλύπτει τὸ εἶδος τῆς μεταρρύθμισης πού ἔχει στό νοῦ τῆς ἡ κυβέρνησης. Κανεὶς δέν εἶναι μαζοχιστὴς νὰ μὴν θέλῃ νὰ μειωθεῖ ὁ φόρος πού πληρώνει, ἀλλὰ σέ ἕνα φορολογικὸ σύστημα πού ἐκτός ἀπὸ ἄδικο εἶναι καὶ ὑπανάπτυκτο, τοῦ λείπουν δηλαδὴ ἔσοδα ἀφοῦ τὸ 1998 τὰ ἔσοδα τῆς ἐλληνικῆς Γενικῆς Κυβέρνησης ἦταν 39,3 % ἔναντι 46,0 % τοῦ μέσου ὅρου τῆς Ε.Ε., αὐτὸ τὸ «τώρα θὰ δώσουμε» σημαίνει ὅτι χάνεται γιὰ ἄλλη μιά φορά καὶ γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα ἡ εὐκαιρία μὲ ὑγιῆ ἔσοδα νὰ δημιουργήσῃς ἀξιόλογο καὶ σύγχρονο κράτος πρόνοιας, νὰ παρέμβῃς στὸ πεδίο τῆς ἀνισοκατανομῆς τῶν εἰσοδημάτων, στὸ πεδίο τῆς ἀνάπτυξης καὶ τῆς ποιότητος ζωῆς. Ποῦ θὰ δώσει καὶ τί θὰ δώσει; Μά προφανῶς θὰ μειώσῃ τούς φόρους ἐπὶ τῶν κερδῶν γιὰ δῆθεν ἀναπτυξιακοὺς λόγους, θὰ καταργήσῃ φόρους ἐπὶ τοῦ συσσωρευμένου πλούτου (π.χ. ἐπὶ τῶν τόκων τῶν ὁμολόγων κλπ.) γιὰ νὰ δανειζέται τὸ κράτος πιὸ ἄνετα καὶ νὰ δημιουργεῖται μεγαλύτερη ἄνεση γιὰ τὸ χρηματοπιστωτικὸ κεφάλαιο, θὰ μειώσῃ καὶ φόρους εἰσοδήματος γιὰ νὰ «βουλώσῃ τὰ στόματα» ὅσων θὰ ἔπρεπε νὰ φωνάξουν γιὰ ὅλα αὐτά. Ἀκόμη καὶ συμπληρωματικά, θὰ ἀποφύγῃ νὰ καθιερώσῃ τὸ φόρο ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος μιᾶς οἰκογενειακῆς ὀντότητας, θὰ ἀποφύγῃ ἔστω νὰ ἀθροίσῃ τὰ εἰσοδήματα ἀπὸ διάφορες πηγές ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ φορολογούμενου διατηρώντας στὸ καθεστῶς τῆς αὐτοτελοῦς —δηλαδὴ πολὺ μικρῆς— φορολόγησης τεράστια εἰσοδήματα (π.χ. τόκους πάσης φύσεως ἢ μερίσματα μετοχῶν κλπ.). Δέν θὰ υἱοθετήσῃ τὸ μέτρο τῆς διαφορετικῆς φορολόγησης ἀνάλογα μὲ τὴν πηγὴ καὶ τὸν τρόπο ἀπόκτησης τοῦ εἰσοδήματος (π.χ. γιὰ τὸ ἴδιο ὕψος εἰσοδήματος φορολογεῖται σήμερα μὲ τὸν ἴδιο συντελεστὴ εἰσόδημα ἀπὸ μισθό, σύνταξη, αὐτοαπασχόληση, κέρδος καὶ ἀποζημίωση γιὰ ἀπόλυση!). Δέν θὰ καταργήσῃ τῆς πάμπολλες ἀπαλλαγές, ἐξαιρέσεις, ἐπιβαρύνσεις χάριν τόκων κλπ. πού —τό εἶχε αὐτὸ μελετήσει σέ βάθος ὁ ἀξέχαστος Σάκης Καραγιωργας— ἐν τέλει δίνονται, ὡς καθεστῶς, καὶ στοὺς ἀνίσχυρους οἰκονομικά ἕνα πινάκιο φακῆς ἐπιτείνει τὴν ταξικότητα τοῦ συστήματος. Δέν θὰ καθιερώσῃ εὐρὺ πλέγμα κοινωνικῶν καὶ περιβαλλοντικῶν κριτηρίων γιὰ νὰ φορολογήσῃ ἀνάλογα. Τὸ πιὸ πιθανὸ εἶναι νὰ συμβεῖ αὐτὸ πού συχνὰ συμβαίνει στὴν οἰκονομικὴ πολιτικὴ: στὴν περίοδο τῆς λιτότητας πιέζονται τὰ ἀσθενῆ οἰκονομικά καὶ κοινωνικά στρώματα —στὴν περίοδο τῆς χαλάρωσης εὐνοοῦνται τὰ ἰσχυρά.

Ζήτημα δεύτερον. Γιατί δέν μποροῦσε νὰ κάνει τὴ μεταρρύθμιση λόγω ΟΝΕ; Τὸ ἀντίθετο

ἀκριβῶς ἰσχύει! Τό ταξικότατο καί ἀπαράδεκτο γιά τήν ἀναποτελεσματικότητά του ἑλληνικό φορολογικό σύστημα ἄς ὑποθέσουμε ὅτι δέν τό ἔθιγε κανένα κυβερνητικό κόμμα λόγω δεσμῶν μέ τά στρώματα πού φοροδιαφεύγουν ἢ φοροαποφεύγουν κλπ. Ὑπῆρχε καλύτερη εὐκαιρία, ἰδιαίτερα γιά ἕνα σοσιαλιστικό κόμμα, ἐφόσον ἡ ΟΝΕ εἶχε ἀναγορευθεῖ σέ συλλογικό στόχο, νά τεθεῖ ζήτημα συλλογῶν τῶν ἐσόδων πού τόσα χρόνια δέν εἰσπράττονται; Ἀκόμη, δέν ἦταν εὐκαιρία νά ἐπιβληθοῦν νέοι φόροι ἐπί τῶν κερδῶν καί τῆς περιουσίας, ὅπως ἔγινε στήν Ἰταλία καί στή Γαλλία ἔστω καί μέ «κουτσό τρόπο»; Μέ τήν ὑπόθεση τῆς ὑποτίμησης ἀποκαλύφθηκε πλήρως ὁ μηχανισμός —ὑπαρκτός καί πρῖν ἀπό τήν ὑποτίμηση φυσικά— παραγωγῆς ὑψηλῶν κερδῶν καί ὑπερκερδῶν. Τό παραδέχθηκε στή Θεσσαλονίκη ἔστω καί ἔμμεσα ὁ ἴδιος ὁ πρωθυπουργός. Τό σημείωσε μέ ἀπόλυτη σαφήνεια ὁ διοικητής τῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος. Μιά δημοκρατική μεταρρύθμιση τοῦ φορολογικοῦ συστήματος θά ἔφερνε τεράστια ὑγιή ἔσοδα, ἀκριβῶς ἐν ὄψει τῆς ΟΝΕ τό κόστος νά διανεμηθεῖ μέ ἄλλη λογική καί τά ἐλλείμματα νά μειωθοῦν γιά νά μήν βρῖσκεται ἡ ἑλληνική οἰκονομία κάτω ἀπό ἕνα βάρος πού δέν τῆς ἐπέτρεπε νά κινηθεῖ παραγωγικά. Φυσικά δέν διέφυγαν ὅλ' αὐτά τῆς προσοχῆς τῆς κυβέρνησης: δέν ἐπιλέχθηκαν.

Ζήτημα τρίτον. Ἐχουν στ' ἀλήθεια βελτιωθεῖ κάπως τά φορολογικά μας, ἔχουν γίνει πιό δίκαια ἐπί τῶν ἡμερῶν τοῦ ΠΑΣΟΚ; Τήν πιό συγχροτημένη ὑποστήριξη αὐτῆς τῆς θέσης ἔχει ἐπιχειρήσει ὁ οἰκονομικός σύμβουλος τοῦ πρωθυπουργοῦ κ. Τάσος Γιαννίτσας. Ἄς τή δοῦμε.

α) Ἡ συμμετοχή τῶν ἔμμεσων φόρων στό σύνολο τῶν φορολογικῶν ἐσόδων, ὑποστηρίζει αὐτή ἡ ἀποψη, μειώθηκε ἀπό τό 1992 ἕως τό 1998 ἀπό 71,1% σέ 62,1%. Κάπου 9 μονάδες δέν εἶναι λίγο, ἄρα τό ὅλο σύστημα φορολογίας ἔγινε δικαιότερο, «προοδευτικότερο καί βρῖσκεται πιό κοντά στούς στόχους μιᾶς πολιτικῆς κοινωνικῆς συνοχῆς». Δέν εἶναι σωστός αὐτός ὁ ὑπολογισμός, ὅμως. Δέν μειώθηκαν οἱ ἔμμεσοι φόροι ἀλλά ἡ σχετική τους θέση. Ὡς ποσοστό τοῦ ΑΕΠ, μέτρο πού δίνει χωρίς ἄλλες ἐπιρροές τό βάρος κάθε φόρου, βλέπουμε (στοιχεῖα Προϋπολογισμοῦ γιά τό 1999) ὅτι ἀπό 13,8% τό 1998 ἦταν 15% τοῦ ΑΕΠ τό 1998.

β) Οἱ ἄμεσοι φόροι ὄντως αὐξήθηκαν ἀπό 5,7% τοῦ ΑΕΠ τό 1988 στό 9,2% τοῦ ΑΕΠ τό 1998. Ὅμως ἡ σχετική θέση τῶν μισθωτῶν σ' αὐτούς αὐξήθηκε ἀπό 39,2% τό 1980 στό 41,2% τό 1997 (στοιχεῖα ΙΝΕ τῆς ΓΣΕΕ) καί τῶν συνταξιούχων ἀπό 28,1% στό 24,0%. Ἄρα ἡ κατανομή αὐτῆς τῆς αὐξησης τῶν ἄμεσων φόρων —θετική κατ' ἀρχήν ἐξέλιξη— δέν ἔγινε ἰσομερῶς. Πρόοδος θά ἦταν ἂν εἶχε ἀλλάξει στήν ἀντίθετη κατεύθυνση.

γ) Ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ συμμετοχή τῆς φορολογίας τῶν μισθωτῶν-συνταξιούχων, ἐνῶ εἶναι τό 60,4% τῆς φορολογίας φυσικῶν προσώπων τό 1997, στό σύνολο τῆς φορολογίας εἶναι μόνο στό 12,3%. Καί αὐτό δέν εἶναι σωστό. Δέν πληρώνουν φόρο περιουσίας καί αὐτοί; Ἐξάλλου καί τῶν ὑπόλοιπων κατηγοριῶν μειώνεται δραστικά ἡ συμμετοχή. Στόν δέ φόρο νομικῶν προσώπων τό 45% τοῦ συνόλου προέρχεται ἀπό ΟΤΕ καί τράπεζες. Ὅλοι οἱ χιλιάδες ἄλλοι ἐπιχειρηματίες πληρώνουν τό 55%!

Δέν εἶναι καθόλου, νομίζω, ἀνάγκη νά περιοριστοῦμε μόνο στό εὔρημα ὅτι τό 1998 οἱ μισθωτοί πλήρωσαν 27,3% παραπάνω φόρο ἀπό τό 1997 γιά νά ἀποδειχθεῖ ὅτι αὐτό τό φορολογικό σύστημα εἶναι ἄδικο. Ὅσο καί ἂν αὐτή ἡ αὐξηση εἶναι σκανδαλώδης. Ἀπό τό 1993 ἕως σήμερα ἡ προκατάληψη ἢ ὀρθότερα ἡ ταξική λειτουργία τοῦ φορολογικοῦ συστήματος ὄχι μόνο δέν ἀμβλύνθηκε ἀλλά ἐντάθηκε.

Εἰλικρινά, δέν εἶμαι καθόλου αισιόδοξος γιά τήν ποιότητα τῆς φορολογικῆς μεταρρύθμισης πού θά ἐπιχειρηθεῖ —προεκλογικά μάλιστα— ἀπό τήν κυβέρνηση τοῦ ΠΑΣΟΚ. Ἐκτός καί ἂν...

Παῦλος Κλαυδιανός

Ο «ΤΡΙΤΟΣ ΔΡΟΜΟΣ»

(Α' μέρος)

του Βασίλη Ζουναλή

Οι άφορμές για τό παρόν δημοσίευμα δόθηκαν από την πρόσφατη όμιλία του Άντονι Γκίντενς στην Άθήνα (2 Δεκεμβρίου 1998), τις συνεντεύξεις του στον έγχώριο Τύπο και κυρίως τό βιβλίο του *Ο Τρίτος Δρόμος - Η άναγένωση τής σοσιαλδημοκρατίας*, πού κυκλοφόρησε και στή γλώσσα μας από τις εκδόσεις ΠΟΛΙΣ (Νοέμβριος 1998). Ο Άντονι Γκίντενς (παλαιότερα καθηγητής στό Καίμπριτζ και σήμερα διευθυντής του London School of Economics and Political Science) θεωρείται ιδεολογικός κατηχητής του Τόνι Μπλέρ και ένας από τούς πρωτεργάτες τής μετεξέλιξης του Έργατικού Κόμματος, πού είχε ως άποτέλεσμα τή θριαμβευτική επάνοδό του στην κυβερνητική έξουσία τό 1997, μετά από σχεδόν δύο δεκαετίες στην άντιπολίτευση.

Ο όρος «τρίτος δρόμος» έχει τή δική του μακρά ιστορία. Οί χρήσεις του όρου κατά τό παρελθόν υπήρξαν πολλές και έτερόκλητες. Η τωρινή, πάντως, χρήση του από τόν Γκίντενς αναφέρεται «σέ ένα πλαίσιο σκέψης και χάραξης πολιτικής, τό όποιο έπιζητεί τήν προσαρμογή τής σοσιαλδημοκρατίας σ' έναν κόσμο πού έχει αλλάξει ριζικά τά τελευταία είκοσι-τριάντα χρόνια». Προσαρμογή, λοιπόν, στή σημερινή πραγματικότητα και τίποτε περισσότερο.

Τό περιγραφικό σχήμα έχει περίπου ως εξής:

- «Πρώτος Δρόμος» = νεοφιλελευθερισμός
- «Δεύτερος Δρόμος» = κλασική σοσιαλδημοκρατία
- «Τρίτος Δρόμος» = άπόπειρα υπέρβασης τόσο τής κλασικής σοσιαλδημοκρατίας όσο και του νεοφιλελευθερισμού (σύμφωνα μέ μία άλλη διατύπωση του Γκίντενς, προβληματική, όπως θά σχολιάσουμε στό επόμενο)
- «Λοιποί Δρόμοι» = Πλάσματα τής φαντασίας προς άποφυγήν.

Ο «σκληρός πυρήνας» τής σημερινής πραγματικότητας και του προβλεπτού μέλλοντος είναι, κατά τόν Γκίντενς, ό ακόλουθος: *δέν υπάρχουν εναλλακτικές λύσεις εκτός και πέραν του καπιταλισμού.* Άλλωστε, αυτό πιστεύουν οί άπανταχού σοσιαλδημοκράτες. Άς μή διατάσουμε νά τονίσουμε πώς ενδομύχως αυτό πιστεύουν πλέον, παρ' ότι δυστροπουν και άποφεύγουν νά τό όμολογήσουν, και οί άριστεροί - κομμουνιστές, πλήν έξαιρέσεων. Άπό καμιά ύπολογίσιμη δύναμη δέν τίθεται ζήτημα άνατροπής του καπιταλισμού. Ο «τρίτος δρόμος» του Γκίντενς δέν έχει, λοιπόν, καμιά σχέση μέ τόν «τρίτο

δρόμο» τής άνανεωτικής Άριστερας, ή όποια δέν είχε ακόμη διαγράψει από τις σημαίες της τόν σοσιαλιστικό μετασχηματισμό τής κοινωνίας. Ο τωρινός «τρίτος δρόμος» είναι ένας ύποψήφιος καπιταλιστικός δρόμος.

Άν έτσι έχουν τά πράγματα, άν «ό σοσιαλισμός και ό κομμουνισμός έχουν πιά εκπνεύσει», άν ό Σχεδιασμός (μέ Σ κεφαλαίο πού περιλαμβάνει όλες τις έως σήμερα γνωστές εκδοχές του σχεδιασμού) διέψευσε όριστικά τις έλπίδες, άν ή ιστορική σοσιαλδημοκρατία πού οικοδομήθηκε πάνω στο «κράτος πρόνοιας» εξάντλησε πρό πολλού τά όριά της («τό κράτος πρόνοιας παράγει πλέον τόσα τουλάχιστον προβλήματα όσο κι αυτά πού επιλύει, γράφει ό Γκίντενς), άν όλες οί παλιές συνταγές απέτυχαν, μήπως δέν έχουμε άλλη διέξοδο πλόν του «τρίτου δρόμου»; (Άν, δεβαίως, άναζητούμε κάποια διέξοδο και δέν σκοπεύουμε νά άπαρηγοήουμε τήν όποια πολιτική ζωή, είτε χλευάζοντας τά «δρόμικα νερά της» άφ' ύψηλου, είτε άποσυρόμενοι σιωπηλά στο δυναμικά άνερχόμενο κόμμα, τό «μή κόμμα τών μη ψηφοφόρων», είτε —γιατί όχι;— όπλίζοντας τήν άπελπισία μας κι όποιον πάρει ό χάρος, είτε...) Μήπως ό «τρίτος δρόμος» είναι τό γιατρικό για τις όποιες άθλιότητες τών καπιταλιστικών κοινωνιών; Κι άν δέν είναι φάρμακο για όλες τις άθλιότητες (ό παράδεισος ως άναζητηθεί στό επέκεινα του κόσμου τούτου), μήπως γιατρεύει πολλές άπ' αυτές;

Πρίν άποφανθοΰμε, άς γνωρίσουμε λίγο καλύτερα τόν «τρίτο δρόμο» του Γκίντενς. Σέ μία πρώτη άνάγνωση φαντάζει έλπιδοφόρος. Τό στοίχημά του, ό «έξανθρωπισμός» του καπιταλισμού, δέν είναι μηδενικής αξίας. Άλλωστε, σχεδόν όλοι έμείς, οί «καλοί άνθρωποι» τής ευρύτερης Άριστερας (του χώρου τής «Κεντροαριστερας», όπως άρέσκονται πλέον νά τήν άποκαλούν άρκετοί), έχουμε, κατά καιρούς, καταθέσει κατ' ίδιαν ή δημοσίως παρόμοιες σκέψεις, όπως είναι ή παρακάτω:

«Η παλαιά Άριστερά άντιστάθηκε στις άλλαγές. Η νέα Δεξιά δέν θέλησε νά τις διαχειριστεί. Έμείς πρέπει νά άξιολογήσουμε αυτές τις άλλαγές προς όφελος τής κοινωνικής άλληλεγγύης και εϋημερίας» (συνέντευξη του Τόνι Μπλέρ στον *Guardian*, 7 Φεβρουαρίου 1998). Δέν είναι δά και λίγο νά στοιχηματίσουμε για τήν κοινωνική άλληλεγγύη και εϋημερία.

Σέ ποιές άλλαγές αναφέρεται ό μαθητής του Γκίντενς; Άναφέρεται στις άλλαγές πού επέφερε ό νεοφιλελευθερισμός μέ όρμητήριο τή Μεγάλη Βρετανία και τις ΗΠΑ. Σύμφωνα μέ τόν

Γκίντενς, ή άπαρχή αυτών των άλλων πρέπει νά αναζητηθεί στις άρχές της δεκαετίας του 1970, «καθώς έντεινονταν ολόενα και περισσότερο οι διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης και οι τεχνολογικές εξελίξεις». Από τά μέσα της δεκαετίας του 1970 ή «πρόκληση της ελεύθερης άγοράς» στρίμωξε τή σοσιαλδημοκρατία στή γωνία. Ο νεοφιλελευθερισμός (μέ τή συγκεκριμένη πολιτική μορφή του θατσερισμού και του ρηγκανισμού) άνέπτυξε και στην πορεία εμπέδωσε μία λίγο-πολύ συνεκτική ιδεολογία στή Μεγάλη Βρετανία, στις ΗΠΑ, στην Αυστραλία και τή Λατινική Αμερική άρχικά, αλλά και στην ήπειρωτική Εύρώπη μέ τήν πάροδο του χρόνου: έλάχιστο κράτος, τό όποιο «πέρα από κάποιο όριο γίνεται έχθρός της ελευθερίας και της αυτονομίας», κοινωνία των πολιτών ως αυτοαναπαγωγός μηχανισμός κοινωνικής άλληλεγγύης («οί διμοιρίες της κοινωνίας των πολιτών πρέπει νά είναι σέ θέση νά ευδοκιμήσουν, και θά τό καταφέρουν μόνον άν δρούν άπαλλαγμένες από τόν κρατικό παρεμβατισμό»), ελεύθερες άγορές πού θά οδηγήσουν στή μεγιστοποίηση του άγαθού στην κοινωνία («οί άγορές είναι άεικίνητες μηχανές, οι όποιες τό μόνο πού χρειάζονται για νά πετύχουν τή διαρκή άνάπτυξη είναι ένα νομικό πλαίσιο και άπουσία κρατικών παρεμβάσεων») και λοιπά συναφή. Ο θατσερισμός, ό νεοφιλελευθερισμός γενικότερα, τόλμησε νά άδιαφορήσει για τίς άνισότητες ή και νά τίς επιδοκιμάσει στην πράξη. Προκάλεσε έτσι έναν γενικότερο έθισμό. Τό κύριο, πάντως, ήταν και είναι ή αντίθεσή του στον *έξισωτισμό* (μέ τό επιχείρημα ότι παράγει κοινωνίες «άχαρης όμοιομορφίας και έχει εφαρμογή μόνον από αυταρχικές έξουσίες — άκραιο θλιβερό παράδειγμα ό πάλοι ποτέ ύπαρκτός σοσιαλισμός). Αντί του έξισωτισμού ό νεοφιλελευθερισμός προπαγάνδιζε τήν *ισότητα εύκαιριών* ως κάτι τό επιθυμητό και άναγκαίο. Τό ότι οι ελεύθερες άγορές οδηγούν σέ μεγάλες άνισότητες δέν έχει και τόση σημασία, «όσο άνθρωποι μέ άποφασιστικότητα και ικανότητες μπορούν νά άνέλθουν σέ θέσεις άντάξιες των ικανοτήτων τους». Ο Τζών Μήτςζορ, μάλιστα, έφτασε στό σημείο νά επαναλαμβάνει συχνά ότι πρόθεσή του ήταν νά δημιουργήσει μία «άταξική κοινωνία», όχι βέβαια σύμφωνα μέ τίς άπόψεις του Μάρξ, αλλά μέσω της ισότητας των εύκαιριών! — «Ξαφνικά», λέει, ό Γκίντενς, «οί ιδέες του Φρίντριχ φόν Χάγιεκ, του κορυφαίου ύποστηρικτή της ελεύθερης άγοράς, αλλά και άλλων έπικριτών του σοσιαλισμού, πού μέχρι πρότινος (πρίν από τό 1970) θεωρούνταν λίγο-πολύ έκκεντρικές, άρχισαν νά αποτελούν ύπολογίσιμη δύναμη». (Διαφρανούμε μέ τό «ξαφνικά» και άπορρίπτουμε κάθε αίφνιδιασμό, αλλά άς παραβλέψουμε τή διασώνη μέ τήν όποία ό Γκίντενς άντιμετωπίζει τήν εισβολή και εμπέδωση του νεοφιλελευθερισμού στον άγγλοαμερικανικό καπιταλισμό.)

Ο νεοφιλελευθερισμός, πού επανέφερε στό προσκήνιο άναπαλαιωμένη και έκσυγχρονισμένη τήν ιδεολογία του ήττημένου ιστορικού φιλελευθερισμού, σάρωσε τήν ιδεολογία της ιστορικής σοσιαλδημοκρατίας και τό «κράτος πρόνοιας». Έτσι, μέχρι χθές, δέν ύπήρχε αντίπαλος ικανός νά άποτρέψει τόν παγκόσμιο θρίαμβο του νεοφιλελευθερισμού. (Ο θρίαμβος αυτός φάνταζε δεδομένος, κυρίως μετά τήν κατάρρευση του ύπαρκτου σοσιαλισμού τό 1989.) «Παρ' όλ' αυτά», συνεχίζει ό Γκίντενς, «ό νεοφιλελευθερισμός, άντί νά επικρατεί μίν έχοντας άντίπαλο, άντιμετωπίζει προβλήματα και είναι σημαντικό νά δοϋμε τό γιατί».

Εμείς θά λέγαμε ότι τά προβλήματα πού άντιμετωπίζει ό νεοφιλελευθερισμός όφείλονται στά έμπόδια πού του όρθώνει

ή ταξική πάλη σέ όλα τά πεδία και θά προσπαθούσαμε νά εισχωρήσουμε στους λαθουρίθους της. Ο Γκίντενς περιορίζεται σέ κάποιες πραγματολογικές έπισημάνσεις. Άς τόν άκούσουμε πρίν χλευάσουμε τόν έμπειρισμό του.

Ο νεοφιλελευθερισμός, κατά τόν Γκίντενς, άντιμετωπίζει τό άκόλουθο βασικό πρόβλημα: «ένταση άνάμεσα στά δύο μισά του: τόν φονταμενταλισμό της άγοράς από τή μία και τόν συντηρητισμό από τήν άλλη». «Η προσήλωση στην ελευθερη άγορά από τή μία και στην παραδοσιακή κοινωνία και τό έθνος από τήν άλλη άποτελεί από μόνη της μία αντίφαση», γράφει. «Τίποτε όμως δέν άλλοιώνει περισσότερο τήν παράδοση από τή "διαρκή επανάσταση" των δυνάμεων της άγοράς». Αυτές, λοιπόν, οι ύποτιθέμενες έσωτερικές τριβές του νεοφιλελευθερισμού είναι και οι έλπίδες μας για τήν ήττα του; Έκτός άν έννοούμε ως ήττα του νεοφιλελευθερισμού τήν ήττα του κομματικού φορέα (τήν ήττα των συντηρητικών του Μήτςζορ ή τήν ήττα της Ν.Δ. του Μητσοτάκη στην περίπτωση της Ελλάδας) πού πρωτοστάτησε στην έπιβολή του νεοφιλελευθερισμού. Έλαχε ό κληρος σέ πολιτικούς φορείς της Δεξιάς (δέν ήταν δυνατόν νά γίνει και διαφορετικά) νά έγγράψουν στις σημαίες τους τόν νεοφιλελευθερισμό, τήν κατεδάφιση του «κράτους πρόνοιας» και τήν πλήρη ελευθερία των άγορών κατά κύριο λόγο. Συνέβη, πράγματι, νά όξυνθεί ή αντίφαση, μέσα σ' αυτός τους πολιτικούς χώρους, άνάμεσα στις δυνάμεις της άγοράς, της συντήρησης και του έθνικισμού. Δέν χρειάζεται νά πάμε μακριά: τό έγχώριο παράδειγμα της Νέας Δημοκρατίας είναι άρκετό. Αντιπαλότητα Μητσοτάκη - Έβερετ, Μητσοτάκη - Σαμαρά, άποχώρηση του Σαμαρά, έκλογική ήττα της Ν.Δ. τό 1993. Η συνέχιση αυτής της αντιπαλότητας όδήγησε τόν άκραινώς νεοφιλελεύθερο Μάνο εκτός Ν.Δ. και συντηρεί τήν αντιπαλότητα Μητσοτάκη - Καραμανλή σήμερα. Ο έγχώριος νεοφιλελευθερισμός, πάντως, δέν ήττήθηκε. Τό ΠΑΣΟΚ του Σημίτη, άλλοτε ντροπαλά, άλλοτε μασκαρεμένα, άλλοτε χωρίς προφυλάξεις, άσκει σήμερα ένα από τά δυνατά είδη νεοφιλελεύθερης πολιτικής. Η κατηγορία του «νεοφιλελευθερισμού» όπως και ή κατηγορία της «σοσιαλδημοκρατίας» είναι άρκετά εύρεία. Άλλωστε και ό ίδιος ό «τρίτος δρόμος» του Γκίντενς είναι μπολιασμένος μέ υπερβολική δόση νεοφιλελευθερισμού, όπως θά δοϋμε και παρακάτω. Ίσως, μάλιστα, εδώ νά νιώθει και πιό βολικά, άπαλλαγμένος από τόν συντηρητισμό της ιστορικής Δεξιάς.

Οι πρώτες δόσεις νεοφιλελευθερισμού εισχώρησαν στό Έργατικό Κόμμα από τόν Οκτώβριο του 1987. Όπως γράφει ό Γκίντενς (όχι βέβαια στό δικό μας πνεύμα, όχι άρνητικά αλλά μέ θετικό τρόπο) ή πρώτη συστηματική άπόπειρα άποστασιοποίησης από τίς άρχές της κλασικής σοσιαλδημοκρατίας εκδηλώθηκε στην Έπιτροπή Πολιτικού Απολογισμού του Έργατικού Κόμματος, πού συστάθηκε από τό έτήσιο συνέδριο τόν Οκτώβριο του 1987. Η λαϊκή άπήχηση του θατσερισμού έπεισε τήν Έπιτροπή ότι «τό Έργατικό Κόμμα πρέπει νά δώσει μεγαλύτερη έμφαση στην άτομική ελευθερία και τήν προσωπική έπιλογή». Παραμερίστηκε οι παλαιότερες έκκλήσεις για επέκταση της κρατικής ιδιοκτησίας στή βιομηχανία, εγκαταλείφθηκε ρητά ή κενύσανη διαχείριση της ζήτησης, μειώθηκε ή έξάρτηση από τά εργατικά σωματεία, διανθίστηκε ή συζήτηση και μέ όλίγη οικολογία. Η ήμερήσια διάταξη περιελάμβανε πλέον θέματα όπως ή παραγωγικότητα της οικονομίας, οι τακτικές ένθάρρυνσης της πολιτικής συμμετοχής, ή άνάπτυξη των τοπικών κοινοτήτων, ή οικολογία: «Η σο-

σιαλδημοκρατία προχώρησε πέρα από το στίβο της διανομής των πόρων για να θέσει το ζήτημα της φυσικής και κοινωνικής οργάνωσης της παραγωγής και τους πολιτισμικούς όρους της κατανάλωσης μέσα στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες». Θέματα όπως η εξισορρόπηση ιδιωτικού και δημόσιου, η ευελιξία του εργασιμου χρόνου, οι μορφωτικές ευκαιρίες, το περιβάλλον, η στέγη, η οικονομική δημοκρατία και πολλά άλλα συναφή με προσεγμένα «εϋηχους» τίτλους (σύμφωνα με τις έπιταγές του πολιτικού μάρκετινγκ) έγιναν του συρμού όχι μόνο στη Βρετανία αλλά και στη Νορβηγία (τό Έργατικό Κόμμα Νορβηγίας είχε κι αυτό να αντιπαλέψει, την ίδια περίοδο, μία θατσερική κυβέρνηση) και άλλαχου. «Τό να υπερασπίζεται κανείς τά συμφέροντα του ατόμου έπαψε πιά να θεωρείται ύβρις», γράφει ο Γκίντενς σχεδόν με ανακούφιση! Τά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα αποφάσισαν ότι πρέπει να «άνοιξουν», να γίνουν ένας δημόσιος χώρος όπου «πλήθος ομάδων θά μπορούσαν να ασκούν πιέσεις για την ικανοποίηση των αιτημάτων τους». Πράγματι, μετά από μία δεκαετία βλέπουμε ότι τά κόμματα (όχι μόνον τά σοσιαλδημοκρατικά, αλλά όλα τά κόμματα έξουσίας) έχουν «άνοιξει» τόσο, πού όχι μόνον προσέφεραν θαλπωρή σε πολλές από τίς ιδέες του νεοφιλελευθερισμού, αλλά έπαψαν να είναι ο φυσικός φορέας της πολιτικής: οί πολιτικοί, όλο και περισσότερο, προτιμούν να άπευθύνονται άπευθείας στό λαό. Τά ΜΜΕ έχουν πιά σημαντικό πολιτικό ρόλο σήμερα. Αυτό δέν προέκλυσε «ξαφνικά», συνέβαλε και η σοσιαλδημοκρατία και πολλοί από τό χώρο της πάλαι ποτέ κομμουνιστικής ανανέωσης. Είναι μία μοίρα πού έπιμελώς προετοιμάσθηκε.

Γιά να μήν μακρογορούμε, ό Άντονυ Γκίντενς άποπειράθηκε να θεωρητικοποιήσει την άγωνία της σοσιαλδημοκρατίας άπέναντι στην άνοδο της «φιλοσοφίας της έλευθερης άγοράς». Άνοδος πού στερούσε τόν κυβερνητικό θάκο από τίς σοσιαλδημοκρατία. Όπως γράφει και ό Νορμπερτο Μπόμπιο και μās τό θυμίζει ό Γκίντενς με κνισμό, «ή κλασική στρατηγική πού άκολουθείται από τούς χαμένους είναι να δημιουργήσουν μία σύνθεση των αντιθέσεων, στην πράξη, όμως, είναι μία προσπάθεια να περισωθεί ό, τι είναι δυνατόν να περισωθεί από τίς δικές τους θέσεις, διά της προσεγγίσεως και, συνεπώς, διά της έξουδετερώσεως των θέσεων του αντιπάλου». Πιά συγκεκριμένα δέ, ό Γκίντενς δήλωσε σε μία πρόσφατη συνέντευξή του: «Η πολιτική φιλοσοφία του "τρίτου δρόμου" συνοψίζεται στην άποψη ότι ούτε τό κράτος ούτε η άγορά μπορούν να λύσουν όλα τά προβλήματα. Όμως η έπεξεργασία αυτής της άποψης άπαιτεί μία σοβαρή διανοητική και θεωρητική προσπάθεια. Δέν είναι δυνατόν η πολιτική να διαμορφώνεται μόνο με πραγματιστικά κριτήρια». Είναι, πάντως, δυνατόν όχι μόνο να δικαιολογεί κανείς με «μία σοβαρή διανοητική και θεωρητική προσπάθεια» πολιτικές πού έχουν διαμορφωθεί με πραγματιστικά κριτήρια (πολιτικές, θά λέγαμε, έμβαλωματικές), αλλά και να προβάλλει τά «θεωρητικά» συμπεράσματα ως οδηγός μας στό μέλλον. Ίσχυρίζομαι, προτρέχοντας, ότι αυτό ακριβώς κάνει και ό Γκίντενς. (Άκολουθώντας τό παράδειγμα πολλών άλλων— άκραία περίπτωση μεταξύ αυτών υπήρξε ό Στάλιν.)

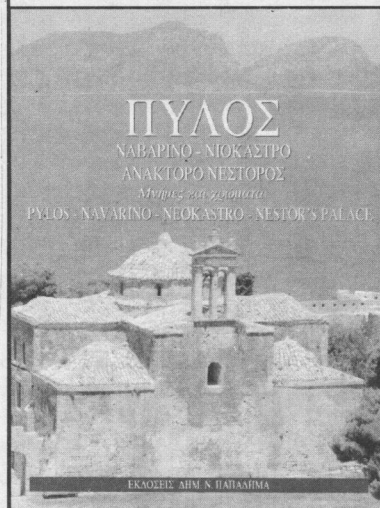
Δυστυχώς, δέν υπάρχει χρόνος (ό Άγγελος πιέζει, τό περιοδικό πρέπει να κυκλοφορήσει πριν από τά Χριστούγεννα), για να δλοκληρώσω την παρουσίαση του «τρίτου δρόμου» και για να συζητήσουμε τό περίπλοκο ζήτημα «Έμείς και ό τρίτος δρόμος». Αυτό θά γίνει, τό υπόσχομαι, στό έπόμενο τεύχος. Ως τότε, καλές γιορτές!

ΠΥΛΟΣ

ΝΑΒΑΡΙΝΟ - ΝΙΟΚΑΣΤΡΟ
ΑΝΑΚΤΟΡΟ ΝΕΣΤΟΡΟΣ

Μνήμες και χρώματα

Δίγλωσση έκδοση
Ελληνικά - αγγλικά

Κείμενα - επιλογή στίχων -
φιλολογική επιμέλεια:
ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΠΑΛΤΑΣ

Φωτογραφίες:
ΚΩΣΤΑΣ ΔΡΗΜΤΖΙΑΣ

Μετάφραση: ΓΙΑΝΝΗΣ ΓΚΟΥΜΑΣ

Καλλιτεχνική επιμέλεια:
ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΕΚΚΟΣ

Σχ. 4ο,
δεμένο με 167 σελίδες,
2 χάρτες, 1 αεροφωτογραφία,
148 φωτογραφίες,
20 παλαιές φωτογραφίες
και γκραβούρες

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΠΑΠΑΔΗΜΑ

Προσφορά στον πολιτισμό
Ιπποκράτους 8 Αθήνα, 106 79,
Τηλ.: 36.27.318

Η «ΑΠΟΡΗ ΣΚΕΨΗ»

Τά ανθρώπινα δικαιώματα δέν υπάρχουν;

του Άνδρέα Πανταζόπουλου

Υπάρχουν στιγμές πού ό κόσμος κινείται: μέ αυτή τή φράση ό έκφωνητής τών είδήσεων τού γαλλικού ραδιοφώνου άνήγγειλε πριν από περίπου έναν μήνα στους άκροατές του τήν άπόφαση τής άρμόδιας επιτροπής τής Βουλής τών Λόρδων γιά τήν άρση τής διπλωματικής άσυλίας τού δικτάτορα Πινοσέτ καί τήν ένδεχόμενη άπέλασή του στην Ίσπανία. Ό νομικός μας πολιτισμός δέν μäs επιτρέπει νά στέλνουμε τούς ανθρώπους ως πακέτα, νά τούς άπελαύνουμε σε χώρες πού δέν είναι καθόλου δέβαιο ότι θά τυχουν μιάς νόμιμης δικαστικής άντιμετώπισης γιά πραγματικά ή ύποθετικά έγκλήματά τους. Αυτή ήταν ή ούσία τών δηλώσεων καί τής στάσης τού Ίταλου πρωθυπουργού Μάσιμο ντ' Άλέμα γιά τήν ύπόθεση Ότσαλάν.

Έτσι, μέσα σε λίγες ήμέρες, ή Ευρώπη φάνηκε νά ξαναθυμήθηκε ένα από τά στοιχεία της πού τή συγκροτούν ως διαφορά: τόν όρίζοντα τών *άνθρώπινων δικαιωμάτων* καί τήν πολιτική τους μετάφραση. Τήν ίδια αυτή περίοδο, οί έθνοφρουροί κάθε «εύαισθησίας», οί νεοκυνικοί σοφιστές όλων τών «περιθωρίων» καί τών έκκεντρικότητων πήραν διαζύγιο άπο τή λογική, κατάπιαν τή γλώσσα τους. Έλάχιστοι, μετά τό πρώτο σοκ, έπιχείρησαν νά υπερφαλαγγίσουν αυτά τά δύο παραδείγματα, λέγοντας ότι μιά τέτοια τάση οικουμενικοποίησης τών ανθρώπινων δικαιωμάτων τελικά τά καθιστά «έπικίνδυνα», άφου ή εκάστοτε έρμηνεία τους θά είναι ύποταγμένη σε έναν διεθνή συσχετισμό δυνάμεων, πάντα δυσμενή γιά όλους τούς άπελεισμένους τού πλανήτη.

Έντούτοις, ό κονιορτός πού σφηνώνει στό διάβα του τούτος ό μηδενιστικός καλπασμός άδυνατεί νά έρμηνεύσει καί τίς δύο πρόσφατες εξέλιξεις, τόσο ως προς τόν Πινοσέτ όσο καί τόν Ότσαλάν. Γιατί, άν έτσι έχουν τά πράγματα, ό Χιλιανός δικτάτορας θά έπρεπε νά βρισκεται ήδη έλεύθερος στην πατριδα του, ενώ ό Κοϋρδος «τρομοκράτης» νά είχε ίσως «άυτοκτονήσει» σε κάποιο τουρκικό κάτεργο, άφου προηγουμένως είχε ήδη κάνει τό δικό του «έξπρές τού μεσονυκτίου».

Παρ' όλ' αυτά, τά άποθέματα μäs τέτοιας πραγματιστικής λογικής, πού θεωρεί ότι τά πάντα ύποτάσσονται στα συμφέροντα καί στις επιθυμίες τών ισχυρών (πρόκειται, προφανώς, γιά μιά άκρως στατική κατανόηση τών πραγματικών δεδομένων), είναι άνεξάντλητα. Ό Πινοσέτ, ύπαινίσσεται αυτή ή λογική, άφέθηκε στην τύχη του, γιατί αυτό βολεύει (ή είναι άδιάφορο γιά) τούς Άμερικανούς (στον νέο «άνθρωπιστικό» τους

ρόλο στη Λατινική Άμερική), τόν Ότσαλάν (καί πάλι) οί Άμερικανοί τόν χρησιμοποιούν γιά νά διατηρούν τήν Τουρκία υπό καθεστώς έλεγχόμενης έντασης. Είναι προφανές, άκόμα καί γιά τούς έλάχιστα έξοικειωμένους μέ τήν ιστορία τών πολιτικών ιδεών, ότι εδώ έχουμε νά κάνουμε μέ μιά όλική έπαναφορά: ή πραγματιστική λογική άνασύρει από τά άζήτητα άτόφια τή *θεωρία τής συνωμοσίας*, προκειμένου νά διαλύσει τίς «έπικίνδυνες ψευδαισθήσεις» περί ύπαρξης τών ανθρώπινων δικαιωμάτων. Καλύτερα: γιά μιά τέτοια *πραγματιστική λογική*, ή *θεωρία τής συνωμοσίας* άποτελεί τόν *άξεπέραστο έρμηνευτικό της όρίζοντα*.

Αυτή είναι ή όρθολογικότητα πού έγκαθιδρύει ή νεοπραγματιστική δεξίωση τής ύπαρκτής πραγματικότητας. Ένας άπόλυτος αναγωγισμός, πού παραπέμπει τά πάντα στην καταθλιπτική κυριαρχία τού *συμφέροντος* (οικονομικού, συνήθως), διαγράφοντας άπό τόν όρίζοντα τής πραγματικότητας τήν ίδια τή θετικότητα τής ιδεολογίας, νοούμενης ως «ψευδαισθησης». Όμως, ή ιδεολογία, άκόμα καί ως «ψευδαισθηση», ως «καθαρό ψέμα», παράγει ύλικά άποτελέσματα, άντιστρόφως άνάλογα τού «ψεύδους» της. Άν μιά ιδεολογική κοινότητα πιστεύει ότι υπάρχουν ανθρώπινα δικαιώματα, αυτά υπάρχουν άνεξάρτητα άπό τήν ύπαρξή τους. Η ίδια ή πίστη θεμελιώνει τήν ύπαρξή τους, ή πίστη δέν είναι εδώ τίποτε άλλο άπό μιά (ιδεολογική, τουλάχιστον) αντίφαση — τάση πού ξεπετάγεται στό έδαφος μäs ευρύτερης συγκρουσιακής κοινωνίας. Όπως παλιότερα λέγαμε ότι ό κομμουνισμός δέν είναι (μόνον) ιδεολογία καί, άκόμα περισσότερο, μιά ιδεατή κοινωνία άρμονίας, αλλά μιά *κοινωνική τάση* πού άποδεσμεύεται άπό τά ίδια τά σπλάχνα τής καπιταλιστικής οργάνωσης τής ζωής τών ανθρώπων, μιά ιδέα πού μπορεί νά γίνει κόσμος, γιά νά θυμηθούμε τόν Άνρί Λεφέβρ, γιατί, άραγε, νά μήν άποδώσουμε ένα *παιχνίδιο* καθεστώς καί στα ανθρώπινα δικαιώματα;

Διαισθάνομαι τήν άμετροέπεια, τουλάχιστον..., τής σύγκρισης, έστω καί άν τούτες οί δύο ιστορικότητες, τού εργατικού κινήματος καί τών ανθρώπινων δικαιωμάτων, είναι άκατανόητες έξω άπό τή συστατική τους διαπλοκή. Κάτι πού δέν μπορεί νά κατανοήσει μιά όρισμένη «ρεαλιστική» Άριστερά. Γνωρίζω επίσης ότι μιά νέα κατηγορία άρχίζει νά διατυπώνεται: οί «άπογοητευμένοι τού κομμουνισμού» βρίσκουν τώρα καταφύγιο στό ποικιλοτρόπως άθεμελιωτο τών διαφορούμενων ταυτοτήτων, τής διαφορούμενης ιθαγένειας, τών ανθρώπινων

δικαιωμάτων. Τό κατηγορητήριο, ἂν καί συνοπτικό, δέν εἶναι ἐντελῶς ἀδάσιμο. Πράγματι, βρίσκεται σέ ἐξέλιξη μιὰ διανοητική ἀπόπειρα ἐσωτερικῆς κριτικῆς τοῦ κυρίαρχου νεοφιλελευθερισμοῦ μέσα ἀπὸ τὴ ριζοσπαστικοποίηση τῶν ἀξιών καί τῶν ἀρχῶν τοῦ κλασικοῦ πολιτικοῦ φιλελευθερισμοῦ, στρέφοντας τὸν δεύτερο ἐναντία στὸν πρῶτο, χωρὶς, ταυτόχρονα, οἱ φορεῖς, κάποιοι φορεῖς, αὐτῆς τῆς ἐπιχείρησης νὰ χάνουν ἀπὸ τὸν ὀρίζοντά τους τὴν ἀναγκαιότητα ριζικῶν μετασημασιῶν.

Ἔτσι μπορῶ νὰ κατανοήσω, π.χ., πέρα ἀπὸ ἀναπόφευκτες ἴσως ὑπερβολές τῶν φορέων τους, τόσο τίς ἀπορητικές ἀναζητήσεις τῶν πολιτικῶν κειμένων ἐνός Ζάκ Ντεριντά (πού εἶναι ἐνθερμος ὁπαδός τοῦ ὑπὸ συγκρότηση Διεθνoῦς Ποινικοῦ Δικαστηρίου γιὰ ἐγκλήματα κατὰ τῆς ἀνθρωπότητος κλπ.), ὅσο καί τὰ ἐξίσου ἀπορητικά διανύσματα ἐνός Ἐτιέν Μπαλιμπάρ (ἀπὸ τὴν κριτικὴ οἰκειοποίηση τοῦ «δημόσιου χώρου» — Γ. Χάμπερμας, ὡς τό ζωηρό του ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἄμεση δημοκρατία, πράγμα πού τὸν ὀδηγεῖ νὰ δανείζεται στοιχεῖα ἀπὸ τὴ «λαϊκὴ καταστατικὴ ἐξουσία» — θεωρητικὴ κατασκευή τοῦ Τ. Νέγκρι).

Ἄραγε καί οἱ δύο αὐτοὶ στοχαστές, ὁ Ζ. Ντεριντά καί ὁ Ἐ. Μπαλιμπάρ, ἀλλὰ καί τὰ κοινωνικά κινήματα (γιὰ παράδειγμα, τὸ μαζικὸ κίνημα συμπαράστασης στοὺς «χωρὶς-χαρτιά» στὴ Γαλλία), στὰ ὁποῖα ἀναφέρεται καί ἀπὸ τὰ ὁποῖα τροφοδοτεῖται ὁ λόγος τους, κολυμπᾶνε στὴν ψευδαίσθηση ἐνός ἀφηρημένου καί ἄσαρκου οἰκουμενισμοῦ; Εἶναι πιθανόν. Μπορεῖ, ὡστόσο, νὰ ἰσχύει καί τὸ ἀντίστροφο. Μπορεῖ, δηλαδή, νὰ ἐπιχειροῦν νὰ ριζοσπαστικοποιήσουν ὑπαρκτές κοινωνικὲς καταστάσεις, νὰ μετατοπίσουν τὸ κέντρο βάρους τοῦ νέου κοινωνικοῦ συμβολαίου πού συνάπτεται (χωρὶς, ἴσως, νὰ ἔχουμε συνειδητοποιήσει ἐπαρκῶς ὅλη αὐτὴ τὴ διαδικασία...) πρὸς προοδευτικὲς κατευθύνσεις.

Ὁ κυρίαρχος, ὁμως, ριζικός σχετικισμός, πού, βέβαια, σαρκώνεται, τελικά, στὸν ἐθνοκεντρισμό, διαγράφει αὐτὲς τίς τάσεις, ὑποκαθιστώντας τες ἀπὸ τὸ παλιὸ βολικὸ κοινωνιοκεντρικὸ παράδειγμα: οἰδμήποτε πλήττει τὴν κρατικοεθνικὴ κυριαρχία ἐξισώνεται μέ πλάνη, προάγγελος ὄλων τῶν συνωμοσιῶν, ὄλων τῶν δεινῶν. Ἔτσι, τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα δέν εἶναι παρά τὸ ἄλλο ὄνομα τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας...

Τὸ ἀποτέλεσμα βέβαια μιᾶς τέτοιας πρόσληψης τῆς πραγματικότητας εἶναι μιὰ νεο-πραγματικότητα, σάν κι αὐτὴ πού εὔστοχα περιέγραφε ὁ Γιάννης Βούλγαρης («Ἐνθέματα», 13.12.98), μιλώντας γιὰ «νευρικές ἐντάσεις» πού συρρικνώνουν ἀπελπιστικά τὸν δημόσιο χώρο, ἂν δέν αἰρουν τὴ διαπλαστικὴ του αὐτονομία. Καί ἐν μέσω μιᾶς τέτοιας ἀπουσίας, κατασκευάζεται τὸ θολὸ περίγραμμα τῆς «ἀντίστασης», μιᾶς νέας ριζοσπαστικότητας, προϊόν μιᾶς κινικῆς ἐργαλειοποίησης τῶν ἀντιφάσεων καί τῶν παθῶν τοῦ παρόντος. Ριζοσπαστικότητα ἐκδικητικὴ πού, στό ὄνομα τῆς ἐντερικῆς τῆς ἀντίθεσης στὴν «αὐτοκρατορία τοῦ ἐφήμερου», προάγει εἴτε τὸν ἐνθουσιασμό τῆς ἀποχῆς ἀπὸ τὰ δημόσια πράγματα, εἴτε τὴ θυσιαστικὴ στράτευση σέ ἕνα παρωχημένο, μὴ λειτουργικὸ μοντέλο πολιτικοῦ ἀγῶνα.

Πρόσφατα, κυκλοφόρησε στὰ ἑλληνικά ἕνα ἐνδιαφέρον διβλίο, ἡ Ἡθική τοῦ (πρώην;) μαοϊκοῦ Ἀλαίν Μπαντιού (ἐκδ. Scripta). Φιλόσοφος ὁ Ἄ. Μπαντιού, κριτικὸς συνοδοιπόρος γιὰ ἕνα διάστημα τοῦ ἀλτουσερικοῦ διαδήματος θεμελίωσης τοῦ «δυτικοῦ μαρξισμοῦ», πούρος ἀριστεριστῆς μετέπειτα, σέ αὐτὸ τὸ διβλίο διατείνεται ὅτι, οὐσιαστικά, ὁ ἠθικός λόγος

πού συνοδεύει τὴν περί ἀνθρώπινων δικαιωμάτων «ρητορικὴ» εἶναι ὄχι ἀπλῶς ἀνυπόστατος ἀλλὰ καί νομιμοποιητικὸ ἐπιχείρημα τῆς κυριαρχίας τῶν κυρίαρχων. Ὅλοι οἱ «ὑπὲρ ἀδυνάτων λόγιοι», ἀνοχή, ἀποδοχὴ τῆς ἐτερότητας κλπ., ὅταν δέν κλητεῖται τὴν ἄγνη ἐπιστροφή τῶν ὑπερβατικῶν ἀξιών (Νόμος-Θεός), συνιστοῦν φενακισμό τῆς πραγματικότητας καί, κατὰ συνέπεια, ἐμπόδιο στὴν ἀναγνώριση τῆς καταστατικῆς κοινωνικῆς διαίρεσης καί τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς. Ἔτσι, μόνο ἡ δέσμευση στὴν «ποιητικὴ τοῦ συμβάντος» μπορεῖ νὰ ἐπανευσιάζει αὐθεντικὲς διαδικασίες συγκρότησης τοῦ ὑποκειμένου καί οἰκουμενικοποίησης τῶν ἀρχῶν μιᾶς ἠθικῆς πρότασης. Καμιὰ σωτηρία ἔξω ἀπὸ τὸ συμβάν, λέει ὁ Ἄ. Μπαντιού, ὅπου συμβάν θὰ πρέπει νὰ ἐννοεῖται ἡ Ἐπανάσταση, ὁ ἔρωτας, μιὰ καλλιτεχνικὴ σύνθεση, μιὰ ἐπιστημονικὴ ἀνακάλυψη, ἀπὸ κοινῶν μέ τὴν ἐνεργητικὴ «πίστη στὴν πιστότητα», στή χαρὰ τῆς διαρκoῦς στράτευσης στό σκοπὸ. Ἐξω ἀπὸ αὐτὸ τὸν ὀρίζοντα ἀκούγονται μόνο οἱ ἀρρυθμίες τῆς μελαγχολικῆς μας δημοκρατίας, οἱ ποικιλώνυμες δόξες τῶν ἀνθρωπιστικῶν σειρήνων πού μαγεύουν ὅσους θέλουν νὰ μαγευθοῦν: πρῶτα ἡ Δύση ἐξοπλίζει τίς ἀντιμαχόμενες φατρίες τῆς Ρουάντα καί ἔπειτα, μετὰ τὸ μακελεῖο πού ἀκολοῦθεῖ, σπεύδει νὰ διαμηνύσει τὸ ἀνθρωπιστικὸ της χρέος, στέλλοντας τρόφιμα καί τοὺς «Γιατροὺς χωρὶ ὄνομα»...

Ἄς ὑποθέσουμε, μαζί μέ τὸν Μπαντιού, ὅτι τὸ συμβάν σήμερα «δέν ὑπάρχει». Ἡ ὅτι «σπανίζει», ὅτι, σέ κάθε περίπτωση, οἱ συλλογικὲς διαδικασίες αὐτοπραγμάτωσης καί αὐτοπροσδιορισμοῦ ἔχασαν τὴν κεντρικότητά τους, ὅτι ἡ ἠθικοποίηση τῆς πολιτικῆς ἀκρωτηριάζει τὸ πολιτικὸ. Ἄλλὰ μήπως δέν ἰσχύει καί τὸ ἀντίθετο; Ἡ πολιτικοποίηση τῆς ἠθικῆς, ἡ ἀπόλυτη σχετικοποίησή της, ἡ ἀποκλειστικὴ της νοσηματοδότηση ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ, δέν ἀναρεῖ τὴν ὁποια αὐτονομία της, δέν καθαργιάζει τὴ βουλευσιαρχιὴ ἄρση τῆς αὐτοδυναμίας της;

Ἐδῶ βρίσκεται ὁ κόμπος. Σέ τελευταία ἀνάλυση, τὸ πρόβλημα δέν εἶναι ἡ ἠθικὴ, τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα κλπ., ἀντίθετα, εἶναι ὁ αὐτοπροσδιορισμός τῆς πολιτικῆς, ἡ ικανότητά της νὰ ρυθμίζει, νὰ ὀριοθετεῖ, νὰ ὀρίζει τὸ περίγραμμα τοῦ ζῆν μέσα στὸν κόσμο, αὐτὸ εἶναι πού ἀμφισβητεῖται. Ὅταν, ὁμως, ἡ πολιτικὴ ὀρίζεται ἀποκλειστικά ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ, τότε οἱ ἀντιθέσεις πού αὐτὴ κουβαλεῖ ἐκρήγνυνται, ὁ φίλος, ποτέ, δέν μπορεῖ νὰ ἐπικοινωνήσει μέ τὸν ἐχθρὸ, ἀλλὰ μόνο νὰ τὸν συντρίψει. Ἀποφασιστικά, ἡ ἐμφυλιοπολεμικὴ πολιτικὴ εἶναι ἀντιπολιτικὴ, ὅταν δέν στρώνει τὸ δρόμο στὴ μεταπολιτικὴ. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ πόλεμος ὡς κανόνας εἶναι ἡ ἀναίρεση τῆς πολιτικῆς καί ὄχι ἡ πραγματικότητά της.

Ἀντίθετα, μόνο μέσα σέ ἕνα δυναμικὸ πλαίσιο ὀριοθετήσεων μποροῦμε νὰ συλλάβουμε καί νὰ ἀποκαταστήσουμε σειρά «ἰδεολογικῶν συμπτωμάτων», ὅπως τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα. Νὰ μετρήσουμε, κατὰ τὸ δυνατόν, τὴν ὑλικότητά τους, πέρα ἀπὸ «ψευδαισθήσεις» καί «ρεαλισμούς». Βέβαια, δέν εἶναι καθόλου κακὸ πρᾶγμα νὰ ἀναμένουμε καί νὰ ἐργαζόμεστε γιὰ τὴν ἔλευση τοῦ συμβάντος ἢ τῶν συμβάντων, πού θὰ ἀποδεσμεύσουν διαδικασίες «ἀλήθειας οἰκουμενικῆς ἰσχύος».

Ἄρκει, στό μεταξύ, νὰ μὴν τὰ χάνουμε ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ μας ὅταν αὐτὰ συμβαίνουν: τὰ παραδείγματα Πινοσέτ καί Ὅσα-λάν εἶναι σημερινά, ὅπως ὅποτε «μικρά», ὡστόσο ὑπαρκτά. Ἐνα ἄλλο θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἡ ὑπόσχεση τῆς νέας γερμανικῆς κυβέρνησης, ἐφόσον αὐτὴ ἡ ὑπόσχεση ἐκπληρωθεῖ, γιὰ τὴν κατάργηση τοῦ σχετικοῦ περι ἰθαγένειας νομοθετικοῦ πλαι-

οίου, ή άντικατάσταση του «δικαίου του αίματος» από τό «δίκαιο του έδάφους». Ένα τέταρτο, ή ίδρυση του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για έγκλήματα κατά τής ανθρωπότητας.

Σίγουρα, ή τελευταία δεκαετία του αιώνα μας επιφύλασσε πολλές και ίσως δυσάρεστες έκπλήξεις. Ο θρίαμβος τής «ένιαίας σκέψης» δέν συνίσταται τόσο στους κάθε είδους «μονόδρομους» πού προτείνονται, όσο στην άσφικτική τής ήγεμονία, πράγμα πού σημαίνει, πάνω άπ' όλα, τήν άποδιάρθρωση τής αντίπαλης σκέψης. Η πρώτη οδηγεί τή δεύτερη σέ έκπτώχευση, τήν καθιστά άπορη, τής δανείζει τόν εργαλειώκο χαρακτήρα τής και τόν μανιχαϊκό πυρήνα τής, για νά χλευάσει στή συνέχεια τήν ξέπνοη «άντιστασιακότητά» τής. Έτσι, ή «άπορη σκέψη» μπορεί νά ικανοποιείται ότι άποτελεί τήν «άρηση» τής «ένιαίας σκέψης», ποτέ όμως τήν κριτική τής...

ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟ: Έχοντας ολοκληρώσει τή συγγραφή του ως άνω κειμένου, βρήκα στην *Humanite* (10.12.98) τήν άκόλουθη παρέμβαση του ύλιστή φιλοσόφου Αντρέ Κόντ-Σπονβίλ, μέ τήν ευκαιρία τής 50ής έπετειού από τή Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Άνθρώπου. Τήν παραθέτω ως έχει:

«Άς είμαστε ύλιστές μέχρι τέλους: τό δίκαιο δέν είναι τίποτα χωρίς τήν ισχύ. Τίποτα; Όχι ακριβώς: άς πούμε ότι δέν είναι παρά ένα ιδεώδες· και ένα ιδεώδες, παρ' όλ' αυτά, δέν είναι ένα τίποτα. Είναι μιά ύλική δύναμη, όταν κινητοποιεί τό άτομα ή τούς λαούς. Ίδού: τό δίκαιο δέν είναι τίποτα χωρίς τήν ισχύ του κράτους (όταν σέ γενικές γραμμές κυριαρχεί τό δίκαιο) ή αυτών πού παλεύουν γι' αυτό (όταν τό δίκαιο δέν κυριαρχεί). "Η δικαιοσύνη δέν ύπάρχει· γι' αυτό πρέπει νά τή φτιάξουμε". Η διατύπωση του φιλόσοφου Άλαίν λεί τήν άλήθεια για τό δίκαιο και τά δικαιώματα: ότι δέν ύπάρχουν παρά για —και μέσα από— τή θέληση των ανθρώπων. Γι' αυτό έχουμε ανάγκη τήν πολιτική. Γιατί τό δίκαιο δέν είναι τίποτα χωρίς τήν ισχύ. Και γιατί ή ισχύς δέν αξίζει τίποτα χωρίς τό δίκαιο».

**SYNTHESIS:
REVIEW OF MODERN GREEK STUDIES**

Synthesis: Review of Modern Greek Studies is a refereed, biannual journal, edited by young academics and scholars whose research focuses on different aspects of Modern Greece. *Synthesis* is co-published with the Hellenic Observatory at the European Institute of the London School of Economics and Political Science. In its third year of publication *Synthesis* has subscribers in all major universities, research institutions and scholars in the United Kingdom, Europe and the United States of American.

For further information please write to the Editors, at the address below, or visit our web site at:

<http://www.lse.ac.uk/depts/european/synthesis>

The Hellenic Observatory
The European Institute
London School of Economics and Political Sciences
Houghton Street
London WC2A 2AE

e-mail: rmgs@lse.ac.uk

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ

Σειρά: *Λαοί και Πολιτισμοί*

**D. ALEXANDRE - BIDON,
DIDIER LETT**

Καθηγητές Πανεπιστημίου

**Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ
ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ
ΣΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ**

ΛΑΟΙ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ
ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ
ΣΤΟ
ΜΕΣΑΙΩΝΑ

D. ALEXANDRE-BIDON, DIDIER LETT

Μετάφραση:
Σταύρος Βλοντάκης

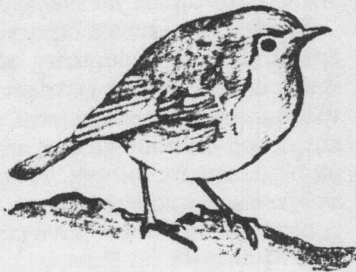
Με 312 σελίδες και 12 εικόνες

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΠΑΔΗΜΑ
Προσφορά στον Πολιτισμό
Ιπποκράτους 8 Αθήνα
Τηλ.: 36.27.318

ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΗ: ΜΙΑ ΠΑΡΕΞΗΓΗΜΕΝΗ ΣΧΕΣΗ

της Ελένης Σβορώνου

Φθινοπωρινό πρωινό του 1998. Άφηνα πίσω μου τό βουητό του ηλεκτρικού σιδηρόδρομου και αυτό που κάποτε ήταν κοίτη του Ήριδανού, γυρίζω τήν πλάτη μου στις κοσμικές συννευρέσεις των καφέ-μπάρ της όδου Άδριανού και μπαίνω στο χώρο της Αρχαίας Αγοράς. Οί 1.200 δρχ. πού κοστίζει ή είσοδος δέν μέ πτοούν. Άλλωστε έχω κέρφια σήμερα. Η φθινοπωρινή λιακάδα μέ ξελόγιασε και είπα νά περπατήσω έτσι, μόνη μου, χωρίς νά έχω νά ξεναγήσω κανέναν φιλοξενούμενο. Δέν θέλω νά φρεσκάρω τίς γνώσεις μου γιά τόν αρχαίο ελληνικό πολιτισμό. Πεθύμησα απλώς αυτή τή γλυκιά και ήρεμη ατμόσφαιρα τών αρχαιολογικών χώρων, τά μάρμαρα στό φώς του άττικου ούρανού και τά αρχιτεκτονικά μέλη πού μου άποκαλύπτονται σκόρπια ανάμεσα στις πρασιές.

Περνάω μπροστά από τή Στοά του Άττάλου και ξαφνιάζομαι ευχάριστα από τό έντονο κελάδημα τών πουλιών. Ένας τουρίστας έχει θγάλει έναν οδηγό πουλιών και τά κιάλια του και κοιτάζει μία στις φυλλωσιές τών δέντρων, μία στό βιβλίο του. Πολύ θά ήθελα νά τόν ρωτήσω τί πουλιά είναι αυτά πού κελαιθούν, αλλά και νά μου 'λεγε δέν θά καταλάβαινα τήν άπάντηση ούτε στα γερμανικά, ούτε στα άγγλικά και, τώρα πού τό καλοσκεφτομαι, ούτε και στα ελληνικά. Κοκκινολαίμης, κότσυφας... μήπως ξέρω τή διαφορά;

Άνάμεσα στη Στοά πού εύγενώς δώρισε ο βασιλιάς της Περγάμου Άτταλος στό κλεινόν άστν και στην περίφημη όδό Πα-

ναθηναίων σχηματίζεται ένας φράχτης από θάμνους και δέντρα. Αυτά εύτυχώς τά ξέρω. Χάρη στα παιδικά μου καλοκαίρια στο χωριό και στη γιαγιά, πού μ' έβαζε νά μαζέψω λογής λογής φύλλα, χόρτα και καρπούς. «Αυτό γιά τό στομάχι, εκείνο γιά τό κρυσολόγημα, τό άλλο γιά τά νεύρα...» Μυρτιές, δάφνες, άγρια σπαράγγια, τσικουδιές συμπλέκονται σ' ένα μωσαϊκό από χρώματα, άρώματα και άναμνήσεις αρχαίων μύθων. Άνάμεσα στις άσπρες και τίς ρόζ λαδανιές, γνωστές γιά τίς ίαματικές τους ιδιότητες από τήν αρχαιότητα, βλέπω τ' άγάλματα από τό Ώδειο του Άγρίππα. Στ' άριστερά μου ένας θεωριέμενος κισσός ύποκλίνεται θαυπράσινα στην κιονοστοιχία της Στοάς. Βγαίνω στην περίφημη όδό Παναθηναίων και τραβάω κατά τό Θησείο. Έκεί μετά τή στροφή, στα δεξιά μου, ένας κέδρος, όχι του Λιθάνου βέβαια, μά τό δικό μας τό άγριόκεδρο. Ρίχνω μία ματιά γύρω στο χώρο, όπου πιάνει τό μάτι μου. Πουθενά άλλου κέδρο. Γιά φαντάσου. Όλοι οί θράχοι της Ελλάδας γεμάτοι κέδρους κι έδω, στην Αγορά, μονάχα ένας. Αυτός ο θάμνος γίνεται αυτή τή στιγμή μοναδικός γιά μένα, γιά τόν περίπατό μου, γιά τήν Αγορά.

Λοξοδρομώ στη Θόλου, περνάω από τό Βουλευτήριο, ψηφίζω νοητά ως ένας από τούς έξι χιλιάδες δικαστές της Ηλιαίας νά καταδικαστούν αυτοί οί Γιαπωνέζοι πού φωτογραφίζονται μέ φόντο τήν Ακρόπολη και άνηφορίζω στο Θησείο. Περπατάω κατά μήκος της νότιας κιονοστοιχίας του ναού και νιώθω ότι βρίσκομαι ταυτόχρονα έντός και έκτός του ναού. Άπό πού δημιουργείται αυτή ή αίσθηση; Είναι αυτές οί μυρτιές και οί ροδιές πού είναι φυτεμένες, όπως ακριβώς στην αρχαιότητα, μπροστά από τούς κίονες. Μοιάζει νά σχηματίζουν, έτσι, μία άλλη, φυσική, στοά. Άπό τό χριστό, στο φυσικό, κι από κεί στο άπειρο... Ήπιες μεταβάσεις, άρμονία μέ τό τοπίο...

Στό εκκλησάκι τών Αγίων Άποστόλων αλλάζει τό κλίμα. Κυριολεκτικά και μεταφορικά. Δροσιά, ύγρασία, χριστιανικοί σταυροί και χριστογράμματα λαξεμένα στην πέτρα. Η μία από τίς δύο κρήνες πού τροφοδοτούσαν τήν Αγορά μέ νερό βρίσκεται έδω. Βγαίνω από τήν έξοδο της όδου Άποστόλου Παύλου και σκέφτομαι ότι ίσως πατάω πάνω στην Έννεάκρουνο, σημαντική πηγή νερού γιά τή μονίμως διψασμένη άττική γή. Θά ξανάρθω, ύπόσχομαι στον έαυτό μου.

Και ξανάρθα. Τήν έπομένη φορά, όμως, έκανα τήν ίδια δόλτα και διαπίστωσα ότι είχαν γίνει άλλες. Άναζήτησα τίς λαδανιές μου. Πουθενά. Έψαξα τό κέδρο. Τίποτα. Άραίωσαν οί θάμνοι, λιγόστεψαν οί άποχρώσεις του πράσινου.

Η ιστορία αυτή θά μπορούσε νά είναι μία άληθινή έμπεριεία

Κάλαθος του Καλλιμάχου κατά Βιτρούδιου.

ένος Ἀθηναίου με κάποιες απαιτήσεις από τήν καθημερινή του ζωή. Οἱ συνάδελφοί μου κι ἐγώ πού δουλεύαμε, ἐδῶ και ἐνάμιση χρόνο, γιά ἓνα πρόγραμμα ἀνάδειξης τῆς φύσης τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς διαπιστώσαμε τήν ἀφαίρεση θάμνων. Δέν γνωρίζω ἐάν ἡ πράξη αὐτή ἦταν συνειδητή και ὑπαγορεύτηκε ἀπό κάποια πολιτική διευθέτησης τῆς βλάστησης. Διαβάζοντας, ὅμως, ἓνα ἀφιέρωμα γιά τήν Ἐνοποίηση τῶν Ἀρχαιολογικῶν Χώρων προβληματίστηκα γιά τήν τύχη τοῦ πράσινου στοῦς ἀρχαιολογικούς χώρους τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου.

Σύμφωνα μέ τήν ομάδα μελέτης τῆς ἀνάδειξης τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς και τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἀδριανοῦ:

«Τό πράσινο σέ πολλές περιοχές ἐμποδίζει τή θέα πρὸς τὰ μνημεία και διακόπτει τή συνέχεια τῶν Ἀρχαιολογικῶν Χώρων».

(περιοδικό τοῦ ΣΑΔΑΣ Ἀρχιτέκτονες, τ. 11, Σεπτ.-Ὀκτ. 1998, σελ. 46)

Σύμφωνα μέ αὐτή τήν ἀποψη τό πράσινο δέν εἶναι παρά ἓνα ἐμπόδιο στήν ὀπτική συνέχεια τῶν μνημείων. Θά πρέπει, μ' ἄλλα λόγια, ἀντί νά βλέπουμε τό Ὁδεῖο τοῦ Ἀγρίππα μέσα ἀπό τίς λαδανιές, νά τό βλέπουμε κατευθείαν, γκρό πλάν, σκέτο, σέ ἀπευθείας σύνδεση μέ τή Στοά τοῦ Ἀττάλου.

Ἡ ομάδα μελέτης γιά τήν ἀνάδειξη τοῦ Ὀλυμπεῖου ἐπισημαίνει:

«Οἱ πρόσφατες φυτεύσεις θ' ἀπαιτήσουν ἀναμόρφωση, ὥστε ν' ἀναδειχθεῖ ὁ ἀρχαιολογικός χώρος. Ὑπάρχουν μεγάλα δέντρα στό ἐσωτερικό τῶν ναῶν, καταστρατηγώντας τή δομή τῶν μνημείων, και προκαλώντας καταστροφές. Παρά τό ὀξύμωρο τῆς ἀφαίρεσης δέντρων ἀπό ἓναν σημαντικό πνεῦμα τῆς Ἀθήνας, κρίνεται ἀπολύτως ἀναγκαῖα ἡ ἀπομάκρυνσή τους και ἡ ἀναμόρφωση τῶν φυτεύσεων».

(ὄπου παραπάνω, σελ. 40)

Ἡ ἀπομάκρυνση τῶν δέντρων πού τυχόν προκαλοῦν καταστροφές στά μνημεία εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖα. Μία γενική ὅμως «ἀναμόρφωση τῶν φυτεύσεων» γιά τήν ἀνάδειξη τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου μέ γνώμονα, πιθανόν, τήν ὀπτική συνέχεια τῶν μνημείων θεωροῦμε ὅτι εἶναι αὐθαίρετη.

Γιά τήν ἀνάδειξη τοῦ Κεραμεικοῦ, ἡ ομάδα μελέτης προβλέπει:

«Ἀπάλειψη ξενικῶν φυτῶν, καθὼς και ὅσων ἔχουν βλαπτικό σύστημα ριζῶν, και συμπλήρωση μέ ντόπια εἶδη, μέ διακριτική σήμανση χώρου και πορειῶν».

(ὄπου παραπάνω, σελ. 52)

Ἐχει ἀποδειχθεῖ ὅτι ἡ εἰσαγωγή ξενικῶν φυτῶν μπορεῖ νά ἔχει ἀρνητικές ἐπιπτώσεις στήν ἰσορροπία ἐνός οικοσυστήματος. Ἐχει ἀρχίσει πιά νά γίνεται συνείδηση ὅτι οἱ ἀναδασώσεις και οἱ φυτεύσεις πρέπει νά γίνονται μέ ντόπια εἶδη πού ἀντέχουν στίς κλιματικές και ἔδαφικές συνθήκες τῆς περιοχῆς. Ὅταν, ὅμως, «ὁ ξένος ἔχει ἤδη εἰσβάλει» τί κάνουμε; Θά κόψουμε τό φοίνικα τοῦ Κεραμεικοῦ; Κι αὐτόν πού βρισκεται

ἔξω ἀπό τήν Ἀρχαία Ἀγορά και φαίνεται ἀπό κάθε σημεῖο τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου; Ἐπειτα τί εἶναι πιά ξένο και τί ντόπιο; Οἱ φραγκοσυκιές μας ἤρθαν ἀπό τήν Ἀμερική. Κανείς, ὅμως, δέν θά μπορούσε νά φανταστεῖ τήν ἑλληνική ὑπαιθρο χωρὶς τίς φραγκοσυκιές, και μάλιστα μέ τὰ φύλλα τους σημαδεμένα ἀπό τοὺς ὄρκους αἰώνιας ἀγάπης νεαρῶν ζευγαριῶν. Σενάριο θρίλερ θά μπορούσε νά ἀποτελέσει ἡ ἱστορία ἐθνικοφρονα πού θά ξύλωνε τὰ ξενικά φυτὰ τοῦ Ἐθνικοῦ Κήπου γιά νά τὰ ἀντικαταστήσει μέ τὰ ἀρωματικώτατα, ταπεινά και ἑλληνικά θαμνάκια τῆς ρίγανης, τοῦ δενδρολίβανου και τῆς μυρτιάς.

Ἡ φυσική βλάστηση, ἡ φύτευση και γενικά ἡ διαχείριση τοῦ πράσινου στοῦς ἀρχαιολογικούς χώρους ἔχει ἱστορία. Ἀπό τὰ ἱερά ἄλση τῆς ἀρχαιότητος ὡς τὰ τεχνητά ἐρεῖπια πού κοσμοῦσαν τοὺς ρομαντικούς κήπους τῆς Εὐρώπης τοῦ 18ου αἰῶνα και τήν οἰκολογική προσέγγιση τοῦ αἰῶνα μας, ἔχουν διατυπωθεῖ πλῆθος προτάσεων και ἀπόψεων γιά τή σχέση μνημείων και φύσης. Ἀξίζει νά μελετήσουμε αὐτή τήν ἱστορία και νά διευκρινήσουμε τίς θέσεις και τίς ἀπόψεις πού υἰοθετοῦμε. Ἐπισημαίνω τόν κίνδυνο νά ἀκολουθήσουμε ἀδασάνιστα μὰ λογική «τακτοποίησης» τῆς φύσης χάριν μιᾶς ξεπερασμένης αἰσθητικῆς. Τονίζω τή συνεισφορά τοῦ κινήματος τοῦ ρομαντισμοῦ πού ἀνέδειξε τήν ὁμορφιά τῆς συνύπαρξης τῆς ἀγρίας φύσης μέ τὰ ἐρεῖπια τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων, τήν αἰσθητική τῶν ἀκανόνιστων σχημάτων, τῶν πολλαπλῶν ἐπιπέδων, τῆς φθορᾶς πού ἐπιφέρει τό πέρασμα τοῦ χρόνου στά μνημεία, τοῦ ἀσυμπλήρωτου, τοῦ ἀνολοκληρωτου και τοῦ ἀποσπασματικοῦ πού ἀφήνει τή φαντασία ἐλεύθερη νά ἀνασυνθέσει τό παρελθόν και προτείνει μία ἰσοτίμη προσέγγιση τῆς φύσης και τοῦ πολιτισμοῦ.

Φθινοπωρινό πρωινὸ τοῦ 2004. Περίπατος στήν Ἀρχαία Ἀγορά. Καί στόν Κεραμεικὸ, και τό Ὀλυμπεῖο. Δίπλα στοῦς ἀρχαιολογικούς χώρους, στά Κέντρα Πληροφόρησης, οἱ τρισδιάστατες ψηφιακές ἀναπαραστάσεις τῶν μνημείων ἀναλαμβάνουν νά ἀνασυνθέσουν τό παρελθόν. Τῆ μαγεία, ὅμως, τῶν μνημείων ἀνάμεσα στίς λαδανιές, τὰ κέδρα και τοὺς φοίνικες καμία ἀναπαράσταση δέν θά τὴν ἀναπαράγει. Ἡ θά βρισκεται ἐκεῖ, στό φυσικό τοπίο, ἡ πουθενά.

Λαδανία. Εἶδη λαδανιάς πού περιλαμβάνονται στό Κόκκινο Βιβλίο τῶν Ἀπειλούμενων Φυτῶν τῆς Ἰταλίας.

Η ΛΑΪΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΩΣ ΑΥΤΟΝΟΜΗ ΜΟΡΦΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ

τῶν Pëtr. Bogatyřev καὶ Roman Jakobson

μετάφραση ἀπὸ τὰ ἰταλικά: Εὐαγγελὴ Ἄρ. Ντάτση

Σ Η Μ Ε Ι Ω Μ Α

Τὸ κείμενο τῶν P. Bogatyřev καὶ R. Jakobson: «Ἡ λαϊκὴ λογοτεχνία ὡς αὐτόνομη μορφή δημιουργίας» (Die Folklore als eine besondere form des Schaffens) δημοσιεύθηκε στὸ Donum natalicium Schrijnen, Nijmegen - Utrecht 1929, σσ. 900-13.

Οἱ συγγραφεῖς του, ὁ λαογράφος Πέτρο Μπογκατυριώφ καὶ ὁ γλωσσολόγος Ρομάν Γιάκομπσον — ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες τοῦ ρωσικοῦ φορμαλισμοῦ τῆς δεκαετίας τοῦ '20, δουλεύοντας μέσα στὸ κλίμα τῶν ἀνατροπῶν τῶν ἐπιστημονικῶν προτεραιοτήτων τῆς ἐποχῆς, δημοσίευσαν τὸ κείμενο, πού παρουσιάζεται ἐδῶ σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση, ἕναν χρόνο μετὰ τὴν ἐκδόση στὸ Λένινγκραντ τῆς Μορφολογίας τοῦ παραμυθιοῦ τοῦ Vladimir Ja. Propp καὶ τὸν ἴδιο χρόνο πού δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο συγγραφέα ἡ μελέτη του: Οἱ μετασχηματισμοὶ τῶν μαγικῶν παραμυθιῶν. Συγκυρία πού δηλώνει τὴν ἐπικοινωνία τῶν συγγραφέων αὐτῶν τῶν ἔργων.

Ἡ αὐτονομία τῆς ποιητικῆς χρήσης τῆς γλώσσας, βασικὸ ἐργαλεῖο γιὰ τὴν ἀναζήτηση τῆς λογοτεχνικότητας τῶν κειμένων, ὀδήγησε τοὺς δύο συγγραφεῖς στὴν ἔρευνα τῶν ὁρῶν παραγωγῆς ὄχι μόνο τῆς προσωπικῆς λογοτεχνίας ἀλλὰ καὶ τῆς λαϊκῆς-προφορικῆς ποιητικῆς δημιουργίας. Θέτοντας τὸ ἐρώτημα πῶς λειτουργεῖ αὐτὸ τὸ ποιητικὸ σύστημα, δηλαδή ποιοὶ παράγοντες συμμετέχουν, μέ ποιούς ὁρους καὶ μέ ποιές τεχνικὲς διεργασίες, οἱ δύο μελετητὲς περιέγραψαν τίς διαδικασίες τῆς δημιουργίας τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας. Διαπίστωσαν ὅτι καὶ ἡ λαϊκὴ-προφορικὴ λογοτεχνία, τὸ πλέον σύνθετο γλωσσικὸ ἐπικοινωνιόμημα τῆς ποιητικῆς χρήσης τῆς γλώσσας στίς προφορικὲς κοινωνίες, διέπεται ἀπὸ τοὺς αὐστηροὺς κανόνες πού ὀρίζουν τὴν πρακτικὴ χρήση τοῦ γλωσσικοῦ συστήματος. Ἡ ἐργασία τους, φέρνοντας στὸ προσκήνιο τῆς ἔρευνας τοὺς τεχνικοὺς ὁρους τῆς δημιουργίας τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας, ἔδωσε ἀπάντηση στὴ παλαιὴ καὶ ἰδιαίτερα εὐαίσθητο πρόβλημα τῆς ἀτομικῆς ἢ συλλογικῆς δημιουργίας τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀπάντηση ἢ ὁποία, ὄντας ἀπαλλαγμένη ἀπὸ κάθε μορφή ἰδιοτελείας, ἀνατρέπει τὴν πολυαξιολογημένη καὶ ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις βολικὴ θέση ὅτι ἡ λαϊκὴ λογοτεχνία δημιουργεῖται ὅπως καὶ ἡ προσωπικὴ: πίσω ἀπὸ κάθε ἔργο της δρῖσκειται ἕνας ποιητῆς-συγγραφέας.

Ἡ σύγχρονη ἀνθρωπολογικὴ ἔρευνα ἀσχολήθηκε, ἀπὸ τὴν πλευρὰ της, διεξοδικὰ μέ τὸ ἴδιο ζήτημα, δηλαδή ἀναζήτησε τοὺς τεχνικοὺς ὁρους μέ τοὺς ὁποίους οἱ ἀμιγεῖς προφορικὲς κοινωνίες πραγματοποιοῦν τὴ μυθοπλασία τοῦ διωμένου χρόνου τους καὶ ἔφερε στὸ φῶς τοὺς μηχανισμοὺς μέ τοὺς ὁποίους ἡ προφορικὴ κοινότητα παράγει τὸν ποιητικὸ λόγο, ἐπαληθεύοντας τοὺς ὁρους λειτουργίας τοῦ γλωσσικοῦ συστήματος. Ἡ κοινωνικὴ ὁμάδα ἔχει τὸν τελικὸ λόγο στὴ δημιουργία τῶν λογοτεχνικῶν μορφῶν τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας, αὐτὴ ἐπικυρώνει τὰ νεωτερικὰ στοιχεῖα πού εἰσάγουν στὸ δεδομένο σύστημα τῆς Langue τὰ μεμονωμένα ἄτομα ἀπὸ πρόθεση ἢ κατὰ τύχη. Καὶ αὐτὴ ἡ διαπίστωση ἀποτελεῖ τὴ συμβολὴ τῶν δύο πρωτεργατῶν τῆς μελέτης τῆς ποιητικῆς τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας. Μιὰ συμβολὴ πού ἐλάχιστα ἀμφισβητεῖται ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἐπιστημονικὴ ἔρευνα.

Ὁ πηγαῖος ρεαλισμὸς πού χαρακτηρίζε κατὰ κύριο λόγο τίς θεωρητικὲς κατευθύνσεις τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 19ου αἰῶνα ξεπεράστηκε ἤδη ἀπὸ τὰ νέα ρεύματα τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης. Μόνο σὲ ὀρισμένες ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστήμες, στίς ὁποῖες οἱ μελετητὲς ἀφοσιώθηκαν ἀποκλειστικά στὴ συλλογὴ ὑλικοῦ καὶ σὲ ἐπὶ μέρους εἰδικὲς μελέτες σὲ

σημεῖο πού νὰ μὴν ἐκδηλώσουν κανένα ἐνδιαφέρον γιὰ ὁποιαδήποτε ἀναθεώρηση τῶν φιλοσοφικῶν ἀρχῶν τους (γεγονὸς στὸ ὁποῖο ὀφείλεται καὶ ἡ καθυστέρηση τῶν θεωρητικῶν θέσεων τους), ὁ πηγαῖος ρεαλισμὸς κατόρθωσε νὰ ἐξαπλωθεῖ καὶ μάλιστα νὰ ἐνταθεῖ στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας.

Ὅμως, ὅσο ξένη κι ἂν φαίνεται στοὺς σύγχρονους ἐπιστή-

μονες μιὰ παρόμοια φιλοσοφικὴ ἄποψη (τουλάχιστον ἐκεῖ ὅπου δὲν κατέληξε νὰ γίνει κατηχησμός καὶ ἀνελαστικὸ δόγμα), μιὰ δλόκληρη σειρὰ ἀπὸ διατυπώσεις, πού εἶναι ἄμεσο ἐπακόλουθο τῶν θεωρητικῶν θέσεων τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 19ου αἰώνα, ἐπιδιώκει σέ διάφορους πολιτισμικούς τομείς ὡς ἀχρηστο ὑλικὸ λαθρεμπορίου, ὡς ἀπολίθωμα πού ἐμποδίζει τὴν ἐπιστημονικὴ πρόοδο. Τυπικὴ θέση τοῦ πηγαιῶν ρεαλισμοῦ ὑπῆρξε ἡ πλατιά διαδεδομένη ἄποψη τῶν νεογραμματικῶν, ὅτι ἡ ἀτομικὴ γλῶσσα εἶναι ἡ μιὰ καὶ μοναδικὴ πραγματικὴ γλῶσσα. Διατυπωμένη ἐπιγραμματικὰ αὐτὴ ἡ ἄποψη, ὑποστηρίζει ὅτι, σέ τελευταία ἀνάλυση, μόνο ἡ ὁμίλια ἐνός ὀρισμένου ἀτόμου σέ μιὰ συγκεκριμένη στιγμή ἀντιπροσωπεύει τὴν ἀληθινὴ πραγματικότητα, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα δὲν εἶναι παρά θεωρητικο-επιστημονικὴ ἀφαίρεση. Ὅμως τίποτε δὲν εἶναι πιὸ ξένο στὴν προβληματικὴ τῆς σύγχρονης γλωσσολογίας ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη, ἡ ὁποία ὑπῆρξε κι ἓνα ἀπὸ τὰ ὀχυρὰ τῶν νεογραμματικῶν.

Πλάι στὴν ἀτομικὴ καὶ ἰδιαίτερη γλωσσικὴ πράξη — τὴν *parole*, σύμφωνα μέ τὴν ὀρολογία τοῦ Φ. Ντέ Σωσύρ — ἡ σύγχρονη γλωσσολογία ἀναγνωρίζει καὶ τὴν *Langue* σύστημα, πού ἀπαρτίζεται ἀπὸ ἓνα σύνολο συμβάσεων ἀποδεκτῶν ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη κοινότητα γιὰ τὴν ἐπιβεβαίωση τῆς κατανόησης τῆς *Parole*. Σέ αὐτὸ τὸ διυποκειμενικὸ παραδοσιακὸ σύστημα, ὁ μεμονωμένος ὁμιλητὴς μπορεῖ νὰ ἐπιφέρει προσωπικὲς τροποποιήσεις οἱ ὁποῖες, ὡστόσο, μποροῦν νὰ ἐρμηνευθοῦν μόνο ὡς προσωπικὲς ἀποκλίσεις ἀπὸ τὴ γλῶσσα καὶ μόνο σέ ἀναφορὰ μέ αὐτὴ τὴν τελευταία: ἀποβαίνουν ὡστόσο δεδομένα τῆς γλῶσσας μόνο ἀπὸ τὴ στιγμή κατὰ τὴν ὁποία ἡ κοινωνικὴ ὁμάδα, ἡ ὁποία εἶναι φορέας τῆς δεδομένης γλῶσσας, τίς ἐπιλέγει καὶ τίς ἐπικυρώνει ὡς ἀξίες γιὰ ὅλα τὰ μέλη τῆς. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἐγκρίεται ἡ διαφορά ἀπ' ἐνός ἀνάμεσα στοὺς γλωσσικούς μετασχηματισμούς καὶ ἀπ' ἐτέρου στὰ ἀτομικὰ γλωσσικά σφάλματα (*lapsus*) πού ὀφείλονται στὴν ἰδιορρυθμία, στὸ ἔντονο πάθος ἢ τίς αἰσθητικὲς τάσεις τοῦ ἀτόμου πού ὀμιλεῖ. Ἄν, ἐν τῷ μεταξύ, θέταμε τὸ πρόβλημα τῆς «σύλληψης» αὐτοῦ ἢ τοῦ ἄλλου γλωσσικοῦ νεωτερισμοῦ, θὰ μπορούσαμε νὰ ἀναλογιστοῦμε μερικὲς περιπτώσεις στίς ὁποῖες οἱ γλωσσικὲς μετατροπὲς ἐκλαμβάνονται ὡς ἐπακόλουθα μιᾶς μορφῆς κοινωνικοποίησης, ὡς γενίκευση τῶν ἀτομικῶν γλωσσικῶν σφαλμάτων (*lapsus*) τῆς ἀτομικῆς διάθεσης ἢ τῶν αἰσθητικῶν παραμορφώσεων. Ἀκόμη μερικὲς γλωσσικὲς μεταβολές μποροῦν νὰ ἀναπαραχθοῦν καὶ μέ ἄλλο τρόπο, εἰσάγονται δηλαδὴ ὡς ἓνα ἀναπόφευκτο καὶ νόμιμο ἐπακόλουθο προγενέστερων μετασχηματισμῶν τῆς γλῶσσας καὶ πραγματοποιοῦνται ἄμεσα στὴ γλῶσσα (ἢ «μονογένεση» τῶν βιολόγων). Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὁποιοιδέποτε κι ἂν εἶναι οἱ καθοριστικοὶ παράγοντες μιᾶς γλωσσικῆς ἀλλαγῆς, ἐμεῖς μπορούμε νὰ μιλοῦμε γιὰ «γένεση» ἐνός γλωσσικοῦ νεωτερισμοῦ, μόνο ἀπὸ τὴ στιγμή πού αὐτὸς ὑπάρχει ὡς κοινωνικὸ γεγονός, δηλαδὴ ἀπὸ τὴ στιγμή κατὰ τὴν ὁποία ἡ γλωσσικὴ κοινότητα τὸν ἔχει ἰδιοποιηθεῖ. Ἄν τώρα περάσουμε ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς γλωσσολογίας σέ ἐκεῖνον τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας, συναντοῦμε ἀνάλογα φαινόμενα. Ἡ ὑπαρξὴ ἐνός θέματος ὡς θέματος τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας ἀρχίζει μόνο ἀπὸ τὴ στιγμή κατὰ τὴν ὁποία μιὰ δεδομένη κοινωνικὴ ὁμάδα τὸ προσεταιρίζεται καὶ ἀπὸ αὐτὸ ἐπιδιώκει μόνο ὅ,τι αὐτὴ ἡ ὁμάδα κάνει δικό της. Ἄς υποθέσουμε ὅτι κάποιον μέλος τῆς κοινωνικῆς ὁμάδας ἔχει τραγουδήσει σέ στίχους κάτι δικό του. Ἄν αὐτὸ τὸ προφορικὸ ἔργο πού δημιουργήθηκε ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἄτομο γιὰ τὸν ἄλφα ἢ βῆτα λόγο

δὲν κατορθῶσει νὰ γίνει ἀποδεκτὸ ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ὁμάδα, καὶ ἂν τὰ ἄλλα μέλη τῆς κοινότητος δὲν καταφέρουν νὰ τὸ ἀφομοιώσουν, αὐτὸ εἶναι καταδικασμένο νὰ χαθεῖ. Μόνη ἢ τυχαία ἐπισήμανση κάποιου συλλέκτη μπορεῖ νὰ τὸ διαβάσει, μεταφέροντάς το ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῆς προφορικῆς ποίησης σέ ἐκεῖνη τῆς γραπτῆς λογοτεχνίας.

Ὁ κόμης Ντέ Λωτρεαμόν, Γάλλος ποιητὴς τῆς δεκαετίας τοῦ '60 τοῦ περασμένου αἰώνα, ἀποτελεῖ ἓνα τυπικὸ παράδειγμα τῶν λεγόμενων «καταραμένων ποιητῶν», δηλαδὴ τῶν ποιητῶν ἐκείνων τούς ὁποίους οἱ σύγχρονοὶ τους τούς ἀρνήθηκαν, τούς ἀποσιώπησαν, δὲν τούς ἀναγνώρισαν. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ ποιητὴς εἶχε δημοσιεύσει ἓνα ποιητικὸ κείμενο τὸ ὁποῖο, ὅμως, δὲν ἐκτιμήθηκε καὶ δὲν τοῦ δόθηκε ἡ δυνατότητα νὰ διαδοθεῖ, ὅπως καὶ ἄλλα ἔργα του, τὰ ὁποία ἐνῶς ἐκείνος ζοῦσε παρέμεναν ἀνέκδοτα. Ὁ θάνατος τὸν βρῆκε στὰ 24 χρόνια του. Πέρασαν δεκαετίες, στὴ λογοτεχνία ἐμφανίζεται τὸ κίνημα τοῦ λεγόμενου «ὑπερρεαλισμοῦ», τοῦ ὁποίου μερικὲς ἀπόψεις ἀνατυποκρίνονται στὴν ποίηση τοῦ Λωτρεαμόν. Ὁ Λωτρεαμόν ἀποκαταστάθηκε: τὰ ἔργα του δημοσιεύθηκαν, ὁ ἴδιος ἐγκωμιάσθηκε ὡς πρῶτος διδάξας καὶ ἄσκησε ἐπίδραση. Τί θὰ συνέβαινε ὅμως μέ τὸν Λωτρεαμόν ἂν ἦταν ποιητὴς τῆς προφορικῆς ποίησης; Οἱ ποιητικὲς συνθέσεις του θὰ εἶχαν ἐξαφανιστεῖ μέ τὸ θάνατό του, χωρὶς νὰ ἀφήσουν ἴχνη.

Θίξαμε ἐδῶ τὴν ἀκραία περίπτωση ἐνός συγγραφέα τοῦ ὁποίου εἶχε ἀπορριφθεῖ δλόκληρο τὸ ἔργο. Ὅμως εἶναι δυνατόν νὰ ἔχουν ἀπορριφθεῖ ἢ νὰ μὴν ἔχουν προσεχθεῖ ἀπὸ τούς σύγχρονους μεμονωμένα μόνο χαρακτηριστικά, μορφικὲς ἰδιαιτερότητες ἢ μερικὰ μοτίβα. Σέ αὐτές τίς περιπτώσεις, τὸ «περιβάλλον» προσαρμόζει στὸν ἑαυτό του, σύμφωνα μέ τίς δικές του ἀνάγκες, τὸ ποιητικὸ ἔργο, καὶ ὅ,τι τὸ περιβάλλον ἀπορρίπτει δὲν ὑφίσταται καθόλου ὡς γεγονός τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας, τίθεται ἐκτὸς χρήσης καὶ χάνεται. Σέ κάποιον ἔργο τοῦ Κοπσάκοφ, μιὰ ἠρωίδα του θέλει νὰ μάθει τὴν ἐκδασὴ τῆς πλοκῆς προτοῦ διαβάσει τὸ μυθιστόρημα. Ἄς υποθέσουμε ὅτι σέ μιὰ συγκεκριμένη ἐποχὴ ὁ μέσος ἀναγνώστης συμπεριφέρεται ἀνάλογα. Μπορεῖ ἐπίσης κατὰ τὴν ἀνάγνωση ἐνός ἔργου (ὁ ἀναγνώστης) νὰ παραλείψει ὅλες τίς περιγραφές τῆς φύσης τίς ὁποῖες αἰσθάνεται ὡς κουραστικὸ καὶ ἀνιαρό, ἄχρηστο ὑλικὸ. Ὅσο κι ἂν συμβαίνει νὰ παραποιεῖται ἓνα μυθιστόρημα ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη, ὅσο κι ἂν συμβαίνει ἢ σύνθεσὴ του νὰ ἐρχεται σέ ἀντίθεση πρὸς τίς προδιαγραφές τῶν λογοτεχνικῶν ἐπιταγῶν τῆς ἐποχῆς, ὅσο κι ἂν γίνει ἀνεπαρκῶς κατανοητὸ, αὐτὸ, δυνάμει, συνεχίζει νὰ ὑπάρχει. Θὰ ἔρθει μιὰ νέα ἐποχὴ ἢ ὁποία ἐμπρακτὰ θὰ ἀποκαταστήσει τὰ στοιχεῖα τὰ ὁποία ἀρχικὰ εἶχαν ἀπορριφθεῖ.

Ἄς μεταφέρουμε τώρα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα στὴν περιορχὴ τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας. Ἄν υποθέσουμε ὅτι ἡ κοινωνικὴ ὁμάδα ἀπαιτεῖ νὰ γνωρίζει ἐκ τῶν προτέρων τὴν ἐξέλιξη τῆς πλοκῆς, θὰ δοῦμε ὅτι κάθε λαϊκὴ ἀφήγησις θὰ οἰκειοποιηθεῖ τὸν τύπο σύνθεσης πού βρίσκουμε στὸ διήγημα τοῦ Τολστόι «Ὁ θάνατος τοῦ Ἰβάν Ἰλιτς», στὸ ὁποῖο τὸ τέλος τῆς ἱστορίας προηγεῖται ἀπὸ τὴ διήγησή της. Ἄν οἱ περιγραφές τῆς φύσης δὲν ἀρέσουν στὴν κοινωνικὴ ὁμάδα, αὐτές ἀπορρίπτονται ἀπὸ τὸ λαογραφικὸ ρεπερτόριο κλπ. Τελικὰ στὴ λαϊκὴ λογοτεχνία ἐπιδιώκουν ἐκείνες μόνο οἱ μορφές, οἱ ὁποῖες εἶναι λειτουργικὲς γιὰ μιὰ δεδομένη κοινότητα, καὶ φυσικὰ μιὰ ὀρισμένη μορφικὴ λειτουργία μπορεῖ νὰ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ μιὰ ἄλλη. Ὅμως, μόλις μιὰ μορφὴ παύει νὰ λειτουργεῖ, στὴ λαϊκὴ λογοτε-

χνία πεθαίνει ενώ στο λογοτεχνικό έργο διατηρεί την έν δυνάμει ύπαρξή της.

Ακόμη ένα παράδειγμα από την ιστορία της λογοτεχνίας: οι λεγόμενοι «ewigen Gefahrten», δηλαδή οι συγγραφείς, οι όποιοι κατά την πορεία των αιώνων έχουν έρμηνευθεί με διαφορετικούς τρόπους, σύμφωνα με τις διάφορες σχολές και από τον καθένα σύμφωνα με τη δική του όπτική γωνία και με καινούργιο κάθε φορά τρόπο. Μερικά ειδικά χαρακτηριστικά αυτών των συγγραφέων τά όποια στους συγχρόνους τους φάνηκαν ξένα, άκατανόητα, άχρηστα ή άνεπιθύμητα, με τό πέρασμα του χρόνου άποκοιούν μεγάλη άξία, γίνονται ξαφνικά δραστικά, δηλαδή μετασηματίζονται σε δημιουργικούς συντελεστές της λογοτεχνίας. Τί θά μπορούσε νά είχε συμβεί λ.χ. στην προφορική ποίηση από τους τολμηρούς και «άντισυμβατικούς» γλωσσικούς νεωτερισμούς του Λέσκοβ, οι όποιοι μόνο ύστερα από πολλές δεκαετίες έγιναν δημιουργικός παράγοντας της λογοτεχνικής πρακτικής του Ρεμίζοφ, καθώς και σε εκείνη των Ρώσων πεζογράφων πού άκολούθησαν. Τό περιβάλλον στο όποιο ζούσε ό Λέσκοβ θά είχε άποκαθάρει τά έργα του από τά άλλότρια τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά του. Μέ λίγα λόγια, ή ίδια ή έννοια της λογοτεχνικής παράδοσης διαφέρει ριζικά από την παράδοση της λαϊκής λογοτεχνίας. Στη λαϊκή λογοτεχνία ή δυνατότητα έπαναδραστηριοποίησης του ποιητικού γεγονότος είναι έξαιρετικά μειωμένη. "Αν χυθούν οι εκπρόσωποι μιās όρισμένης ποιητικής παράδοσης, αυτή δέν μπορεί πιά νά ξαναζωτανέψει, ενώ στη λογοτεχνία άναδιώνουν και άποβαίνουν δημιουργικά φαινόμενα παλαιά, ενός ή και περισσότερων αιώνων.

Απ' ό,τι ειπώθηκε, συνάγεται ότι ή ύπαρξη ενός έργου της λαϊκής λογοτεχνίας προϋποθέτει άναγκαστικά την ύπαρξη μιās κοινωνικής όμάδας ή όποια τό άποδέχεται και τό επικυρώνει. Στην έρευνα των φαινομένων της λαϊκής λογοτεχνίας ποτέ δέν θά πρέπει νά χάνουμε από την όπτική μας τή θεμελιώδη άρχή της προληπτικής λογοκοσίας πού άσκει ή κοινωνική όμάδα. Χρησιμοποιούμε έδώ σκόπιμα τή λέξη προληπτική, επειδή κατά τή μελέτη του λαογραφικού γεγονότος δέν θά αίτιολογήσουμε τό βιογραφικό παρελθόν του, τή «σύλληψη» ή τήν «έμβρυακή» ζωή του, αλλά άκριβώς τή γέννησή του ως γεγονός της λαϊκής λογοτεχνίας και τή μετέπειτα τύχη του.

Οί λαογράφοι, και περισσότερο άπ' όλους οι Σλάβοι, οι όποιοι ίσως διαθέτουν τό πιο ζωντανό και πλούσιο λαογραφικό υλικό της Εύρώπης, συχνά υπερασπίζονται την άποψη ότι άνάμεσα στην προφορική ποίηση και στη λογοτεχνία δέν ύπάρχει καμία διαφορά ως προς τή γέννησή τους και ότι τόσο στη μία όσο και στην άλλη περίπτωση δέν έχουμε νά κάνουμε παρά μέ άναμφισβήτητα έργα άτομικής δημιουργίας. Αυτή ή άποψη έχει άσφαλώς τήν άρχή της στη θεωρία του πηγαιού ρεαλισμού: έφόσον δέν έχουμε καμία άμεση έμπειρία της συλλογικής δημιουργίας, όφείλουμε νά άξιώσουμε κατ' άνάγκη ένα άτομο δημιουργό, έναν γεννήτορα. Ένας τυπικός εκπρόσωπος της σχολής των νεογραμματικών τόσο στις γλωσσολογικές σπουδές όσο και στις λαογραφικές, ό Βσέβολοντ Μύλλερ, εκφράζεται ως εξής για τό έπίμαχο θέμα της λαϊκής λογοτεχνίας: «'Από ποιόν έπινοήθηκαν: από τή συλλογική δημιουργικότητα της μάζας: αυτό είναι κάτι τό φαντασιακό, άφου ή άνθρώπινη έμπειρία ποτέ δέν έχει καταγράψει μιιά παρόμοια δημιουργία». Αυτή ή πρόταση χωρίς άλλο άντανανκλά τήν καθημερινή πρακτική μας: ή τρέχουσα και ή πιο κοινή μορφή δημιουργίας για μās δέν είναι ή προφορική, αλλά ή γραπτή, και

έτσι ό συνήθης τρόπος μέ τον όποιο δημιουργούνται οι παραστάσεις των πραγμάτων προβάλλεται έγκεντρικά και στη σφαίρα της λαϊκής λογοτεχνίας. Ός ήμερομηνία γέννησης ενός λογοτεχνικού έργου θεωρείται ή στιγμή κατά την όποια ό συγγραφέας του τό άποτυπώνει στο χαρτί. Άνάλογα, και για τό προφορικό έργο ήμερομηνία γέννησης θεωρείται ή στιγμή κατά την όποια άντικειμενικοποιείται για πρώτη φορά, δηλαδή ή στιγμή πού εκφωνείται από τον άφηγητή, ενώ στην πραγματικότητα αυτό τό έργο καθίσταται λαογραφικό γεγονός μόνο από τή στιγμή κατά την όποια υιοθετείται από τήν κοινωνική όμάδα.

Οί ύποστηρικτές της άποψης του άτομικού χαρακτήρα της λαϊκής λογοτεχνικής δημιουργίας έφθασαν στο σημείο νά άντικαταστήσουν τήν έννοια του συλλογικού μέ εκείνη της άνωνυμίας. Για παράδειγμα, σε ένα γνωστό έγχειρίδιο για τήν προφορική ρωσική ποίηση, διαβάσουμε: «'Αν και στην περίπτωση ενός λατρευτικού τραγουδιού δέν γνωρίζουμε ποιός ύπήρξε ό έμπνευστής του λατρευτικού έθιμου, ποιός ήταν ό συνθέτης του πρώτου ύμνου, είναι άυτονόητο ότι αυτό τό γεγονός δέν άντιφάσκει προς τήν ιδέα της άτομικής δημιουργίας, αλλά άποδεικνύει μόνο ότι τό λατρευτικό έθιμο είναι τόσο παλαιό ώστε έμεις δέν μπορούμε νά άνακαλύψουμε ούτε τον έμπνευστή του ούτε τίς συνθήκες από τίς όποιες προέκυψε τό τραγούδι, τό όποιο παλαιότερα ήταν στενά δεμένο μέ εκείνο τό έθιμο, και έφόσον τό περιβάλλον στο όποιο γεννήθηκε δέν είχε κανένα ενδιαφέρον για τό πρόσωπο του δημιουργού, εύλογα δέν διατήρησε καμία μνήμη γι' αυτόν. Συνεπώς σε αυτή τήν περίπτωση ή ιδέα της συλλογικής δημιουργίας δέν έχει κανένα λόγο ύπαρξης» (Μ. Σπεράνσκι). Αυτή ή άποψη δέν έχει λάβει ύπόψη της τό γεγονός ότι ένα λατρευτικό έθιμο δέν μπορεί νά ύπάρξει χωρίς τήν έπικύρωση της κοινωνικής όμάδας, ότι είναι μιιά *contradictio in adjecto* και ότι, κι αν ακόμη στη γένεση αυτού ή εκείνου του λατρευτικού έθιμου ύπάρχει άτομική πρωτοβουλία, ή άπόσταση από αυτή μέχρι τό λατρευτικό έθιμο είναι τόσο μεγάλη, όσο ή άπόσταση από τήν άτομική γλωσσική παραποίηση έως τή γλωσσική τροποποίηση καθ' έαυτή.

"Ο,τι ειπώθηκε για τή διαμόρφωση του λατρευτικού έθιμου (ή για ένα έργο της προφορικής παράδοσης) μπορεί νά ισχύσει και για τήν εξέλιξη του (ή για τήν εξέλιξη των λαογραφικών φαινομένων γενικά). Η διαφορά, σύνθετος φαινόμενο στη γλωσσολογία, άνάμεσα στην τροποποίηση του κανόνα και στον άτομικό νεωτερισμό (διαφορά της όποιας οι συνέπειες δέν έχουν μόνο ποσοτική άξία αλλά και άξία άρχής και ποιότητας) παραμένει σχεδόν άγνωστη στο χώρο της μελέτης των λαογραφικών φαινομένων.

Μία από τίς πρωταρχικές διαφορές άνάμεσα στη λαϊκή λογοτεχνία και στη λογοτεχνία έγκειται στην ίδια τήν έννοια της ούσίας του καλλιτεχνικού έργου. Στη λαϊκή λογοτεχνία, ή σχέση άνάμεσα στο έργο τέχνης και στην άντικειμενικοποίησή του, δηλαδή στις λεγόμενες παραλλαγές του έργου πού εισάγονται από τά διάφορα πρόσωπα πού τό «έκτελούν», άνταποκρίνεται άκριβώς στη σχέση πού ύπάρχει άνάμεσα στη *langue* και τήν *parole*. Τό λαογραφικό έργο είναι έξω-προσωπικό, όπως ή *langue*, και έχει μόνο μιιά έν δυνάμει ύπαρξη, δέν είναι παρά ένα σύμπλεγμα από καθορισμένους κανόνες και παρορμήσεις, ένα προσέδιο της ύπάρχουσας παράδοσης τήν όποια οι άφηγητές ζωογονούν μέ τίς άτομικές παρεμβάσεις τους όπως ένεργούν οι δημιουργικοί χρήστες της *parole* σε άναφορά μέ τή *lan-*

gue. Στὸ βαθμὸν ποὺ αὐτοὶ οἱ ἀτομικοὶ νεωτερισμοὶ τῆς γλώσσας (καὶ τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας) ἀνταποκρίνονται στὶς ἀνάγκες τῆς κοινωνικῆς ομάδας καὶ προδιαγράφουν τὴν κανονικὴ ἐξέλιξη τῆς langue (ἢ τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας), αὐτὲς κοινωνικοποιῶνται καὶ ἀποβαίνουν γεγονότα τῆς langue (ἢ στοιχεῖα τοῦ λαογραφικοῦ ἔργου).

Τὸ λαογραφικὸ ἔργο εἶναι ἀντικειμενικοποιημένο, ἔχει τὴ δική του συγκεκριμένη ὑπαρξὴ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη, καὶ κάθε νέος ἀναγνώστης στρέφεται ἄμεσα σὲ αὐτό. Δὲν συμβαίνει ὅπως συμβαίνει μὲ τὸ λαογραφικὸ ἔργο, τοῦ ὁποῖου ἡ μετάδοση γίνεται ἀπὸ ἀφηγητὴ σὲ ἀφηγητὴ, ἀλλὰ πρόκειται γιὰ μιὰ ἄμεση ἐπικοινωνία τοῦ ἔργου μὲ τὸν ἀναγνώστη. Ἀσφαλῶς μποροῦν νὰ ληφθοῦν ὑπόψη ἐρημνεῖες προηγούμενων σχολιαστῶν, ὅμως αὐτὲς δὲν ἀποτελοῦν παρὰ μέρος τῶν συντελεστῶν τῆς μετάδοσης τοῦ ἔργου καὶ ὄχι τὴ μοναδικὴ πηγὴ του, ὅπως στὴ λαϊκὴ λογοτεχνία. Ὁ ρόλος τοῦ ἀφηγητῆ ἐνός ἔργου τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας δὲν μπορεῖ σὲ καμιά περίπτωση νὰ ταυτιστεῖ μὲ ἐκείνον τοῦ ἀναγνώστη ἢ αὐτοῦ ποὺ τὸ ἀπαγγέλλει οὔτε ἐπίσης μὲ τὸν συγγραφέα ἐνός λογοτεχνικοῦ ἔργου. Ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ γωνία αὐτοῦ ποὺ ἀφηγεῖται τὸ ἔργο τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας ἀντιπροσωπεύει ἕνα γεγονός τῆς langue, εἶναι ἐξωπροσωπικὸ, ζεῖ ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτόν, μολονότι ὑπάρχει πάντοτε ἡ δυνατότητα νὰ τὸ παραποιήσῃ καὶ νὰ τοῦ προσθέσῃ νέα στοιχεῖα, γιὰ νὰ τὸ καταστήσῃ ποιητικότερο ἢ νὰ τὸ ἐκσυγχρονίσῃ. Γιὰ τὸν συγγραφέα ἐνός λογοτεχνικοῦ ἔργου αὐτὸ συνιστᾷ ἕνα γεγονός τῆς parole. Δὲν εἶναι δεδομένο ἐκ τῶν προτέρων, ἀλλὰ κατὰ τὴν ὀφείλει τὴν πραγματικωσὴ του στὸ ἄτομο. «Δεδομένο» εἶναι τὸ σύνολο τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων ποὺ εἶχαν ἀπήχησιν τὴ συγκεκριμένη στιγμή. Καὶ στὴ δική τους βάση, δηλαδὴ στὴ βάση τῶν δικῶν τους μορφολογικῶν χαρακτηριστικῶν, τὸ νέο ἔργο ὀφείλει νὰ δημιουργηθεῖ καὶ νὰ συντονιστεῖ (εἴτε ἀφομοιώνοντας μερικὰ μορφολογικὰ τους γνωρίσματα εἴτε, ἀντίθετα, τροποποιώντας στοιχεῖα τους εἴτε ἀπορρίπτοντάς τα).

Μία λοιπὸν ἀπὸ τίς βασικὲς διαφορὲς τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας ἀπὸ τὴν προσωπικὴ λογοτεχνία ἐγκνεται στὸ γεγονός ὅτι ἡ πρώτη ρυθμίζεται σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τῆς langue ἐνῶ ἡ ἄλλη μὲ τοὺς κανόνες τῆς parole. Σύμφωνα μὲ ἕνα διακριτικὸ γνώρισμα τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας ποὺ ἐπεσήμανε ὁ Ποτέμπνια, ὁ ἴδιος ὁ λαϊκὸς ποιητὴς καθόλου δὲν νομιμοποιεῖται νὰ θεωρεῖ τὸ ἔργο του ἰδιοκτησία του καὶ τὰ ἔργα τῶν ἄλλων δημιουργῶν τοῦ περιβάλλοντός του ξένα. Ὁ ρόλος τῆς λογοκρισίας ποὺ ἀσκεῖ ἡ κοινωνικὴ ομάδα, ὅπως ἤδη ἔχουμε ἐπισημάνει, εἶναι διαφορετικὸς στὴ λογοτεχνία ἀπ' ὅ,τι εἶναι στὴ λαϊκὴ λογοτεχνία. Ἐδῶ ἡ λογοκρισία εἶναι καθοριστικὴ καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἀναγκαῖα προϋπόθεσιν τῆς ἴδιας τῆς γέννησης τοῦ ἔργου. Βέβαια, καὶ ὁ συγγραφέας λαμβάνει ὑπόψη του, σὲ μεγαλύτερο ἢ μικρότερο βαθμὸν, τίς ἀπαιτήσεις τοῦ περιβάλλοντός του. Μόνον ποὺ, ὅσο κι ἂν προσπαθεῖ νὰ ἀνταποκριθεῖ σὲ αὐτὲς, δὲν ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐκείνῃ ἡ ἀδιαχώριστη λειτουργία ἀνάμεσα στὴ λογοκρισία καὶ στὸ ἔργο ποὺ χαρακτηρίζει τὴ λαϊκὴ λογοτεχνία. Τὸ λογοτεχνικὸ ἔργο δὲν εἶναι προ-καθορισμένο ἀπὸ τὴ λογοκρισία, δὲν μπορεῖ νὰ κατευθύνεται ἀπόλυτα ἀπὸ αὐτὴ. Μπορεῖ μόνον νὰ προαισθάνεται κατὰ προσέγγισιν τὰ αἰτήματα ἄλλοτε μὲ εὐστοχία καὶ ἄλλοτε ὄχι. Ὑπάρχουν ἐξἄλλου καὶ αἰτήματα τῆς κοινωνικῆς ομάδας τὰ ὁποῖα παραμελοῦνται τελείως.

Στὸν τομέα τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας ἡ λεγόμενη «παραγωγή τῆς ἀγορᾶς» προσφέρει ἕνα κοντινὸ παράλληλο γιὰ τὴ σχέση

τῆς λογοτεχνίας μὲ τοὺς καταναλωτὲς της, ἐνῶ ἡ λαϊκὴ λογοτεχνία βρίσκεται πιὸ κοντὰ στὴν «ἐπὶ παραγγελία παραγωγή». Ἡ ἀναντιστοιχία ἀνάμεσα στὰ αἰτήματα τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος καὶ στὸ λογοτεχνικὸ ἔργο μπορεῖ νὰ ὀφείλεται σὲ ἀποτυχία ἢ σὲ συνειδητὴ πρόθεσιν, ὅταν ὁ συγγραφέας ἐπιδιώκει νὰ ἀλλάξῃ αὐτὰ τὰ αἰτήματα καὶ μὲ τὴ λογοτεχνία του νὰ διαπαιδαγωγῆσιν τὸ περιβάλλον. Μιὰ παρόμοια προσπάθεια τοῦ συγγραφέα νὰ ἐπιρραεῖται τὰ ζητούμενα μπορεῖ νὰ μὴν τελεσφορήσῃ. Ἡ λογοκρισία δὲν ὑποχωρεῖ ἀλλὰ ἀνάμεσα στοὺς δικούς της κανόνες καὶ στὸ λογοτεχνικὸ ἔργο δημιουργεῖται μιὰ δυσαρμονία. Γενικὰ ὑπάρχει ἡ ὁρπὴ νὰ φαντάζονται τοὺς λαϊκοὺς δημιουργοὺς κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ λόγιου ποιητῆ, πρόκειται ὅμως γιὰ μιὰ μετατόπισιν ἢ ὁποία δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα. Σὲ ἀντίθεσιν μὲ τὸν λόγιον ποιητὴ, ὁ λαϊκὸς δημιουργὸς — σύμφωνα μὲ τὴν ἐξαιρετὴ παρατήρησιν τοῦ Ἀνίκωβ — δὲν δημιουργεῖ κανενὸς εἶδους καινούργιον περιβάλλον, ἡ ἰδέα νὰ τροποποιήσῃ τὸ περιβάλλον τοῦ εἶναι κατ' ἀρχὴν τελείως ξένη. Ἡ ἀπόλυτη κυριαρχία τῆς προληπτικῆς λογοκρισίας ποὺ καθιστᾷ ἄκαρπη κάθε σύγκρουσιν τοῦ ποιητικοῦ ἔργου μαζὶ τῆς παράγει ἕνα ἰδιαίτερον εἶδος δημιουργῶν-καταναλωτῶν, οἱ ὁποῖοι μετέχουν στὴν ποιητικὴ πράξιν, καὶ ὠθεῖ τὸ κάθε ἄτομον νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ κάθε προσπάθεια καθυπόταξιν τῆς ἴδιας τῆς λογοκρισίας.

Ἡ προσπάθεια νὰ ἐξαλειφθοῦν τὰ ὄρια ἀνάμεσα στὴν ἱστορία τῆς προσωπικῆς λογοτεχνίας καὶ στὴν ἱστορία τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας ἔφθασε στὸ ἀπόγειόν της μὲ τὴν ἐρημνεῖα τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας ὡς ἐκδήλωσιν τῆς ἀτομικῆς δημιουργίας. Ἐμεῖς ὅμως, ὅπως προκύπτει ἀπ' ὅ,τι προαναφέραμε, πιστεύουμε ὅτι αὐτὴ ἡ θέση πρέπει νὰ ὑποβληθεῖ σὲ μιὰ ριζικὴ ἀναθεώρησιν. Αὐτὴ ἡ ἀναθεώρησιν θὰ πρέπει νὰ προσλάβῃ τὸ χαρακτηριστὴρα ἀποκατάστασης τῆς ρομαντικῆς ἀντίληψιν ποὺ μὲ τὴν ὁριμύτητα χτυπήθηκε ἀπὸ τοὺς ὑποστηρικτὲς ἐκείνῃς τῆς θεωρίας; Χωρὶς ἀμφιβολία ναι. Ἡ ἄποψιν ποὺ διατύπωσαν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ρομαντισμοῦ, ὅτι ὑπάρχει διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν προφορικὴ ποίησιν καὶ τὴν προσωπικὴ λογοτεχνία, περιεῖχε μιὰ σειρά ἀπὸ σωστὲς παρατηρήσεις. Πράγματι οἱ ρομαντικοὶ εἶχαν δίκιον ὅταν ὑπογράμμισαν τὸν συλλογικὸν χαρακτήρα τῆς προφορικῆς ποιητικῆς δημιουργίας καὶ τὴν ἀντιπαρέβαλλαν μὲ τὴ γλώσσαν. Μαζὶ ὅμως μὲ αὐτὲς τίς ὀρθὲς θέσεις, ὑπάρχουν στίς ἀντιλήψεις τους μερικὲς διατυπώσεις οἱ ὁποῖες δὲν ἀντέχουν πιά στὴν ἐπιστημονικὴ κριτικὴ τῶν ἡμερῶν μας. Πρῶτα ἀπ' ὅλα οἱ ρομαντικοὶ ὑπερεκτίμησαν τὴ γενετικὴ αὐτονομία καὶ τὸν πρωτογονικὸν χαρακτήρα τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας. Μόνον οἱ ἐργασίαι τῶν μελετητῶν τῆς ἐπόμενης γενεᾶς ἀπέδειξαν πόσον μεγάλο ρόλον παίζει στὴ λαϊκὴ λογοτεχνία τὸ φαινόμενο τὸ ὁποῖον στὴ σύγχρονον γερμανικὴ λαογραφία ὀρίζεται ὡς ἐκπεσούσα κουλτούρα (gesunkenes Kulturgut). Μπορεῖ νὰ σχηματιστεῖ ἡ ἐντύπωσιν ὅτι μὲ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ σημαντικοῦ ρόλου ποὺ διαδραματίζει ἡ ἐκπεπτωκὴ κουλτούρα στὴ διαμόρφωσιν τοῦ λαϊκοῦ ρεπερτορίου — μερικὲς φορὲς μάλιστα ἀναγνωρίζεται, στὴν οὐσία περιορίζεται ὁ ρόλος τῆς συλλογικῆς δημιουργίας. Τὰ πράγματα, ὅμως, δὲν ἔχουν ἔτσι. Τὰ λογοτεχνικὰ στοιχεῖα ποὺ μετακινῶνται πρὸς τὴ λαϊκὴ λογοτεχνία ἀπὸ τὰ ἀνώτερα κοινωνικὰ στρώματα μποροῦν ἀσφαλῶς νὰ εἶναι τυπικὰ προϊόντα κάποιας προσωπικῆς πρωτοβουλίας καὶ ἀτομικῆς ἐμπνευσης. Ὅμως, ἐξαιτίας τῆς φύσιν τοῦ τὸ πρόβλημα τῆς ἐρευνᾶς τῶν πηγῶν τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας παραμένει ὡς πρὸς τὴν οὐσία του

έξω από τὰ όρια τής λαογραφίας. Κάθε πρόβλημα έτερογενών πηγών υπόκειται σέ έπιστημονική έρμηνεία μόνο αν έξετάζεται από τήν όπτική γωνία του συστήματος μέσα στο όποιο ολοκληρώθηκε, και στήν προκειμένη περίπτωση από τήν όπτική τής λαϊκής λογοτεχνίας. Για τήν έπιστήμη του λαϊκού πολιτισμού, εκείνο που πρέπει να υπολογίζεται δέν είναι ή προέλευση και ή ύπαρξη έξωγενών πηγών, αλλά ή λειτουργία του δάνειου στοιχείου, ή έπιλογή και ό μετασηματισμός του προσλαμβανόμενου ύλικου. Κάτω από αυτή τήν άποψη ή πολύ γνωστή θέση: «ό λαός δέν παράγει αλλά αναπαράγει» άποδυναμώνεται, γιατί τίποτε δέν μάς έξουσιοδοτεί να τραθήξουμε μιά άνυπέροβλητη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στήν παραγωγή και τήν αναπαραγωγή, τοποθετώντας μάλιστα τήν τελευταία σέ κατώτερη βαθμίδα. Αναπαραγωγή δέν σημαίνει παθητική άποδοχή, και με αυτή τήν έννοια ανάμεσα στον Μολιέρο, ό όποιος ξαναδουλεύει άρχαίες κωμωδίες, και στον λαό, ό όποιος για να χρησιμοποιήσουμε τήν έκφραση του Νάουμαν «νοθεύει τό έντεχνο τραγούδι», δέν ύπάρχει σημαντική διαφορά. Η μεταφορά ενός έργου από τή λεγόμενη «μνημειακή τέχνη» στο λεγόμενο «πρωτογονικό» έπίπεδο είναι καθ' έαυτή μιά δημιουργική πράξη. Τέτοια πράγματα είναι τόσο ή έπιλογή του έργου που μεταφέρεται, όσο και ή προσαρμογή του σέ διαφορετικές συνήθειες και σέ διαφορετικές ανάγκες. Οι προϋπαρχουσες λογοτεχνικές μορφές, από τή στιγμή που θα μεταφερθούν στή λαϊκή λογοτεχνία, καθίστανται ύλικό που υπόκειται σέ μετασηματισμούς. Στή βάση πιά μιάς άλλαγμένης ποιητικής κατάστασης, μιάς διαφορετικής παράδοσης και μιάς διαφορετικής σχέσης με τίς αξίες τής τέχνης, τό έργο ξαναερμηνεύεται με καινούργιο τρόπο, άκόμη και ή έξωτερική μορφή του, ή όποια με μιά πρώτη ματιά φαίνεται ότι έμεινε άναλλοίωτη, δέν μπορεί να θεωρηθεί ως ταυτόσημη με τό πρότυπο. Σέ αυτές τίς λογοτεχνικές μορφές, όπως λέει ό Τινιάνωβ, ή άξία των λειτουργιών μεταβάλλεται. Από τή λειτουργική όπτική γωνία, χωρίς τήν όποια δέν είναι δυνατή ή κατανόηση του καλλιτεχνικού γεγονότος, τό ίδιο τό λογοτεχνικό έργο, από τό ένα μέρος όντας έξω από τήν περιοχή τής λαϊκής λογοτεχνίας και από τό άλλο υίοθετημένο από αυτή, αντιπροσωπεύει στήν ούσία δύο διαφορετικές πραγματικότητες.

Η ιστορία του ποιήματος του Πούσκιν «Ό Ουσάρος» προσφέρει ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα για τό πώς λογοτεχνικές μορφές οι όποιες περνούν από τή λαϊκή λογοτεχνία στήν προσωπική και αντίστροφα αλλάζουν τή λειτουργία τους. Η τυπική λαϊκή διήγηση που έχει ως θέμα τήν κάθοδο ενός άπλου άνθρώπου στον Κάτω Κόσμο (τής όποιας τό ένδιαφέρον επικεντρώνεται στήν περιγραφή διαβολικών παραστάσεων) μεταλλάσσεται από τον Πούσκιν σέ μιά σειρά από τυπικές εικόνες με τήν άπόδοση ψυχολογικών γνωρισμάτων στα δρώντα πρόσωπα και ψυχολογικών κινήτρων στις πράξεις τους. Ό Πούσκιν προσέδωσε κωμική χροιά τόσο στον πρωταγωνιστή Ουσάρο όσο και στή λαϊκή δεισιδαιμονία. Τό παραμύθι που χρησιμοποιήσε ό Πούσκιν είναι λαϊκό, στή μετάπλαση όμως που του έκανε ό ποιητής αυτή ή «λαϊκότητα» κατέληξε να είναι μιά αισθητική έπινόηση, προσέλαβε δηλαδή τήν άξία ενός στίγματος. Ό άπλοϊκός λόγος του λαϊκού άφηγητή θεωρήθηκε από τον Πούσκιν ως έλκυστικό ύλικό για τή διασκευή του σέ κανονικούς στίχους. Τό ποίημα του Πούσκιν επέστρεψε στή λαϊκή λογοτεχνία και έπαναλήφθηκε σέ αρκετές παραλλαγές με τή μορφή του πιο δημοφιλούς έργου του ρωσικού λαϊκού θεάτρου, του *Τσάρου Μαξιμιλιανού*. Έδώ χρησιμοποιείται

μαζί με άλλα λογοτεχνικά δάνεια για να έμπλουτίσει τό έμβόλιμο έπεισόδιο, είναι δηλαδή ένα από τὰ νούμερα του ποικιλόχρωμου *Divertissements*, που άπαγγέλλεται από τον Ουσάρο, πρωταγωνιστή αυτού του έπεισοδίου. Η αυθάδης άλαζονεία του Ουσάρου, όχι λιγότερο από τίς κωμικές παραστάσεις των χθόνιων πνευμάτων, ανταποκρίνεται σωστά στήν αισθητική του εϋτράπελου. Έννοείται βέβαια ότι τό *humor* του Πούσκιν, που ρέπει προς τή ρομαντική ειρωνεία, έχει έλάχιστα κοινά στοιχεία με τή φάρσα του *Τσάρου Μαξιμιλιανού*, τήν όποια έκμεταλλεύεται τό έργο του. Ακόμη, στίς παραλλαγές στίς όποιες έχει αλλάξει σχετικά λίγο, τό γαλουχημένο με τή λαϊκή λογοτεχνία κοινό προσλαμβάνει τό ποίημα του Πούσκιν με αρκετά ξεχωριστό τρόπο, και προπαντός όταν άπαγγέλλεται στο πλαίσιο άλλων έπεισοδίων από λαϊκούς ήθοποιούς. Σέ άλλες παραλλαγές αυτή ή άλλαγή των λειτουργιών πραγματοποιείται άμεσα στή μορφή: ή διαλογική μορφή, γνώρισμα τής ποιητικής σύνθεσης του Πούσκιν, μετασηματίζεται με εύκολία σέ λαϊκότερους διαλογικούς στίχους και από αυτό τό ποίημα δέν άπομένει παρά τό γενικό άναιτιολόγητο σχήμα, στο όποιο παρεμβαίνουν μιά σειρά από τυπικά κωμικά καπρίτσια και τετριμμένα εύφυολογήματα. Ωστόσο, όσο κι αν ή λαϊκή λογοτεχνία διασταυρώνεται με τήν προσωπική, όσο έντονες και άδιάλειπτες κι αν ύπηρξαν οι άμοιβαίες επιρροές τους, όσο κι αν ή λαϊκή λογοτεχνία έκμεταλλεύτηκε τό λογοτεχνικό ύλικό και ή λογοτεχνία τό λαϊκό, αυτή ή πραγματικότητα καθόλου δέν μάς έξουσιοδοτεί να καταργήσουμε τά βασικά όρια που χωρίζουν τή λαϊκή ποίηση από τήν προσωπική δημιουργία για να έρευνήσουμε τή γενεαλογία των έργων τής καθεμιάς.

Ένα άλλο σοβαρό λάθος τής ρομαντικής αντιμετώπισης τής λαϊκής λογοτεχνίας, εκτός από τή διαπίστωση του πρωτογονικού χαρακτήρα της, έγκειται στήν άποψη ότι μόνο ένας λαός ό όποιος δέν είναι διαστρωματωμένος σέ κοινωνικές τάξεις, δηλαδή ένα είδος συλλογικής προσωπικότητας, με ένιαία ψυχή και αντίληψη του κόσμου, ή αν προτιμάτε μιά κοινωνική ομάδα χωρίς τίς άτομικές εκδηλώσεις τής ανθρωπίνης δραστηριότητας μπορεί να παράγει λαϊκή λογοτεχνία, και γενικά μπορεί να είναι τό υποκείμενο τής συλλογικής δημιουργίας. Σήμερα αυτή τή σύνδεση ανάμεσα στή συλλογική δημιουργία και στήν «πολιτισμικά πρωτόγονη κοινότητα» τή δρίσκουμε στο έργο του Νάουμαν και τής σχολής του, ή όποια έχει αρκετά σημεία έπαφής με τούς ρομαντικούς. «Στή λαϊκή λογοτεχνία λείπει κάθε μορφή άτομισμού. Χωρίς έπιφύλαξη μπορούμε να άντλήσουμε ύποδείγματα από τό ζωικό βασίλειο. Η άληθινή λαϊκή δημιουργία είναι τέχνη επικοινωνίας, αλλά κατά τον ίδιο τρόπο είναι προϊόν μιάς πραγματικής και άληθινής συλλογικής τέχνης, όπως είναι οι φωλιές των χελιδονιών, οι κηρύθρες των μελισσών, τά όστρακα των σαλιγκαριών» (H. Naumann, *Primitive Gemeinschaftskultur*, σ. 190). «Όλοι ύπακούουν στήν ίδια ώθηση», γράφει άκόμη ό Νάουμαν για τούς φορείς του λαϊκού πολιτισμού, «όλοι έμφορούνται από τίς ίδιες άντιλήψεις και από τίς ίδιες σκέψεις» (ό.π., σ. 151). Ωστόσο, σέ αυτή τήν άντίληψη έλλοχεύει ένας κίνδυνος που ένυπάρχει σέ όποιοδήποτε συλλογισμό που άνάγει άμεσα μιά κοινωνική εκδήλωση στή σφαίρα των νοοτροπιών, όπως λ.χ. ή άναγωγή από τά επί μέρους χαρακτηριστικά τής γλώσσας σέ εκείνα τής διάνοησης (κι εδώ ό Άντον Μαρτί (Anton Marti) άποσαφήνισε θαναμσία τον κίνδυνο μιάς παρόμοιας ταύτισης). Τό ίδιο συμβαίνει και στή λαογραφία γενικά. Η άπόλυτη ήγεμονία ενός συλλογικού πνεύματος δέν είναι τελείως ά-

παραίτητη προϋπόθεση τῆς συλλογικῆς δημιουργίας, ἂν καί ἓνα τέτοιο πνεῦμα προσφέρει ἓνα ιδιαίτερα εὐνοϊκό πεδίο γιὰ μιὰ παρόμοια πραγμάτωση τῆς συλλογικῆς δημιουργίας. Ἡ συλλογική δημιουργία δέν εἶναι καθόλου ξένη στούς πολιτισμούς στούς ὁποίους δεσπόζει ὁ ἀτομισμός. Ἀρκεῖ νά θυμηθοῦμε τά ἀνέκδοτα πού κυκλοφοροῦν καί στίς μέρες μας στά κάπως καλλιεργημένα στρώματα, τά σχόλια καί τίς φημολογίες, τίς προλήψεις καί τίς μυθομανίες τόν τρόπο ζωῆς καί τή μόδα. Ἐξάλλου οἱ Ρῶσοι λαογράφοι πού εἶχαν κάνει ἔρευνες στά περὶ χώρα τῆς Μόσχας μποροῦν νά μιλήσουν καί νά ποῦνε πολλά γιὰ τή σχέση τοῦ πλούσιου καί ζωντανοῦ λαογραφικοῦ ὕλικου μέ τόν διαφοροποιημένο ἀπό κοινωνική, οἰκονομική, ἰδεολογική καί ἠθική ἀποψη κόσμο τῶν χωρικών.

Ἡ ἀντοχή τῆς προφορικῆς ποίησης (ἢ τῆς λογοτεχνίας) δέν ἐρμηνεύεται μόνο μέ ψυχολογικά αἷτια, ἀλλά σέ σημαντικό βαθμό καί μέ λειτουργικούς λόγους. Ἄς δοῦμε λ.χ. τή συνύπαρξη τῆς προφορικῆς ποίησης μέ τή λογοτεχνία στούς ἴδιους καλλιεργημένους ρωσικούς κύκλους τοῦ 16ου καί 17ου αἰώνα: ἡ λογοτεχνία διεκπεραίωνε ἐδῶ μερικές πολιτισμικές λειτουργίες, ἡ προφορική ποίηση μερικές ἄλλες. Στό ἀστικό περιβάλλον φυσικά ἡ λογοτεχνία εἶχε τό προβάδισμα σέ σχέση μέ τή λαϊκή λογοτεχνία, δηλαδή ἡ «παραγωγή τῆς ἀγορᾶς» εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τήν «ἐπί παραγγελία» παραγωγή. Ὅμως, στό «παραδοσιακό» χωριό, ἡ προσωπική ποίηση ὡς κοινωνικό γεγονός εἶναι τόσο ξένη ὅσο ἡ παραγωγή τῆς «ἀγορᾶς». Ἀπό τή στιγμή πού γίνεται ἀποδεκτὴ ἡ θέση ὅτι ἡ λαϊκή λογοτεχνία εἶναι καρπὸς συλλογικῆς δημιουργίας, ἡ ἐπιστήμη τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ θρῖσκεται μπροστά σέ συγκεκριμένα προβλήματα. Χωρὶς ἀμφιβολία, ἡ μεταφορά μεθόδων καί ἐννοιῶν πού προέκυψαν ἀπό τήν ἐπεξεργασία τοῦ λογοτεχνικοῦ ὕλικου, στό χωρὸ τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας, συχνά ἀνέλυσε μέ προκατάληψη τίς ποιητικές μορφές τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας. Ἰδιαίτερα ὑποτιμήθηκε ἡ ἀξιοσημείωτη διαφορὰ πού ὑφίσταται ἀνάμεσα σέ ἓνα λογοτεχνικό κείμενο καί στήν καταγραφή ἑνός ἔργου τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας, ἡ ὁποία ἤδη ἀναπόφευκτα τό παραμορφώνει καί τό μετατάσσει σέ μιὰ ἄλλη κατηγορία.

Θά ἦταν ἀσαφές νά μιλήσουμε γιὰ ταυτόσημες μορφές ὁσον ἀφορᾷ τή λαϊκή καί τήν προσωπική λογοτεχνία. Ἐτσι λ.χ. ὁ στίχος, ἔννοια ἡ ὁποία ἀπό μιὰ πρώτη ματιὰ φαίνεται ὅτι ἔχει τήν ἴδια σημασία τόσο γιὰ τή μιὰ ὅσο καί γιὰ τήν ἄλλη, στήν πραγματικότητα ἀπό λειτουργική ἀποψη διαφοροποιεῖται σέ δάθος. Ὁ ὀξυδερκής ἐρευνητὴς τοῦ προφορικοῦ ρυθμοῦ (style oral rythmique), ὁ Μαρσέλ Γιόους (Marcel Jouss), ἔκρινε τόσο σπουδαία τή διαφορὰ τους ὥστε ὑποστήριξε ὅτι οἱ ἔννοιες «στίχος» καί «ποίηση» θά πρέπει νά κρατηθοῦν ἀποκλειστικά γιὰ τή λογοτεχνία ἐνῶ γιὰ τήν προφορική ποίηση θά πρέπει νά υἱοθετηθοῦν οἱ ἀντίστοιχες ἐκφράσεις: «ρυθμικό σχῆμα» καί «προφορικό στυλ» ὥστε νά μὴν ἀποδοθεῖ σέ αὐτούς τοὺς ὅρους ἡ τρέχουσα λογοτεχνική σημασία. Ἀποκαλύπτει μέ δεξιότητα τή μνημοτεχνική λειτουργία αὐτῶν τῶν «ρυθμικῶν σχημάτων» καί ἐρμηνεύει μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο τό «προφορικό ρυθμικό στυλ», σέ ἓνα «περιβάλλον μέ αὐθόρητους ἀφηγητές»: «Ἄς φανταστοῦμε ὅτι μιὰ γλώσσα διαθέτει δύο ἕως τρεῖς ἑκατοντάδες ὁμοιοκατάληκτες φράσεις καί τετρακόσια μέ πεντακόσια ρυθμικά σχήματα, πού μεταδίδονται μέ ἀπόλυτα σταθερὴ μορφή, χωρὶς τίς τροποποιήσεις τῆς προφορικῆς παράδοσης: στήν προκειμένη περίπτωση ἡ προσωπική ἐπινόηση θά συνίσταται στή διαμόρφωση, μέ ἀνάλο-

γες διαδικασίες, πάνω στό πρότυπο αὐτῶν τῶν ρυθμικῶν σχημάτων πού λειτουργοῦν ὡς ὑποδείγματα καί μέ τή βοήθεια τυποποιημένων φράσεων, ἄλλων ρυθμικῶν σχημάτων, παρόμοιων στή μορφή, μέ ἴδιο ρυθμό καί δομὴ (...) καί πιθανόν μέ παρόμοιο περιεχόμενο». Ἐδῶ θρῖσκεται σαφῶς ὀριοθετημένη ἡ σχέση ἀνάμεσα στήν παράδοση καί στόν αὐτοσχεδιασμό τῆς προφορικῆς ποίησης, σέ ἀνταπόκριση μέ τή σχέση langue - parole. Ὁ στίχος, ἡ στροφή καί ἄλλες ἀκόμη πιὸ περίπλοκες δομές σύνθεσης στή λαϊκή λογοτεχνία συγκροτοῦν ἀπὸ τό ἓνα μέρος ἓνα δυνατό ὑποστήριγμα τῆς παράδοσης, καί ἀπὸ τό ἄλλο, δεμένο στενά μέ τό πρῶτο, ἓνα ἀποτελεσματικό μέσο τῆς τεχνικῆς τοῦ αὐτοσχεδιασμοῦ (αὐθόρητου νεωτερισμοῦ).

Ἡ τυπολογία τῶν μορφῶν τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας ἀφείλει νά στηριχθεῖ σέ θεμέλια ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἐκεῖνα τῆς τυπολογίας τῆς λογοτεχνίας. Ἡ ἐπεξεργασία τῆς φωνολογικῆς καί μορφολογικῆς τυπολογίας εἶναι ἓνα ἀπὸ τά πιὸ ἐπικαιρα προβλήματα τῆς γλωσσολογίας. Εἶναι ἤδη ἀποδεδειγμένο ὅτι ὑπάρχουν δομικοὶ νόμοι μέ καθολικὴ ἰσχύ, τοὺς ὁποίους δέν παραδίδει καμιά γλώσσα. Ἐξ αὐτοῦ καί τό συμπέρασμα ὅτι τό πλῆθος τῶν φωνολογικῶν καί μορφολογικῶν δομῶν εἶναι περιορισμένο καί ὅτι μπορεῖ νά ἀναχθεῖ σέ ἓναν σχετικὰ μικρὸ ἀριθμὸ βασικῶν τύπων καί ὅτι αὐτό τό φαινόμενο συνδέεται μέ τό γεγονός ὅτι τό πλῆθος τῶν μορφῶν τῆς συλλογικῆς δημιουργίας εἶναι περιορισμένο. Τελικά ἡ parole προσφέρει μιὰ μεγαλύτερη ποικιλία μετασχηματισμῶν σέ σχέση μέ τή langue. Αὐτές οἱ διαπιστώσεις τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας ἐπιβεβαιώνονται μέ τήν ἀντιπαράβολή της ἀπὸ τό ἓνα μέρος μέ τήν ἀξιοσημείωτη πολυμορφία τῶν θεμάτων τῆς λογοτεχνίας καί ἀπὸ τό ἄλλο μέ τόν περιορισμένο ἀριθμὸ τῶν παραμυθιακῶν μοτίβων. Αὐτὴ ἡ ἐλαχιστοποίηση (τῶν βασικῶν δομῶν) δέν μπορεῖ νά ἐρμηνευθεῖ οὔτε μέ τόν κοινὸ τόπο τῶν πηγῶν οὔτε μέ τόν ἐνιαῖο ψυχισμό ἢ τίς ἐξωτερικὲς συνθήκες. Οἱ γυναικὸ νόμοι τῆς ποιητικῆς δημιουργίας προκαλοῦν τό σχηματισμὸ παρόμοιων θεμάτων καί, ὅπως οἱ νόμοι πού ρυθμίζουν τή δομὴ τῆς γλώσσας, εἶναι καί αὐτοὶ περισσότερο ἐνιαῖοι καί ἰσχυροὶ στή συλλογικὴ δημιουργία ἀπ' ὅ,τι στήν ἀτομική.

Ἡ ἀμεση προτεραιότητα τῆς σύγχρονης λαογραφίας εἶναι ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν μορφῶν τέχνης πού συναποτελοῦν τό πολιτισμικὸ σύστημα μιᾶς δεδομένης κοινότητας: ἑνός χωριοῦ, μιᾶς ἐπαρχίας, μιᾶς ἐθνότητος. Θά πρέπει ἐδῶ νά ἔχουμε ὑπόψη μας τίς σχέσεις ἀνάμεσα στίς μορφές πού ἀνήκουν στό ἴδιο σύστημα, τήν ἱεραρχία τους, τή διαφορὰ ἀνάμεσα σέ ἐκείνες πού εἶναι ἐνεργές καί σέ ἐκείνες πού ἐπαίαν νά εἶναι. Στό λαογραφικὸ ὕλικό δέν ἐγγράφονται μόνο γεωγραφικὲς καί ἐθνογραφικὲς ομάδες ἀλλὰ μποροῦμε νά διακρίνουμε ομάδες μέ βάση τό φύλο (τά λαογραφικά τῶν ἀνδρῶν καί γυναικῶν), τήν ἡλικία (παιδιά, νέοι, γέροι) ἢ τό ἐπάγγελμα (βοσκοί, ψαράδες, στρατιῶτες, ληστὲς κλπ.). Στό βαθμὸ πού αὐτές οἱ ἐπαγγελματικὲς κατηγορίες παράγουν λαογραφικά φαινόμενα γιὰ ἐσωτερικὴ χρήση, αὐτοὶ οἱ λαογραφικοὶ κύκλοι μποροῦν νά ἀντιπαραβληθοῦν μέ τίς ἐπαγγελματικὲς ἀργαλῶ. Ὑπάρχουν ἐξάλλου λαογραφικὲς κατηγορίες πού ἐνῶ ἀνήκουν σέ μιὰ δεδομένη κατηγορία, προορίζονται γιὰ καταναλωτὲς ξένους πρὸς τὴ δική τους ομάδα. Σέ αὐτές τίς περιπτώσεις ἡ παραγωγή τῆς προφορικῆς ποίησης εἶναι ἓνα ἀπὸ τά ἐπαγγελματικὰ γνωρίσματα τῆς ομάδας. Ἐτσι λ.χ. σέ ἓνα μεγάλο τμήμα τῆς ρωσικῆς ἐπικράτειας τά θρησκευτικὰ τραγούδια τραγουδιούνται σχεδόν ἀποκλειστικά ἀπὸ τοὺς Kaliki perexozie - πλανόδιους

ζητιάνους, οι οποίοι συχνά είναι οργανωμένοι σε συντροφίες. Η απαγγελία θρησκευτικών ποιημάτων αποτελεί μία από τις βασικές πηγές βιοπορισμού τους. Ανάμεσα σε αυτή την περίπτωση του πλήρους διαχωρισμού ανάμεσα στον παραγωγό και στον καταναλωτή και στην αντίθετη, κατά την οποία σχεδόν ολόκληρη ή κοινωνική ομάδα είναι ταυτόχρονα παραγωγός και καταναλωτής (όπως συμβαίνει στην περίπτωση των παροιμιών, των αινιγμάτων, των ανέκδοτων και μερικών τύπων λατρευτικών ή μη τραγουδιών), υπάρχει μία ολόκληρη σειρά από ενδιάμεσους τύπους. Σε ένα ορισμένο περιβάλλον μπορεί να ξεχωρίσει μία ομάδα προικισμένων ατόμων, τα οποία λίγο-πολύ μονοπωλούν την παραγωγή ενός συγκεκριμένου είδους της λαϊκής λογοτεχνίας (λ.χ. τα παραμύθια). Δεν πρόκειται για επαγγελματίες. Η ποιητική δραστηριότητα δεν αποτελεί την κύρια απασχόλησή τους, την πηγή του βιοπορισμού τους, είναι πιο πολύ έρασιτέχνες που αφιερώνουν στην ποίηση τον ελεύθερο χρόνο τους. Έδώ δεν μπορεί να δεδαιωθεί ή πλήρης ταύτιση παραγωγού και καταναλωτή, ούτε όμως και ένας σαφής διαχωρισμός. Τα όρια είναι ακαθόριστα. Υπάρχουν άτομα τα οποία είναι λιγότερο ή περισσότερο αφηγητές παραμυθιών, ταυτόχρονα όμως είναι και ακροατές. Ο έρασιτέχνης παραγωγός γίνεται εύκολα καταναλωτής και αντίστροφα.

Ακόμη και στην περίπτωση της διάκρισης παραγωγού - καταναλωτή, ή προφορική ποιητική δημιουργία είναι πάντοτε συλλογική, μόνο που ο συλλογικός χαρακτήρας της προσλαμβάνει ιδιάζοντα χαρακτηριστικά. Έχουμε εδώ μία κοινότητα παραγωγών και ή «προληπτική λογοκρισία» εξαρτάται λιγότερο απ' τον καταναλωτή απ' όσο εάν υπήρχε ταύτιση παραγωγού - καταναλωτή, γιατί τότε ή «λογοκρισία» υπερασπίζεται εξίσου τα ενδιαφέροντα της παραγωγής και της καταναλωσης.

Μόνο σε μία περίπτωση ή προφορική ποιητική δημιουργία, με δεδομένη την υπόστασή της, βγαίνει έξω από το χώρο της λαϊκής λογοτεχνίας και δεν εκπροσωπεί πια ή συλλογική δημιουργία: πρόκειται για την περίπτωση κατά την οποία μία καλά οργανωμένη επαγγελματική ομάδα, εφοδιασμένη με μία γερή επαγγελματική παράδοση, αντιμετωπίζει συγκεκριμένες ποιητικές συνθέσεις με τέτοιο δέος, ώστε να προσπαθεί με κάθε μέσο να τις προστατέψει από κάθε μεταβολή. Ότι αυτό είναι δυνατό να συμβαίνει, σε απόλυτο ή σχετικό βαθμό, επαληθεύεται από μία σειρά ιστορικών παραδειγμάτων. Έτσι λ.χ. οι Βεδικοί ύμνοι μεταδίδονται διά μέσου των αιώνων από τους ιερείς από στόμα σε στόμα, σε συλλογές «μέ το καλάθι», για να χρησιμοποιήσουμε ή βουδιστική όρολογία. Όλες οι προσπάθειες ήταν προσανατολισμένες στο να εμποδίσουν την παραποίηση των κειμένων και, εκτός από μερικούς νεωτερισμούς δευτερεύουσας σημασίας, αυτός ο στόχος πράγματι επιτεύχθηκε. Εκεί όπου το έργο της ομάδας συνίσταται μόνο στην διατήρηση ενός ποιητικού έργου το οποίο κατέληξε να γίνει άθικτος κανόνας, δεν υπάρχει πια δημιουργική λογοκρισία, ούτε αυθόρμητη έκφραση ή συλλογική δημιουργία.

Ός αντίσπθμισμα των περιορισμένων περιπτώσεων της προφορικής ποίησης μπορούμε να μνημονεύσουμε κι εκείνες της λογοτεχνίας. Για παράδειγμα, υπάρχουν ανάλογες πρακτικές των ανώνυμων συγγραφέων και αντιγραφέων του Μεσαίωνα, οι οποίες, χωρίς να βγαίνουν από τα όρια της λογοτεχνίας, ή φέρουν ως τόσο πιο κοντά στην προφορική παραγωγή: συχνά ο αντιγραφέας μεταχειρίζεται το έργο που προτίθεται να

αντιγράψει ως ένα υλικό στο οποίο μπορεί να επιφέρει άλλα-γές κλπ. Όμως, όσο πολυάριθμα κι αν είναι τα ενδιάμεσα φαινόμενα ανάμεσα στην συλλογική και την ατομική δημιουργία, δεν είμαστε διατεθειμένοι να ακολουθήσουμε το παράδειγμα εκείνου του σοφιστή ο οποίος έσπαζε το κεφάλι του για να βρει πόσους κόκκους άμμου θά έπρεπε να αφαιρέσει από ένα σωρό άμμου για να πάψει αυτός να είναι σωρός. Ανάμεσα στις δύο πολιτισμικές σφαίρες υπάρχουν πάντοτε ζώνες συνόρων και επικοινωνίας. Το γεγονός αυτό, ωστόσο, δεν μς δίνει το δικαίωμα να άρνηθούμε την ύπαρξη δύο διαφορετικών τύπων δημιουργίας και ή χρησιμότητα του να είναι χωριστά.

Αν ή προσέγγιση της ιστορίας της λαϊκής λογοτεχνίας με εκείνη της λογοτεχνίας επέτρεψε στην εποχή της να αποσαφηνιστούν μία σειρά από προβλήματα γενετικού χαρακτήρα, ή διάκριση των δύο επιστημών θά επαναβεβαιώσει την αϋτονομία του λαϊκού πολιτισμού, θά διευκολύνει πιθανότατα την έρμηνεία της λειτουργίας της λαϊκής λογοτεχνίας και την ανακάλυψη των δομικών άρχων και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της.

ΛΙΓΟΤΕΡΗ ΔΟΥΛΕΙΑ

ΔΟΥΛΕΙΑ ΓΙΑ ΟΛΟΥΣ

Guy Aznar

(Προλογίζει ο André Gorz)

Κανείς άλλος μέχρι τώρα δεν απέδειξε τόσο πειστικά, τόσο έξυπνα και τόσο κατανοητά ότι είναι δυνατή η ανακατανομή της εργασίας, του χρόνου που απελευθερώνεται και του κοινωνικά παραγόμενου πλούτου· ότι είναι δυνατόν να καταστούν πιο ελαστικά ή και να εξαλειφθούν οι καταναγκασμοί των ωραρίων· ότι είναι δυνατή η εξάπλωση της αϋτονομίας σε απειρία τρόπων και με βάση τις ανάγκες, τις επιθυμίες, τις επιλογές του καθενός.

20 ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ για τη ΜΕΙΩΣΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Καλλιδρομίου 54α, 11473 Αθήνα
Τηλ.: 38 14 410 Fax: 38 28 174

Εκδοτικός Οίκος
Π. ΤΡΑΥΛΟΣ

ΔΥΟ ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΣΤΗ ΛΑΪΚΗ ΚΑΡΔΙΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

«Cheap Art», ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ, Χώρος Σύγχρονης Τέχνης, Βαρβάκειος Πλατεία
1968, 'Η χρονιά πού θά άλλαζε τόν κόσμο, Πολιτιστικό Κέντρο, Γκάζι

τῆς Λουκίας Ρίτσαρντς

Εἴθισται πλέον τά ἔργα τέχνης πού ἀποστρέφονται τήν αἰσθητική πεπατημένη νά ἐκτίθενται σέ χώρους πού εἴτε στέγαζαν ἄλλοτε «νόν γκλάμορους» οικονομικές δραστηριότητες εἴτε περιβάλλονταν ἀπό τά χνώτα τῶν «ἀνθρώπων τῆς βιοπάλης».

Νά μία φορά πού ἡ «ὑψηλή» μμεῖται τή «λαϊκή» κουλτούρα. Ἡ μᾶλλον τή φθονεῖ, μία πού στό τέλος ἐπιτυγχάνει τόν ἐξοβελισμό αὐτῆς καί τοῦ ζωτικοῦ της χώρου. Ἔτσι γειτονιές ὁλόκληρες μεταμορφώνονται σέ Ντίσνεϋλαντ, ντεκόρ τῶν ἀκισμῶν τῶν δημιουργῶν καί καταναλωτῶν τῆς ἀγορᾶς κουλτούρας. Τό ἀνακτορικό «χωριό» τῆς Μαρίας Ἀντουανέτας εἶναι ἴσως ὁ μακρινός πρόγονος αὐτῆς τῆς τάσης.

«Cheap Art» εἶναι ὁ τίτλος τῶν ὁμαδικῶν ἐκθέσεων εἰκαστικῶν τεχνῶν πού ἐπαναλαμβάνονται περιοδικά τά τελευταία χρόνια. Ὁ τίτλος παραπέμπει στήν «Arte Povera». Λάθος. «Cheap Art» δέν σημαίνει τέχνη πού χρησιμοποιεῖ φτωχά καί ταπεινά ὑλικά, ἀλλά, κυριολεκτικά, τέχνη πού πουλιέται φτηνά.

Στή συντριπτική πλειοψηφία τους τά ἔργα τῆς ἐκθέσεως ἀποτελοῦν ἐκφάνσεις αὐτισμοῦ. Προσωπικά ἡμερολόγια γραμμένα στά ἱερογλυφικά. Δηλαδή ἀπροσπέλαστα. Τό ἐντυπωσιακό στοιχεῖο ὅμως εἶναι ἡ «νόρμα» τῶν καλλιτεχνῶν. Σχεδόν χωρίς ἐξαίρεση, ὅλα τά ἔργα ἔχουν τίς ἴδιες διαστάσεις: πλακάκι κουζίνας. Ἄν τό μικρό ἔργο τέχνης κοστολογεῖται φτηνά καί τό μεγάλο ἀκριδᾶ, ὅπως ὑπονοεῖ αὐτή ἡ ρύθμιση, τότε πολύ φοβᾶμαι ὅτι αὐτή ἡ ταρίφα ἀντιπροσωπεύει νοοτροπία ταπετσιέρηδων. Ποῦ πῆγε ἡ «ἀντεργράουντ» χροιά, στήν ὁποία, ὑποτίθεται, μᾶς ὑποβάλλουν τέτοιοι χώροι;

Φτηνή τιμή, λίγη τέχνη. Ἀκριδῆ τιμή, πολλή τέχνη. Τέλεια ἡ συμμετρία μέ τά φαινόμενα γιγαντισμοῦ τῆς ὑψηλῆς —ἀκριδῆς— σύγχρονης τέχνης.

Τό 1968 εἶναι χρονιά μακρινή, σχεδόν μυθική γιά τοὺς νεαρούς, στή συντριπτική πλειοψηφία τους, ἐπισκέπτες τῆς ἐκθέσεως «Ἡ χρονιά πού θά άλλαζε τόν κόσμο» στό Γκάζι. Ἐκθεση μέ φωτογραφίες τοῦ πρακτορείου «Magnum», θε-

σμοῦ στήν ἀγορά τοῦ φωτορεπορτάζ. Ἡ μυθολογία εἶναι ἄλλωστε μέσα στό πνεῦμα τῆς ἐκθέσεως.

Μερικές ἀπό τίς φωτογραφίες εἶναι πασίγνωστες, Σαϊγκόν, Πράγα, Ἀτλάντα, Παρίσι: τόποι τοῦ 1968. Ὡστόσο, δέν μᾶς λένε τίποτα πέραν αὐτοῦ πού βλέπουμε. Δέν ὑπονοῶ ὅτι εἶναι ἀποτυχημένες. Ἀντιθέτως, πρόκειται γιά μία εὐτυχῆ σύζευξη εἰδησεογραφικῆς κάλυψης καί αἰσθητικῆς τόλμης. Ἐδῶ ὁ ρόλος τῆς λεζάντας εἶναι νά μᾶς προσγειώσει στό πλαίσιο τῆς ἐποχῆς, νά μᾶς βοηθήσει νά κατανοήσουμε περὶ τίνος πρόκειται. Διαφορετικά οἱ πρωταγωνιστές μεταλλάσσονται σέ σύμβολα, τά συμβάντα σέ μύθους: νιότη, ἀμφισβήτηση, ἐξέγερση, ἐναλλακτική κουλτούρα.

Ἔχω τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ ἐκθεση παρουσιάζει τό 1968 ψευτονοσταλγικά, σάν ἓνα ἀναπάντεχο ὄνειρο πού ἐσθῆσε ἄγωνα. Ἐνα πανηγύρι τῆς νιότης. Μετά τέρμα. Ἐνοχλοῦν ἐξάλλου οἱ γλυκανάλατες προβολές στό μέλλον πού ὑπογραμμίζουν τή μοναδικότητα τῆς χρονιᾶς πού, ἂν ὑποθεθεῖ ὅτι θά άλλαζε τόν κόσμο, ἐφυγε ἀνεπιστροπτι. Ἀντιγράφω ἀπό δύο λεζάντες: «Γιαγιά σήμερα, ἡ κοπέλα μέ τήν ὁμορφη πλάτη πού χορεύει στό ὄρι φεστιβάλ τῆς Βενετσιάνικης Παραλίας. Μόνιμη ἀνοιξη τῆς Καλιφόρνιας» καί «Ἡ χίπινη κοινότητα τοῦ Ντρόπ Σίτυ στό Κολοράντο ἀκολούθησε μέ ὑπερβολική συνέπεια τά μινιμαλιστικά χίπικα ιδεώδη —ὡς τήν ἡπατίτιδα, λόγω μὴ χρησιμοποίησης τοῦ ἀκριβοῦ, γιά τά εἰσοδήματά της, σαπουνιοῦ. Τό μωρό σώθηκε καί διαπρέπει σήμερα ὡς χρηματιστής στή Νέα Ὑόρκη». Ἀκμή καί παρακμή, ἰδανικά καί ἀπομυθοποίηση. Σήμερα τί μένει; Ἴσως μόνο ἡ φωτογραφική γειτνίαση στιγμιότυπων: Ἀμερικανοί καί Βιετκόγκ, μικροαστοί καί φοιτητές, Ρόμπερτ Κέννεντυ καί Μάρτιν Λούθερ Κίνγκ. Δέν ἀπομένει παρά νά τά συναρμολογήσουμε ὅπως θέλουμε στό κεφάλι μας.

Τό βίντεο τῆς ἐκθέσεως ἐνισχύει τίς ὑποψίες ὅτι ὁ στόχος τῆς δέν εἶναι ἡ τεκμηρίωση. Προβάλλεται χωρίς ὑπότιλους στά γαλλικά καί ὁποῖος ἔχει τήν ὑπομονή νά τό παρακολουθήσει, διαπιστώνει ὅτι ἡ ταυτόχρονη ἐκφώνηση τριῶν διαφορετικῶν ἀφηγήσεων τό καθιστᾶ ἀκατανόητο. Πρὸς τί αὐτή ἡ δῆθεν καλλιτεχνική διάθεση;

ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΤΟΝ «ΤΖΟ» ΤΟΥ ΚΕΝ ΛΟΥΟΥΤΣ

τῆς Ρούλας Δημοπούλου

Τό όνομά του είναι Joe, είναι άνεργος, περίπου αλκοολικός και μένει σ' ένα απ' τά εργατικά προάστια τῆς Γλασκώδης, σπάνια δείγματα τοῦ σύγχρονου δυτικού πολιτισμοῦ, ἐκεῖ πού ὁ ἄνθρωπος ξαναγυρίζει στή ζούγκλα περίπου άνεπιστρεπτί. Τέλος πάντων, ἔχουμε ξαναμιλήσει παλιότερα γι' αὐτές τίς συνοικίες-φαντάσματα, ὅπου ὁ καπιταλισμός επέλεξε νά στοιβάξει τούς άνεργους ἐργάτες του. Θά πούν ὅτι ἔχουμε ἔμμονες ιδέες, ἂν συνεχίσουμε σ' αὐτό τόν τόνο.

Προτιμότερο νά ἐπιστρέψουμε στήν τέχνη, ἂν καί μιλώντας γιά τόν Κέν Λόουτς δέν μπορεῖς νά παραβείς τούς κανόνες πού σοῦ ἐπιβάλλει ἡ τέχνη του. Δηλαδή νά μήν μιλήσεις γιά κοινωνικούς αποκλεισμούς, γιά ξεπερασμένες ιδεολογικές ἀνταρσίες, γιά παροπλισμένα συνθήματα καί εὐαισθησίες. Κι ὅμως. Ὅσο κι ἂν ὁ καπιταλισμός ἀρνεῖται ν' ἀσχοληθεῖ μέ τό ὅτι ὑπάρχουν άνεργοί πού εὐκόλα μετατρέπονται σέ αλκοολικούς, σέ τζάνκια, σέ πόρνες... Ὅσο κι ἂν μπορεῖ νά λειτουργήσει ἄνετα ὡς σύστημα ἀγνοώντας ἕνα ἐνοχλητικό τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ τῶν χωρῶν στίς ὁποῖες ἄνθει. Ὅσο κι ἂν αὐτές οἱ χώρες — Ἀγγλία, Γαλλία, Γερμανία, ΗΠΑ... — φέρουν τίτλους καί γαλόνια πρώτης πλουσιότερης, δεύτερης, τρίτης ἰσχυρότερης χώρας στά διεθνή καλλιστεία τιμῶν... Ὑπάρχουν κάποιοι συγγραφεῖς, κάποιοι κινηματογραφιστές πού μιλοῦν γι' αὐτές τίς αἰώνια «ἐπικίνδυνες τάξεις» — γιά ν' ἀντιγράψουμε κάπως ἀναχρονιστικά τόν τίτλο τοῦ Louis Chevalier, "Classes laborieuses et classes dangereuses" (1978). Ὁ Κέν Λόουτς ἀνήκει σ' αὐτούς.

Κληρονομώντας μία πολιτική εὐαισθησία, γιὰτί ὄχι, ἀπό ἕναν εργατικό καί συνδικαλιστικό 19ο αἰώνα, ὅπως ἦταν ὁ ἀγγλικός, προτείνει ἐδῶ καί χρόνια μία ἀπροκάλυπτα ἀριστερή ἀνάγνωση τῆς κοινωνίας. Ὡς καλλιτέχνης, ἀδιαμφισβήτητος ρεαλιστής, ἐπιβάλλει στόν θεατή μία ἀδυναμία ἀποστασιοποίησης ἀπ' τήν ὀθόνη ὅσο διαρκεῖ ἡ ταινία. Οἱ καταστάσεις πού περιγράφει δέ εἶναι τόσο πραγματικές — καί δυστυχῶς τραγικές — πού αἰσθάνεται τήν ἀνάγκη περίπου νά ζητήσει συγγνώμη: «Μακάρι ὄλ' αὐτά νά μήν εἶχαν καμία σχέση μέ τήν πραγματικότητα».

Δέν μᾶς μιλάει γιά πράγματα περίεργα ὁ Κέν Λόουτς. Σέ καμία ταινία του δέν τό ἔκανε. Γιά τόν Ἐμφύλιο τῆς Ἰσπανίας, γιά τή Νικαράγουα, γιά τούς ἐργάτες μᾶς μιλάει. Καί τώρα μᾶς ἔδειξε ἕναν άνεργο μέ χιοῦμορ, μέ εὐαισθησίες, ὄχι ἀποκτηνημένο, πού ἐρωτεύεται, πού συναντάει μέσα στήν ἄθλια γειτονιά του ἀνθρώπους στά πρόθυρα τῆς ἀπόγνωσης.

Τούς δάξει νά παίξουν μπάλα καί σχηματίζει μία «χρυσή ομάδα» πού κερδίζει ἕναν καί μοναδικό ἄγωνα. Εἶναι λίγο Δόν Κιχώτης, ἀλλά τελικά δέν καταφέρνει καί πολλά πράγματα, μία πού κι ὁ ἴδιος εἶναι κρικός τῆς ἴδιας σκουριασμένης ἄλυσιδας πού ἐνώνει τούς ἀνθρώπους τοῦ εἴδους του. Τά ἀδιέξοδα τόν ξεπερνοῦν, χτυπάει σέ τοίχους τόσο βία ὅσο καί τό πρώην «βαποράκι», μέλος τῆς ποδοσφαιρικής ομάδας (τῆς «πολυμελοῦς οἰκογένειας» τοῦ Joe) πού ἐπίμονα προσπαθεῖ νά προστατέψει.

Δέν εἶναι ἀπαισιόδοξη καί μοιρολατρική ἡ ταινία τοῦ Λόουτς. Σίγουρα, κανένας τους δέν ἔχει βρεῖ τήν ἄκρη ὅταν φτρεῖ τό ζενερίκι, ὑπάρχουν ὅμως μερικές βασικές εἰκόνες πού δείχνουν καθαρά τό πολιτικό μήνυμα τοῦ σκηνοθέτη: Ἡ σωτηρία — ἂν ἔρθει — θά ἔρθει μόνο μέσα ἀπό μία συλλογική συνειδητοποίηση τῶν ἴδιων τῶν «καταραμένων» μαζῶν. Ὁ πατερναλισμός ἢ ἡ ἐλεημοσύνη δέν ἔχουν καμία θέση στόν πολιτικό του λόγο. Ἀκόμη λιγότερο ἡ καταστολή. (Ἐκτός ἀπό μία πολύ ἀστεία σκηνή, μ' ἕναν ἐπιθεωρητή ἐργασίας, πού διαρκεῖ ἐλάχιστα, ἡ ἀπουσία τοῦ κράτους εἶναι ἐντυπωσιακή σ' ὄλη τή διάρκεια τῆς ταινίας.) Καμία θέση δέν ἔχει ἐπίσης ἡ ἀτομική σωτηρία, ἡ προσωπική ἀνέλιξη. Οἱ βασικές αὐτές εἰκόνες, πού ἔχουν ἀξία σχεδόν συμβολικῶν πρωτοτύπων, εἶναι οἱ ἑξῆς: α) Ἡ πρώτη σκηνή τοῦ ἔργου, ὅπου ὁ αλκοολικός διηγεῖται τήν ἱστορία του στούς ὁμοίους του στό κέντρο ἀπεξάρτησης. β) Ὁ σχηματισμός τῆς ποδοσφαιρικής ομάδας, ὅπου ἀπό μόνη τῆς ἡ ἰδέα τῆς ομάδας εἶναι καθοριστική καί προστατευτική. γ) Ἡ διαπαιδαγώγηση τοῦ μικροῦ παιδιοῦ, γιοῦ ἑνός ζευγαριοῦ τοξικομανῶν, πού ἀποτελεῖ ὑπόθεση ὄχι μόνο τῶν γονιῶν του ἀλλά μᾶς κοινωνικῆς λειτουργοῦ καί ἑνός ἀνέργου. Καί γι' αὐτούς πού θυμοῦνται καί παλιότερο Κέν Λόουτς, αὐτόν τοῦ ντοκυμανταῖο γιά τούς λιμενεργάτες τοῦ Λίβερπουλ, θά πούμε ὅτι πάντα εἶχε τήν ἴδια ἀντιμετώπιση τῶν πραγμάτων. Δικαίωμα στό λόγο ἔχουν μόνον αὐτοί πού ὑποφέρουν. Καί λύση θά δοθεῖ μόνο ἀπ' αὐτούς.

Καμία θεωρητικοποίηση δέν ἐπεμβαίνει στό σενάριο τῶν ἔργων του. Οἱ ἦθοποιοί μοιάζουν νά ὑποδύονται τόν ἑαυτό τους. Ἄλλωστε αὐτή εἶναι καί ἡ μεγάλη ἀλήθεια τῶν ἔργων τοῦ Λόουτς: Οἱ ἦθοποιοί εἶναι συχνά κοινοί θνητοί πού δέχτηκαν νά ὑποδυθοῦν τή ζωή τους ἐπὶ τῆς ὀθόνης. Τό σενάριο εἶναι φτιαγμένο μέ ἀνάλογο τρόπο καί τό φιλμάρημα δέν ἀναλώνεται σέ φολκλορικά τοπία τῶν χωρῶν ἢ τῶν πόλεων τίς ὁποῖες καλύπτει. Ἐκεῖ βρίσκεται ὄλος ὁ ἐπαγγελματισμός τοῦ Κέν Λόουτς. Δέν εἶναι σπάταλος οὔτε σέ λόγια οὔτε σέ εἰκόνες. Ἐχει

άπλως τό βλέμμα καί τό πνεύμα του ανθρώπου πού πάει κατευθείαν στό ουσιαστικό καί αυτό μπορεί νά είναι τό κλείσιμο μιᾶς πόρτας, τό σκύψιμο του κεφαλιού, τά κινιτισμένα ἀπ' τό τσιγάρο δάχτυλα... Ὁ Κέν Λόουτς δέν επιδιώκει νά φτιάξει ἥρωες, νά ὀρίσει ἀρχηγούς, εἶναι γιά λόγους οἰκονομίας του ἔργου πού ὑπάρχουν κάποιες κεντρικές φιγούρες. Ἡ ἱστορία τους εἶναι κοινότοπη καί μάλιστα πολυσυζητημένη. Καί ποιός δέν ἔχει ἀσχοληθεῖ μέ τήν ἀνεργία, τήν πορνεία, τά ναρκωτικά; Καλῶς ἢ κακῶς. Δέν μᾶς ἀπασχολεῖ πρὸς στιγμήν.

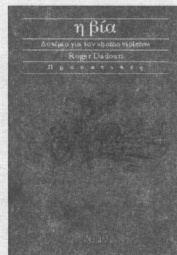
Ἀντίθετα, μᾶς ἐνδιαφέρει νά καταλάβουμε πῶς ἀσχολήθηκε ὁ Κέν Λόουτς. Γιατί ἔφτιαχνε τό σενάριο ἐπὶ τρία χρόνια ἐνῶ κάλλιστα θά μπορούσε νά ἐμπνευθεῖ ἀπό πλῆθος δημοσιευμάτων, κινηματογραφικῶν ντοκουμέντων καί μαρτυριῶν καί νά κατασκευάσει, σέ συντομότερο χρόνο, μιᾶ ἱστορία περιγράφοντας τόν μυστηριώδη, τρομαχτικό καί ἐξωτικό χῶρο του ὑπόκοσμου. Εἴμαστε ὅλοι μας τόσο καλά ἐνημερωμένοι ἐπ' αὐτοῦ μέσω τῶν διαφόρων ψευδοεπιστρατειῶν εὐαισθητοποίησης πού θά μπορούσαμε τουλάχιστον νά τόν κρίνουμε. Θά μπορούσαμε νά του ἀντιπαράταξουμε τίς δικές μας ἀποψεις περί ὑπόκοσμου καί περιθωρίου. Ἡ τουλάχιστον θά μπορούσαμε νά κάνουμε κάποιες συγκρίσεις. Δυστυχῶς δέν μᾶς τό ἐπιτρέπει. Ἀρνεῖται νά μᾶς μετατρέψει σέ ἀδιάκριτους ματάκηδες, σέ ἀρρωστημένους καταστροφολάτρες πού ἀδημονοῦν νά παραδρεθοῦν στό δράμα μιᾶς ἡρωινομανοῦς πόρνης

ἴσα ἴσα γιά νά μπορέσουν ν' ἀναφωνήσουν «κρίμα» ἢ «ποιός τῆς φταίει, ἄς πρόσεχε».

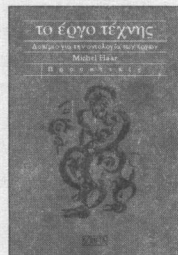
Ἡ μοναδική ἐπιφύλαξη καί ἴσως ἡ μοναδική δυσκολία του ἔργου του Λόουτς εἶναι ἀκριβῶς τό ὅτι παρ' ὅλη τήν ἀπλότητα καί τήν ἀμεσότητα του περιεχομένου του — ἴσως ἄλλωστε καί ἐξαιτίας αὐτοῦ— ἀπευθύνεται σ' αὐτούς πού εἶναι ἤδη εὐαισθητοποιημένοι. Ἀπευθύνεται σ' αὐτούς πού δέν φοβοῦνται τήν πραγματικότητα, ὄχι γιατί τήν ἔχουν δεῖ στήν τηλεόραση, ἀλλά γιατί ἔχουν τίς ἰδεολογικές προϋποθέσεις νά τήν ἀντιμετωπίσουν. Ὁ Λόουτς δέν εἶναι φαταλιστής γιατί δέν ἀπευθύνεται σέ φαταλιστές. Ἄλλωστε, ποιός ἀπ' τούς κατοίκους αὐτῶν τῶν καταραμένων χώρων πού περιγράφει — ἂν ὑποθέσουμε ὅτι ὑπῆρχε κάποιος πού θά ἔβλεπε τό ἔργο— θά μπορούσε νά καταλάβει ὅτι βρισκεται ἰσόδια παγιδευμένος σ' ἓνα πλέγμα ἀδιεξόδου, χωρίς ν' αὐτοκτονήσει; Ποιός ἀπ' αὐτούς θά μπορούσε ν' ἀποδεχθεῖ ὅτι ἀνήκει σέ μιᾶ «Χρυσή ὀμάδα» πού προπονεῖται σ' ἓνα λασπωμένο γήπεδο, χωρίς ἀθλητικές φόρμες, καί εἶναι καταδικασμένη πάντα νά χάνει ἐνῶ τό μόνο πού ἔχει νά περιμένει εἶναι μία καί μοναδική τυχαία νίκη; Ποιός θά μπορούσε ν' ἀποδεχθεῖ ὅτι καί μόνη ἡ ἐπιβίωσή του στόν σημερινό κόσμο δέν εἶναι παρὰ μιᾶ ἀπλή συγκυρία καταστάσεων πού τυχαῖα καί στιγμιαῖα ἐξουδετέρωσαν τούς μηχανισμούς πού προκαθορίζαν τή μονόδρομη ἐξέλιξή του: Τήν ὑποουλή καί ἀθέλητη περιθωριοποίηση;

ΕΚΔΟΣΕΙΣ SCRIPTA

Π Ρ Ο Ο Π Τ Ι Κ Ε Σ

ROGER DADOUN
Η ΒΙΑ

MICHEL HAAR
ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΕΧΝΗΣ

ALAIN BADIOU
Η ΗΘΙΚΗ

THIERRY PAQUOT
Η ΟΥΣΙΑ

SCRIPTA

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 10 106 80 ΑΘΗΝΑ ΤΗΛ: 3616 528 FAX: 3616 529

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΕΝΑ ΒΙΒΛΙΟ;

Ἁγίου Δημητρίου θαύματα,

ἐκδόσεις Ἄγρα, Ἀθήνα 1997

τοῦ Δημήτρη Κυρτάτα

Γιά εὐνόητους προσωπικούς λόγους, ὁ ἅγιος Δημήτριος μοῦ ἦταν πάντα μιά κοντινή καί οἰκεία μορφή, γιά τήν ὁποία ὡστόσο γνώριζα ἐλάχιστα πράγματα. ἤξερα ὅτι ἐπρόκειτο γιά ἕναν στρατιωτικό ἅγιο, πολιοῦχο τῆς Θεσσαλονίκης, καί ἐφιππο διώκτη τοῦ Τούρκου εἰσβολέα —πολύ ἀργότερα ἔμαθα ὅτι δέν ἦταν πάντα ἐφιππος καί ὅτι δέν φοροῦσε πάντα τή στρατιωτική του περιβολή.

Ἀκόμα καί ὅταν ἔπεσε στό χέρι μου ὁ νέος τόμος τῆς Ἄγρας, οἱ γνώσεις μου γιά τόν ἅγιο δέν ἦταν πολύ περισσότερες. Γι' αὐτό καί ἄρχισα νά τόν φυλλομετρῶ, ἐκπληρώνοντας ἔτσι ἕνα παλαιό χρέος. Τό μάτι μου ἔπεσε στό πρῶτο θαῦμα, «περί τοῦ ἀπελπισθέντος ἐπάρχου», κι ἀμέσως μετά στό ἐνδέκατο θαῦμα «περί τοῦ βλασφημήσαντος ἐπάρχου». Στέκομαι στό θαῦματα αὐτά, ὄχι μόνο ἐπειδή, λόγω τῶν ἡμερῶν, παρουσιάζουν κάποια ἐπικαιρότητα, ἀλλά κυρίως ἐπειδή μοῦ φαίνεται ὅτι εἰκονογραφοῦν μίαν ἀπό τίς πλέον ἐνδιαφέρουσες ιδιότητες τοῦ ἁγίου καί ἴσως τῆς θρησκείας γενικότερα στόν βυζαντινό κόσμο. Ἡ ιδιότητα αὐτή πού συνδέει ἕναν ἅγιο μέ ἕναν ἄρχοντα δέν ἔχασε τελείως τήν ἀξία της καί ἀφυπνίζεται κατά καιροῦς, ὅταν τήν καλοῦν οἱ περιστάσεις. Ἔτσι ὁ νέος τόμος τῆς Ἄγρας δέν εἶναι μόνο ἕνας ἀπό τούς πύθ ἐνδιαφέροντες πού ἔχει ἐκδώσει ἀλλά καί ἕνας ἀπό τούς διδακτικότερους.

Ὅπως πολλοί ἀπό τούς φίλους της, παρακολοῦθῶ τήν πορεία τῆς Ἄγρας ἤδη ἀπό τό πρῶτο της βιβλίο: τότε πού μέ ἀφέλεια πιστεύαμε ὀρισμένοι ὅτι θά μπορούσαμε νά διαβάσουμε μία μία κάθε νέα ἐκδοτική της προσπάθεια.

* Τό κείμενο αὐτό διαβάστηκε στήν παρουσίαση τοῦ βιβλίου Ἁγίου Δημητρίου Θαύματα, ἐκδόσεις Ἄγρα, Ἀθήνα 1997, πρῶτα στό Μουσεῖο Μπενάκη στίς 7 Ἀπριλίου καί μετά, μέ μικρές ἀλλαγές, στό Μουσεῖο Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ Θεσσαλονίκης στίς 19 Ὀκτωβρίου 1998, μία μέρα μετά τήν ὀλοκλήρωση τῶν νομαρχιακῶν καί δημοτικῶν ἐκλογῶν καί μία ἐβδομάδα πρῖν ἀπό τήν ἐορτή τοῦ ἁγίου.

Φυσικά ἐδῶ καί πολύ καιρό εἶναι ζήτημα ἄν προλαβαίνω νά διαβάσω ὅλα τά βιβλία της πού ἐντάσσονται στό στενῶς νοούμενα ἐνδιαφέροντά μου. Ὑποθέτω ὅτι τό ἴδιο συμβαίνει μέ τούς περισσότερους παλαιούς της φίλους.

Ἀπό τά πρῶτα κιόλας βιβλία της ἦταν φανερό ὅτι εἶχαμε νά κάνουμε μέ ἕνα ἐγχείρημα πού ἀνταποκρινόταν στό αἰτήματα καί τίς εὐαισθησίες τῆς ἐποχῆς μας. Θαυμάζαμε τή μορφή τῶν βιβλίων, μέ τά καλαίσθητα ἐξώφυλλα καί τά ἐπιμελημένα κείμενα. Μᾶς τραβοῦσε ταυτόχρονα ἡ ἐπιλογή τῶν θεμάτων. Ἡ Ἄγρα ἱκανοποιοῦσε τίς ἀνάγκες μας σέ τέτοιο βαθμό, ὥστε συνέβαινε συχνά νά ἐπιλέγουμε στίς ἀγορές μας περισσότερο τόν ἐκδότη καί λιγότερο τόν συγγραφέα ἢ τόν τίτλο.

Ὑπῆρχε, ὅμως, καί κάτι σημαντικότερο πού προκαλοῦσε τό ἐνδιαφέρον. Νομίζω ὅτι ἀπό πολύ νωρίς ἀντιληφθήκαμε ἕνα στοιχείο «παραξενίσματος» πού χαρακτήριζε πολλά βιβλία τῆς Ἄγρας — ἄν μπορῶ νά χρησιμοποιήσω ἕναν διόλου τυχαῖο θεατρικό ὄρο. Ἄλλοτε μᾶς ἦταν οἰκείος ὁ συγγραφέας καί ἀνοίκει τό ἔργο· ἄλλοτε οἰκείο τό θέμα, ἀλλά ἀνοίκει ἡ πραγματέυσή του. Τό στοιχείο αὐτό μέ τά χρόνια μεταμορφωνόταν — πῶς θά ἦταν ποτέ δυνατόν νά τυποποιηθεῖ καί νά ἐπαναλαμβάνεται αὐτό πού προορίζεται νά ξενίσει— ἀλλά πάντως παρέμεινε εὐδιάκριτο καί ἐλκυστικό. Ἐπίμονα καί σταθερά, ἔκανε κάθε τόσο τήν ἐμφάνισή του ἕνα νέο βιβλίο, πού μᾶς ὑπενθόμιζε τήν ιδιοτροπία καί τήν πρωτοτυπία τῆς Ἄγρας.

Ἐνα βιβλίο πού σημείωσε ἐπιτυχία χάρις στό συνδυασμό αὐτό πού προσπαθῶ νά περιγράψω ἦταν, γιά νά σταθῶ στήν ἀρχαιογνωστική σειρά πού γνωρίζω καλύτερα, ὁ Ἡρόδοτος τοῦ Μαρωνίτη. Μερικά χρόνια ἀργότερα μᾶς ἦρθε ὁ Πλίνιος τοῦ Λεβίδη. Μέ τόν Πλίνιο συνειδητοποίησα γιά πρώτη φορά ὅτι τό «παραξενισμα», στό ὁποῖο ἀναφέρθηκα, ὑπηρετοῦσε κάποιο συγκεκριμένο σκοπό. Γιά νά μῶ κατευθεῖαν στό θέμα πού μέ ἀπασχολεῖ, θά ἔλεγα ὅτι τουλάχιστον ὀρισμένες ἐκδόσεις τῆς Ἄγρας θέτουν εὐθέως στόν ἀναγνώστη τους τό ἐρώτημα: Τί εἶναι αὐτό τό βιβλίο πού κρατῶ στό χέρι μου; Ἡ, ἀκόμα γενικότερα, τόν ρωτοῦν: Τί εἶναι ἕνα βιβλίο;

Τά Θαύματα τοῦ ἁγίου Δημητρίου εἶναι, κατά τή γνώμη μου, τό ὠρμότερο καί τό προκλητικότερο δείγμα αὐτοῦ τοῦ προβληματισμοῦ, καθώς τά ἐνδιαφέροντα τοῦ ἐκδότη συνέπεσαν ἐντυπωσιακά μέ τά ἐνδιαφέροντα καί τό ταλέντο τοῦ ἐπιμελητῆ. Ὁ τόμος πού καλοῦμαστε σήμερα νά ἀποτιμήσουμε συγκεντρώνει πολλά κείμενα, γραμμένα ἀπό διαφορετικούς συγγραφεῖς σέ διαφορετικές ἐποχές, κάτω ἀπό τελείως διαφορετικές συγκυρίες —δέν εἶμαι κἀν σίγουρος ὅτι μπορῶ νά πῶ πόσα ἀκριβῶς κείμενα περιλαμβάνει, καθώς ἡ ἴδια ἡ ἔννοια τοῦ κειμένου τίθεται σέ ἀμφισβήτηση. Ἄλλα εἶναι λαϊκότροπα τῶν βυζαντινῶν χρόνων καί παρατίθενται ταυτοχρόνως σέ νεοελληνική ἀπόδοση, ἄλλα ἀντλούνται ἀπό πρόσφατους ξενόγλωσσους τόμους καί προσφέρονται μεταφρασμένα. Ὅρισμένα εἶναι σχολιασμένα καί εἰκονογραφημένα. Ἐκτός ἀπό τήν εἰσαγωγή, τή βιβλιογραφία καί τό εὐρετήριο, ὁ τόμος πλαισιώνεται καί ἀπό ἕνα στιχοῦρημα Κύπριου ποιητῆ, γραμμένο τό 1913.

Ἀπό ἔλλειψη κατάλληλου ὄρου, θά χαρακτηρίζω τά Θαύματα πολυβιβλίο. Ἄλλά ὁ χαρακτηρισμός αὐτός εἶναι ἀπατηλός. Τά πολυβιβλία, ὡς συλλογές κειμένων, δέν μᾶς εἶναι ἄγνωστα. Στούς συλλογικούς τόμους, τά κείμενα ἐπιλέγονται συνήθως γιά νά συμπληρώσουν τό ἕνα τό ἄλλο ἢ γιά νά φωτίσουν τό ἴδιο θέμα ἀπό ἄλλη σκοπιά. Τά Θαύματα εἶναι σχεδιασμένα στή βάση μιᾶς ἄλλης λογικῆς.

Τό προφανές ἐνοποιητικό στοιχεῖο τοῦ τόμου εἶναι ὁ ἅγιος Δημήτριος, τά θαύματά του καί ἡ Θεσσαλονίκη του. Τό βιβλίο ἀνοίγει μέ μιά εἰσαγωγή πού ἀφήνει ἀμήχανο τόν ἀναγνώστη ὡς πρός τό ἐπίπεδο τῆς πραγμάτευσης. Ἀκολουθεῖ τό μαρτυρολόγιο τοῦ ἁγίου καί μάλιστα σέ δύο ἐκδοχές. Αὐτό ἤδη ἀρχίζει νά προβληματίζει. Οἱ δύο ἐκδοχές δέν ἀντιφάσκουν εὐθέως μεταξύ τους, ἀλλά ἡ μία εἶναι σύντομη καί ἡ ἄλλη ἐκτενής. Ἡ σύντομη θά μπορούσε νά συνοψίζει τήν ἐκτενή καί ἡ ἐκτενή νά ἐμπλουτίζει τή σύντομη. Εἴτε τό ἕνα συμβαίνει εἴτε τό ἄλλο, στόν ἀναγνώστη προβάλλει ἡ ἔννοια τῆς κατασκευῆς. Ἐνα μαρτυρολόγιο παραπέμπει στήν ἀλήθεια. Δύο μαρτυρολόγια γιά τόν ἴδιο ἅγιο παραπέμπουν σέ δύο ἀλήθειες, καί ἔτσι στήν ὑποκειμενικότητα τῆς ἀλήθειας.

Ἀκολουθοῦν δύο συλλογές θαυμάτων γραμμένες ἀπό διαφορετικά χέρια καί ἀνεξάρτητες ἀπό τά μαρτυρολόγια. Πλούσιες σημειώσεις φωτίζουν τόν ἀναγνώστη σέ πολλά ζητήματα, μολονότι εἶναι ἐμφανῆς ἡ ἔμφαση σέ ἀρχαιολογικά καί ὄχι σέ ἀγιολογικά θέματα. Ὑστερα ἀκολουθοῦν τέσσερα ἐπίμετρα. Ὅλα θαυμάσια, κατατοπιστικά καί καλογραμμένα — ἐπιλεγμένα ἀπό εἰδικές μελέτες καί ἐπιστημονικούς τόμους. Ἡ συνύπαρξή τους, ὅμως, εἶναι προκλητική. Δύο ἀπό αὐτά ἀλληλοαναιροῦνται εὐθέως καί ἄλλα δύο προσπεροῦν τήν ἀντίφαση καί ἀκολουθοῦν τόν δικό τους δρόμο.

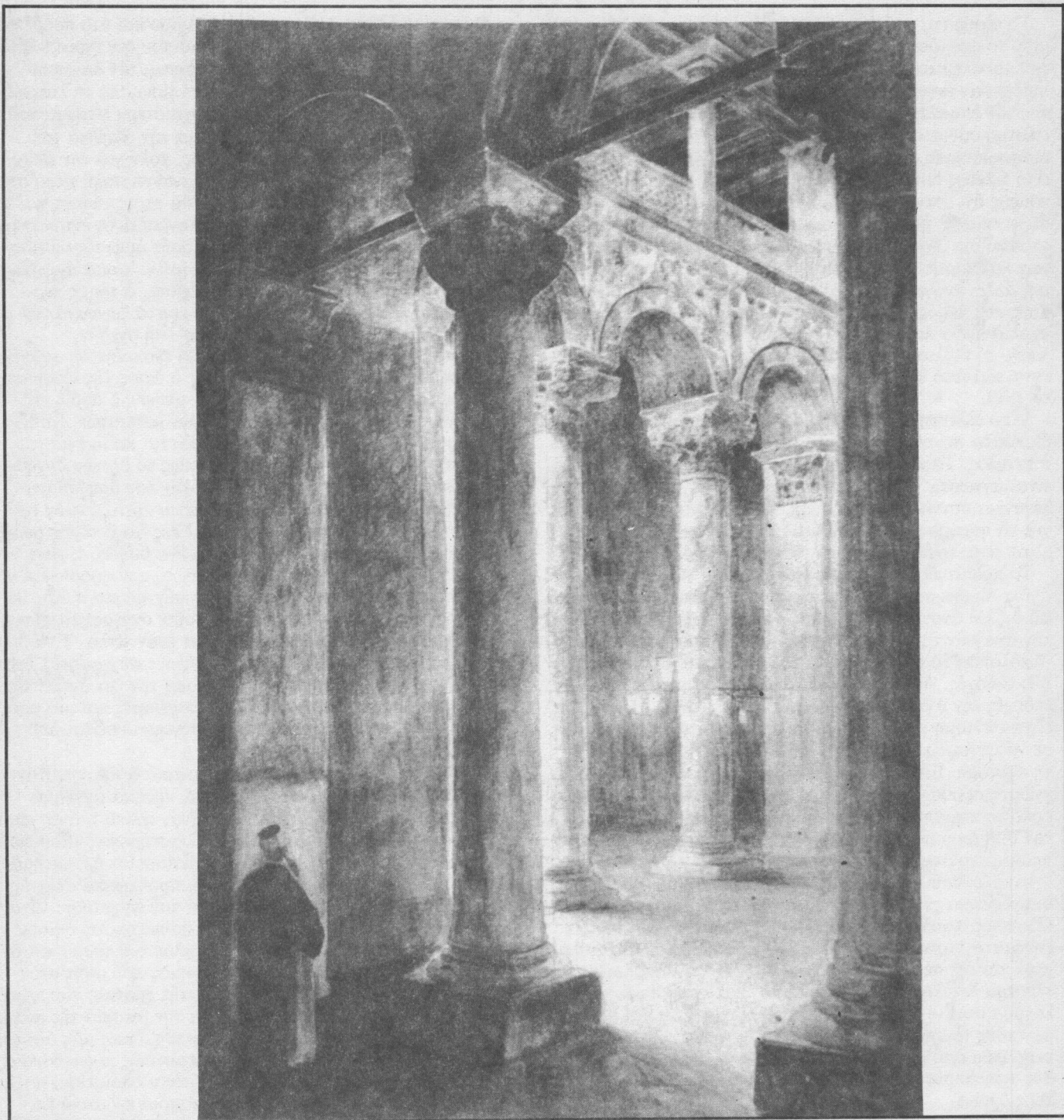
Ὁ μέγας βυζαντινολόγος Πῶλ Λεμέρλ (Paul Lemerle) ἐμπιστεύεται τούς συγγραφεῖς τῶν θαυμάτων καί ἀντλεῖ πληροφορίες γιά τήν ἱστορία τῶν περιόδων στίς ὁποῖες ἀναφέρονται. Μία μία οἱ λεπτομέρειες πού ἐπιστημαίνει γεμίζουν μέ συνέπεια, σάν ψηφίδες, ἕνα γνωστό ἀπό ἄλλο περιγράμμα. Ὁ Πῶλ Σπέκ (Paul Speck) ἀμφισβητεῖ τά πάντα: τούς συγγραφεῖς, τίς συγγραφές, τίς περιγραφές καί τήν ἱστορικότητά τους. Ἀμφισβητεῖ τό ὄνομα τοῦ πρώτου συγγραφέα ἀλλά καί τόν ἴδιο τόν ἅγιο. Στά θαύματα τοῦ

Δημητρίου βλέπει θαύματα ἄλλου ἁγίου καί στό πρόσωπο τοῦ φερόμενου συγγραφέα ἕναν ἅγιο πού δέν ἔγραψε τίποτα. Ὁ Χαράλαμπος Μπακιρτζής δέχεται τόν ἄγνωστο ἀπό ἄλλοῦ πρώτο συγγραφέα, ἀλλά πίσω ἀπό τή λατρεία τοῦ ἁγίου Δημητρίου βλέπει τήν ἀρχαιότερη λατρεία τοῦ Καβείρου. Μοιάζει νά ἀδιαφορεῖ γιά τήν ἀλήθεια τοῦ ἴδιου τοῦ ἁγίου, ἐνδιαφέρεται, ὅμως, πολύ γιά τήν ἀλήθεια τῆς παράδοσής του. Ὅπως σημειώνει πολύ χαρακτηριστικά, ἡ παρουσία τοῦ ἁγίου «μέσα στούς αἰῶνες καί ἡ δραματική σχέση του μέ τή Θεσσαλονίκη εἶναι ἐντονότερη καί ἀπό αὐτήν ἀκόμη τήν κατά καιρούς ἀμφισβητηθεῖσα ἱστορικότητά του». Καί γιά νά μήν μείνει καμιά ἀμφιβολία ὡς πρός τήν ἀλήθεια τῆς παράδοσης, ὁ τόμος περιλαμβάνει καί ἕνα στιχοῦρημα πού κρατᾶ ζωντανό τόν ἅγιο τοῦ θρύλου μέχρι τίς μέρες μας — ἡ σχεδόν.

Ἔτσι, ὅμως, ἀρχίζει νά χάνεται τό ἐνοποιητικό στοιχεῖο τοῦ τόμου. Διαδοχικά παρελαύνουν ὁ ἅγιος τῆς ἱστορίας, ὁ ἅγιος τοῦ μύθου, ἡ καλύτερα τῶν μύθων, ὁ ἅγιος τῆς παράδοσης καί οἱ διάφοροι ἅγιοι τῶν μελετητῶν. Καθώς ἡ μορφή τοῦ ἁγίου ξεθωριάζει, διαλύεται καί ἡ ἐνότητα τοῦ τόμου. Ἄντι γιά πολυβιβλίο, ὅπως τό ἔχουμε συνηθίσει, κρατᾶμε στά χέρια μας ἕνα βιβλίο πού ἀμφισβητεῖ τόν ἑαυτό του· ἕνα βιβλίο πού στέκεται κριτικά στόν ἑαυτό του. Γι' αὐτό καί εἶπα προηγουμένως ὅτι ὁ τόμος ρωτᾷ τόν ἀναγνώστη του: Τί εἶναι τελικά ἕνα βιβλίο, τί εἶναι κάθε βιβλίο, ἀκόμα καί τό δῆθεν ἀθῶο, πού προσπαθεῖ νά κρυφτεῖ πίσω ἀπό τήν ἐνότητα ἑνός συγγραφέα ἢ ἑνός θέματος; Νά ἕνα βιβλίο πού δέν ἔχει οὔτε συγγραφέα οὔτε θέμα καί πού καταχρηστικά διαθέτει ἕναν τίτλο. Ἐνα βιβλίο πού στεγάζει πολλούς ἐτερόκλητους συγγραφεῖς, ἕναν ἐπιμελητή πού δηλώνει στίς σημειώσεις του ὅτι ἀντλεῖ τίς πληροφορίες του ἀπό δύο ἄλλους ἐπιμελητές καί μιά μεταφράστρια πού ἀποκαλύπτεται ὅτι συνελικουρεῖται ἀπό μιά δευτέρα μεταφράστρια.

Ἐνα βιβλίο πού στέκεται τόσο κριτικά ἀπέναντι στόν ἑαυτό του, στέκεται, ὅπως τό βλέπω, κριτικά ἀπέναντι στόν ἀναγνώστη του. Γιατί ποιός εἶναι τελικά ὁ ἀναγνώστης ἑνός τέτοιου βιβλίου; Εἶναι ὁ ἐπιστήμονας καί ὁ εἰδικός μελετητής, ὅπως μοιάζει νά ὑπαινίσσεται ἡ ἐπιστημονική βιβλιογραφία πού προτάσσεται προκλητικά στήν ἀρχή τοῦ τόμου, καθώς καί τά δοκίμια τοῦ ἐπίμετρου; Εἶναι ὁ πιστός πού θέλει νά μάθει γιά τά θαύματα τοῦ ἁγίου, ὅπως δηλώνει ὁ κάπως ἀμήχανος τίτλος τοῦ τόμου καί τό κύριο μέρος του; Εἶναι ὁ Θεσσαλονικίος πού μέσα στόν ἐνθουσιασμό καί τίς ἀπογοητεύσεις τῆς χρονιάς πού πέρασε διατήρησε τό ἐνδιαφέρον του γιά τήν ἱστορία τῆς πόλης του καί γιά τήν ἱστορία τῶν θρύλων τῆς, ὅπως μᾶς ἀφήνει νά ἐννοήσουμε ἡ σφραγίδα τῆς πολιτιστικῆς πρωτεύουσας πού κοσμεῖ τό ἐξώφυλλο; Ἡ μήπως εἶναι ὅλοι αὐτοί μαζί, πού ἀθροιστικά θά ἐξασφαλίσουν κάποια ἐκδοτική ἐπιτυχία;

Οἱ δυνάμει ἀναγνώστες τοῦ τόμου εἶναι κατά τή γνώμη μου πολλοί. Ὁ πολυάσχολος πού δέν θά βρεῖ ποτέ χρόνο νά διαβάσει 550 σελίδες, θά διαβάσει ὅσες μπορεῖ χωρίς τύψεις γι' αὐτές πού θά ἀφήσει ἀδιάβαστες στό ράφι. Ὁ σκεπτικιστής πού δέν πιστεύει στά θαύματα, ἀλλά καί δέν μπορεῖ νά ἀρκεστεῖ στήν ἀπόρριψή τους, θά ἱκανοποιηθεῖ μέ τήν κριτική ματιά ἑνός τόμου πού ξέρει νά ἀμφισβητεῖ χωρίς νά χλευάζει. Ὁ ἀναγνώστης πού διψᾷ γιά ἀφηγή-

ματα, θά απολαύσει τὰ ἀφηγήματα μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς σέ μιά μετάφραση πού σέβεται τὰ κείμενα καί τόν ἴδιο. Ὁ ἀπαιτητικός πού θέλει νά εἶναι βέβαιος ὅτι διαβάζει κάτι ἔγκυρο, θά ἰκανοποιηθεῖ ἀπό τό γεγονός ὅτι τόν τόμο ἐπιμελεῖται ἓνας εἰδικός μέ γνώσεις καί πρωτότυπες δικές του συμβολές στό θέμα. Μέ δύο λόγια νομίζω πῶς σκιαγράφω-

σα τό εὐρύ κοινό τῆς ἐποχῆς μας: ἓνα κοινό πού διαθέτει γενική μόρφωση καί πού διψᾷ γιά ποικίλες πληροφορίες, πού διψᾷ γιά ἀμφισβήτηση ἀλλά καί πού ἀναζητᾷ ἴχνη βεβαιότητας μέσα ἀπό τήν ἀμφιβολία.

Ἐκεῖνο πού δέν μοῦ προκαλεῖ ἐντύπωση καί πού δέν τό συγκαταλέγω στά παραξενίσματα τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ ἔνα-

σχόληση με θαύματα τώρα, στο γέγραμμά του 20ού αιώνα. Νομίζω ότι οι μελετητές και το λόγιο κοινό της εποχής μας είναι πιο εξοικειωμένοι με τα θαύματα απ' ό,τι ήταν οι μορφωμένοι των αρχών του αιώνα μας και του ύστερου 19ου. Ίσως αυτό να οφείλεται στο γεγονός ότι έχουμε πολύ καιρό να δούμε κάποιο θαύμα και το προσδοκούμε με κάποια προσμονή. Όταν πάλι σκέφτομαι ότι οι κάτοικοι της βυζαντινής Θεσσαλονίκης, μέσα στη σλαβική παλίρροια που «καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος της Μακεδονίας και της Ελλάδας καθ' αυτήν τουλάχιστον επί δύο χρόνια και δεν πρόκειται να αποσυρθεί από εκεί», για να χρησιμοποιήσω την έκφραση του Λεμερόλ, θεωρούσαν τη σωτηρία της πόλης τους θαύμα, δεν βλέπω τίποτα το παράδοξο.

Παράδοξο μου φαίνεται κάτι άλλο. Πολλοί μελετητές επιμένουν, ακόμα σήμερα, ότι τα μαρτυρολόγια και οι καταγραφές των θαυμάτων αγίων είναι προϊόντα της ευπιστίας και της απλοϊκότητας αγράμματων ανθρώπων του λαού. Ότι οι χριστιανικές εκκλησίες αποδέχτηκαν τη λατρεία των λειψάνων και τις ιαματικές τους ιδιότητες —κατάλοιπα της ειδωλολατρίας— επειδή σεβάστηκαν τη δεισιδαιμονία και τις άδολες ανάγκες του ποιμνίου των πιστών. Διαβάζοντας τα θαύματα του τόμου, καθώς και πλήθος άλλα παρόμοια κείμενα, διαπιστώνουμε ότι πρόκειται για τό αντίθετο ακριβώς. Έχουμε σχεδόν πάντα να κάνουμε με έργα λογίων, συχνά μάλιστα κληρικών που βρίσκονταν υψηλά στην εκκλησιαστική ιεραρχία. Αν δεν είχαμε άλλες μαρτυρίες, και έχουμε πολλές, η μόρφωση και η παιδεία τους προκύπτουν άδιαστα από το ύφος τους. Ένας από τους δικούς μας συγγραφείς διακρίνεται, όπως παρατηρεί ο Σπέκ, για «τήν κενολογία και την υπερβολική του τάση για ρητορικά σχήματα, που μάταια προσπαθούν να καλύψουν την άσημαντότητά του» — δύσκολη πρακτική για απλό άνθρωπο του λαού στο μέσο Βυζάντιο.

Όσο γνωρίζω, η λατρεία των αγίων και η πίστη στα θαύματα επιβάλλονται στην ιστορία του χριστιανισμού από πάνω προς τα κάτω, από το ιερατείο στο ποιμνίο, από τους μορφωμένους στους άμορφωτους. Γι' αυτό χρησιμοποίησα προηγουμένως την έκφραση «λαϊκότητα» κείμενα: κείμενα που προσπαθούν να μιμηθούν τη γλώσσα του λαού. Δεν είμαι μάλιστα σίγουρος ότι πρόκειται καν για τέτοια προσπάθεια. Ξέρουμε πολύ λίγα για τον γραπτό λόγο του λαού της εποχής ώστε να του αποδώσουμε παρόμοιο ύφος. Οι συγγραφείς των θαυμάτων του Δημητρίου, όπως και πολλοί άλλοι συγγραφείς θαυμάτων, μου δίνουν την εντύπωση ότι επιδεικνύουν τη μόρφωση και την ευρυμάθειά τους. Ο βαθμός στον οποίο περιγραφές του είδους που περιλαμβάνει ο τόμος γίνονταν πράγματι αποδεκτές από τους ανθρώπους του λαού είναι βεβαίως μία άλλη ιστορία.

Στο θαύμα του «βλασφημήσαντος επάρχου» βλέπουμε καθαρά μία πολύ συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα να αποζητά και να εξασφαλίζει την προστασία του αγίου. Σύμφωνα με την αφήγηση, ένας βυζαντινός επάρχος άσκησε κάποτε υπερβολικές οικονομικές πιέσεις σε όριμένους πολίτες από εκείνους που αναλάμβαναν τα δημόσια λειτουργήματα. Οι πολίτες αυτοί, που ανήκαν αναμφίβολα στα

εύπορα στρώματα της πόλης, για να αποφύγουν ένα βάρος που ήταν πάνω από τις δυνάμεις τους, επικαλέστηκαν τη μαρτυρία του αγίου Δημητρίου. Αντί να συνειστέι, ο επάρχος κατήγγειλε τη συμπαιγνία του μάρτυρα με τους διαμαρτυρούμενους πολίτες. Η βλασφημία αυτή του κόστισε μία βαρύτατη ασθένεια, από την οποία, παρά τη μεταμέλειά του, είναι ζήτημα αν κατάφερε ποτέ να θεραπευθεί πλήρως.

Όπως δείχνει η συγκεκριμένη αφήγηση, όταν η κοσμική εξουσία γινόταν υπέρμετρα καταπιεστική και ανάλγητη, η θρησκεία μπορούσε να αναλάβει την πολιτική εκπροσώπηση των αδικημένων. Δεν είναι προφανές αν με την εκπροσώπηση αυτή οι αδικημένοι έβρισκαν τό δίκαιο τους. Έβρισκαν πάντως ένα ηθικό στήριγμα τό οποίο, σε τελική ανάλυση, ήταν αποδεκτό και από την κοσμική εξουσία. Η άλλη λύση θά ήταν η αυτοοργάνωση και η εξέγερση. Γι' αυτό και οι άρχοντες που ήθελαν να επιβάλλονται στους πολίτες φρόντιζαν να τους αφήνουν ανοιχτή τη θύρα της θρησκευτικής έκφρασης. Όσο καταπιεστικότερες ήταν οι αρχές, τόσο στενότερους δεσμούς διατηρούσαν με τους εκκλησιαστικούς θεσμούς, ακόμα και όταν αυτοί έπαιρναν τό μέρος των κατατρεγμένων. Η θρησκευτική διαμαρτυρία και η πίστη στη θαυματουργική παρέμβαση των αγίων ήταν προτιμότερες από την αυτοοργάνωση και την εξέγερση. Νά μην ξεχάσω βεβαίως να σημειώσω ότι οι κοσμικές εξουσίες είχαν και μία τρίτη εναλλακτική λύση: να συμμορφώνονται με τη βούληση των πολιτών. Τά Θαύματα του αγίου Δημητρίου μās θυμίζουν ότι αυτό δεν συνέβαινε συχνά.

Θά μπορούσα να απαριθμήσω κι άλλα προβλήματα που ο τόμος των Θαυμάτων μās καλεί να εντοπίσουμε και, γιατί όχι, να προσπαθήσουμε να επιλύσουμε. Η σκέψη μου πάει μοιραία και στη διδακτική πράξη. Αν κατορθώναμε να αποκτήσουμε τέτοια πολυβιβλία ως επίσημα διδακτικά έγχειρίδια, τότε όλη η συζήτηση για τό ένα ή τό πολλά συγγράμματα θά ήταν περιττή. Τό καλό σύγγραμμα δεν είναι αυτό που χρειάζεται κάποιο άλλο για να τό συμπληρώσει ή να τό διορθώσει. Τό καλό σύγγραμμα είναι αυτό που διορθώνει τον έαυτό του, που άμφισβητεί τον έαυτό του και που δίνει στον αναγνώστη του έφοδια για να τό κρίνει και να τό συμπληρώσει. Νομίζω ότι με τά Θαύματα του αγίου Δημητρίου, όπως τά σχεδίασε και τά εξέδωσε ο κ. Μπακιτζής, βρισκόμαστε πολύ κοντά σε αυτό που έχουν ανάγκη οι εκπαιδευτικοί μās θεσμοί.

Πολύ κοντά και ταυτοχρόνως πολύ μακριά. Γιατί μόλις κατακτηθεί ένα νέο είδος βιβλίου, σταματά και πάλι να βρίσκεται στην πρωτοπορία. Τά δύο μαρτυρολόγια στην αρχή του τόμου θά διαβάξονται σύντομα χωρίς να ξενίζουν: Όπως διαβάζουμε όλοι σήμερα την Καινή Διαθήκη, χωρίς να μās προβληματίζει ή διαπίστωση ότι ένα θεόπνευστο βιβλίο ξεκινά με τέσσερα ευαγγέλια. Έχουμε ξεχάσει εδώ και αιώνες τό σκάνδαλο που προκαλούσαν στους πρώτους τους αναγνώστες οι αλληλοαναιρούμενες άφηγήσεις τους. Μόνη έλπίδα για να διατηρεί ένα βιβλίο στοιχεία παραξενίσματος είναι να ανακαλύπτει διαρκώς νέες άπαντήσεις στο προκλητικό ερώτημα: Τί είναι τελικά ένα βιβλίο; Η, άλλιώς, τί βιβλία άπαιτούν οι καιροί μας;

OUR DOMINIONS BEYOND THE SEAS

’Η

Η ΒΙΩΣΙΣ ΤΩΝ ΣΤΙΧΩΝ

’Ανδρέας ’Εμπειρῖκος

τοῦ Γιώργη Γιατρομανωλάκη

1 Ἰανουαρίου 1942

’Εν ὄψει ὅλων τῶν καιρῶν
’Εν ὄψει ὅλων τῶν ἐκτάσεων
Μιά πρώτη μέρα προχωρεῖ
Πάμπολλες ἄλλες τήν ἀκολουθοῦν
’Από τ’ ἀνάκτορα τῶν παγετῶνων
Μέχρι τῶν παλατιῶν τῆς μεσημβρίας
’Οπου μιά κόρη μέ ὠραίους μαστούς
Λικνίζεται μέσ’ σι’ ὄνομά της Πρώτη Μέρα
Κι ἀλλάζει πέπλους σύμφωνα μέ τοὺς καιρούς
Λαμβάνουσα τήν σημασία της ἀναντιρρήτως
’Από τοὺς κύκλους τοῦ Ζωδιακοῦ
Ποῦ πάντοτε τήν ὀνομάζουν Πρώτη
Πρώτη Καλή καί Κορυφαία
’Ενῶ πολλοί τήν λέν’ Ἀγκενταμπία
’Η Μόνιμον Ἄστρο στή Μέση τῆς Ἀνατολῆς

’Ανάλυμα

1. ’Ο χρόνος ἤρχισε καλά. Μεγάλες ἐπιτυχίες τοῦ Ἐρυθροῦ Στρατοῦ στή Ρωσία, σημαντικές ἐπιτυχίες τῶν Ἄγγλων πέρ’ ἀπ’ τήν Βεγγάζη, στή Μέση Ἀνατολή.

Κατά τήν γνώμην μου ὅμως ὁ πόλεμος θά διαρκέσῃ ἀκόμη ἐπὶ μακρόν, παρά τήν τεραστίαν δύναμι τῆς Βρετανικῆς Ἀυτοκρατορίας καί τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως καί παρά τήν εἴσοδο τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν μέ τὰ ἀνεξάντλητα μέσα των στόν παγκόσμιον Ἀγῶνα. Θά χρειασθοῦν νομίζω τουλάχιστο δύο ἢ τρία χρόνια ἀκόμη γιά νά νικήσουμε τοὺς Γερμανούς ὀλότελα, ἐκτός ἂν γίνῃ καμία ἐπανάστασις στή χώρα των καί καταργηθῇ τό ἐθνικοσοσιαλιστικόν καθεστῶς. Ὅσοι προβλέπουν πῶς ὁ πόλεμος θά τελειώσῃ ὅπωςδήποτε σέ τρεῖς, τέσσερις ἢ σέ ἕξι μῆνες, κάνουν μεγάλο λάθος. Οἱ Γερμανοὶ δρισκονται σέ μεγάλο δάθος μέσ’ στήν καρδιά τῆς Ρωσίας καί μολονότι χάσανε τίς μάχας τῆς Μόσχας καί τοῦ Ροστώβ, χάρη

στήν ἥρωική ἀντίστασι τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ, δέν νομίζω πῶς οἱ σημερινές των ὑποχωρήσεις μᾶς ἐπιτρέπουν νά ποῦμε ὅτι θά φύγουν γρήγορα ἀπό τά πολύτιμα ἐδάφη πού μέ τόσες θυσίες καί τόσους κόπους κατώρθωσαν νά καταλάβουν, ἕως τῆ στιγμῆ πού ἤρχισαν οἱ ἀντίπαλοί τους τίς θαυμαστές ἀντεπιθέσεις των.

Ἄς μὴν αὐταπατώμεθα λοιπόν ἀπό ἐπιπολαιότητα ἢ ἐπειδή πεινάμε. Τό τέλος τοῦ πολέμου θά ἔλθῃ βέβαια καί μέ περίλαμπρη νίκη, μὰ δέν θά ἔλθῃ οὔτε σέ τρεῖς οὔτε σέ ἕξι μῆνες. Θά ἔλθῃ ὅταν ἐξοπλισθοῦν οἱ σύμμαχοι ὅσο χρειάζεται — ἠθικά καί ὕλικά — γιά ἓνα τέτοιο ἀγῶνα. Θά ἔλθῃ ὅταν ἡ παράταξις μας, πού σήμερα κατὰ μέγα μέρος ἀμύνεται ἀκόμη, ἀναλάβει τήν πλήρη πρωτοβουλία καί τήν ὀλοκληρωτικὴν ἐπίθεσι — τήν χαρμόσυνη καί πανηγυρικὴν. Ἀλλά καί ἔτσι δέν νομίζω ὅτι θά ἔλθῃ γρήγορα τό τέλος τοῦ πολέμου γιὰτί ἀντίθετα ἀπ’

τρία ή τέσσερα χρόνια πριν, μιά μέρα στη Ρωσία, όταν με συνέλαβαν να ψαύω τό αιδούιον μιάς άλλης κορασίδος υπό παρομοίας συνθήκας σ' έναν κήπο. Μολονότι τότε είχα ψηλαφίσει άπλώς τό γεννητήριον όργανο εκείνης τής παιδίσκις, τό σκάνδαλο ύπήρξε μέγα. Πόσο μάλλον τώρα, σκεπτόμουν, πού είχα πίο τολημρούς σκοπούς και είμουν και μεγαλύτερο άγόρι. Έπειτα τί ντροπή, τί έξευτελισμός στά μάτια τών μικρών και τών μεγάλων — ίδίως του πατέρα μου, άνθά με τσάκωναν, ή άν ή μικρή με μαρτυρούσε. Με όλον λαιπόν τόν πόθον μου συνεκρατήθη, ή μάλλον δέν μπόρεσα, φοβούμενος, να άφεθώ εις τήν παρόρμησίν μου. Σέ λίγο ή κόρη έφυγε κι έμεινα μόνος. Η έξαψίς μου ύπήρξε τρομερά και ηντανίσθη κατ' επανάληψιν εκείνη τήν ήμέρα, σκεπτόμενος και δραματιζόμενος ποικιλοτρόπως τήν παιδίσκη.

Καίτοι ύπήρξαν όλιο κάποτε παιδιά, πόσον όλίγοι άνθρωποι έννοούν πώς λειτουργεί ό ψυχισμός τών ανηλίκων. Τί έξάρσεις, τί έρωτες φλογεροί, τά πάθη, τί έκστάσεις, τί καύμοι, τί μίση, τί τρικυμίες και τί ήδονές, πριν φύγη και πριν ακόμη έξελιχθή τό πρώτο-πρώτο χνούδι. Και κάτι ακόμη θα προσθέσω. Πόσον όλίγοι έννοούν, τί ποιηταί (δέν θα διστάσω μάλιστα να πώ, τί ποιηταί μεγάλοι) πού είναι συχνά οι άνθρωποι στα παιδικά τους χρόνια!

Μεθυσμένος από τά συναισθήματα πού μου γεννοΰσε ό κήπος καθώς και από τούς χυμούς πού έσφυζαν στο σώμα μου και πού από πολύ νωρίς με έκαναν να νιώθω συγκλονιστικά σκιρτήματα βαθύτατα φιλήδονα και άκατανίκητες έξάρσεις, αισθανόμουν μέσα μου, χωρίς να μπορώ να τό εκφράσω τότε με λόγια, μιά δύναμη μυστηριώδη, ένα στοιχείο άλληλέγγυο και στενά συνυφασμένο, συντονισμένο και τής ίδιας ύψης με όλη τήν γύρω φύσι, και να δονή και να πλημμυρίζη. Άργότερα σκεπτόμενος τί ήτο ό Πάν και πριν ακόμη καταλήξω εις τό συμπέρασμα ότι ό θεός αυτός είναι ό μεγαλύτερος Έλληνας Θεός, μιά μέρα αισθάνθηκα, διαβάζοντας ή σκεπτόμενος περι αυτό, μιά συγκίνηση θαθεία, σαν αυτές πού δοκίμαζα στο βασιλικό περιβόλι καθώς και στα κτήματα τών μητρικών μου θείων στη Ρωσία. Τήν ίδια στιγμή κατάλαβα όχι τόσο με τήν διάνοιά μου, όσο με τίς αισθήσεις μου, άκαριαίως, πώς ότι αισθανόμουν στους κήπους τών παιδικών μου χρόνων, και άλλου, με τόσην ήδονή, κατάνυξι και γοητεία, ήτο αναντιρρήτως ή παρουσία του Πανός, τόσο έντός μου όσον και γύρω μου, ή παρουσία, λέγω, του Πανός, του μόνου θεού πού σε όλη μου τή ζωή ποτέ δέν άπαρηνήθηκα.

Δέν θέλω να πώ πώς μόνο στον κήπο αυτόν και στα κτήματα τών συγγενών μου στη Ρωσία, ένιωθα αυτή τήν γοητεία. Κάθε άλλο. Άλλά εκεί πιότερο παρά όπουδήποτε άλλου και πίο αποκαλυπτικά, ένιωθα αυτά τά συγκλονιστικά συναισθήματα πού συνέπιπταν με χίλιες καθημερινές διαπιστώσεις και ξαφνικές ανακαλύψεις. Και όπως και άλλου έτσι και εδώ, μιά πίο πολύ εδώ παρά όπουδήποτε άλλου — τόσο μέσ' στα παιγνίδια όσο και στη φαντασία μου — γινόμεν ο σύζυγος όλων τών κοριτσιών πού μου άρεζαν, γινόμεν ο ξερευνητής στα δάση και στους ποταμούς της Βραζιλίας, κνηγός στην Άφρική, πολεμιστής ενάντια σε έρυθρόδερμους ή έρυθρόδερμες, πολεμιστής, ληστής ασύλληπτος ή τίμιος καθαλάρης στις βορειοαμερικάνικες πραιρίες.

Άλλά ως επανέλθω εις τό Άνάκτορο έξ άφορμής του όποιου θυμήθημα τά παραπάνω. Από τήν εποχή εκείνη έχω δει πολλά παλάτια μεγαλύτερα και ωραιότερα από τό παλαιό ανάκτορο τής Άθήνας, πού έβλεπα κάθε φορά μπαίνοντας και βγαίνο-

ντας στο μαγεμένο περιβόλι, αλλά κανένα δέν με συγκίνησε περισσότερο από τό ήλιόλουστο τουτο παλάτι τών παιδικών μου χρόνων, τό άληθινά μεσημβρινό, πού ακόμη σήμερα όταν τό άντικρύζω, μου φαίνεται όχι μόνο τεράστιο μά προπαντός ωραίο, γιομάτο θρύλους, μύθους και οίωνους.

Και τώρα μου έρχεται στο νοΰ ένα άλλο ανάκτορο τής μεσημβρίας — τό καλοκαιρινό παλάτι του Άλεξάνδρου ΙΙΙ στη Γιάλτα της Κριμαίας, πού πολλά χρόνια πριν από τήν επανάστασι τό είχαν μετατρέψει σε μουσεϊον. Τό παλάτι αυτό τό συσχέτιζα πάντα με τήν έκρηξι του πολέμου του 1914, γιατί τό επισκεφτήκαμε μετά τήν είσοδο τής Ρωσίας στον πόλεμο, ενώ περιμέναμε στη Γιάλτα τό βαπόρι πού θα μας πήγαινε στην Όδησο όπου επρόκειτο να περιμένουμε μιάν άλλη εύκαιρία για να επιστρέψουμε στην Έλλάδα μέσω Ρουμανίας και Βουλγαρίας (τά Δαρδανέλια ειςανκλειστά), προερχόμενοι από τήν Σεβαστούπολι και τά άγαπητά κτήματα τών θείων μου στη Νοτιοδυτική Κριμαία, όπου είχα περάσει τόσες φορές, άξέχαστα εύτυχημένες μέρες.

5. «...μιά κόρη με ωραίους μαστούς».

Όλα τά ωραία στήθη και ιδίως τά στήθη τών όμορφων κοριτσιών με θέλγουν έξαιρετικά και αισθάνομαι πάντοτε και στις πίο τυχαίες συναντήσεις, ζωηρότατη επιθυμία να τά πιάσω, να τά χαϊδέψω, να τά φιλήσω. Άλλωστε τά χείδεμα τών μαστών είναι ή πρώτη θωπεία πού κάνω σε κάθε κορίτσι ή γυναίκα πού δέχεται να συμπράξη μαζί μου έρωτικά, άδιάφορο άν αυτή τήν σύμπραξι τήν δέχεται ολοκληρωτικά ή ως ένα σημειον μόνο. Μπορώ να πώ μάλιστα πώς αυτό τό χείδεμα είναι για μένα πάντοτε ένα από τά πίο σημαντικά θήματα ή μιά από τίς πίο απολαυστικές επισταθμεύσεις στον γλυκύτατο δρόμο πού οδηγεί σε μυχιαίτερες αναζητήσεις και θωπείες και προς τίς πλησιέστερες εκείνες επιδιώξεις πού έξ αρχής, ό,τι και να γίνη προκαταρκτικά ή ενδιάμεσα, έχουν πάντα σε κάθε τέτοια περίπτωσι ως αντικειμενικό σκοπό τήν ολοκληρωτική διείσδυσι και τήν πλέρια έρωτική ίκανοποίηση.

6. «Άπό τούς κύκλους του Ζωδιακού».

Οι κύκλοι αυτοί με γοητεύουν και ως ιδέα και ως εικόνα. Μου έρχεται μάλιστα στο νοΰ τώρα καθώς γράφω αυτά τά λόγια μιά σκέψι — να όνομάσω ένδεχομένως τουτο τό διβλίο «Οι κύκλοι του Ζωδιακού» και να κρατήσω τόν αρχικό τίτλο ΓΡΑΠΤΑ ως υπότιτλο. Άν τό αποφασίσω, ίσως να μην είναι άσχημο να τυπώσω, κάτω από τούς δύο τίτλους, και τήν γνωστή σχηματική άναπαράστασι.

Και τώρα πώς να μην πάη ό νοΰς μου στους τίτλους δύο διβλίων του Henry Miller — Τροπικός του Καρκίνου και Τροπικός του Αιγόκερω.

Ό συγγραφέας αυτός ή μάλλον αυτός ό ποιητής, διότι πρόκειται περί ποιητού, είναι κατά τήν γνώμη μου ένας από τούς πίο γνήσιους και πίο μεγάλους πνευματικούς υίους του Walt Whitman. Όστόσο υπάρχουν μεταξύ τών δύο ποιητών ώρισμένες σημαντικές διαφορές — τόσο σημαντικές, πού μολονότι ή ποιητική ύψη τους είναι τόσο συγγενική, μπορεί κανείς να μη διακρίνη άμέσως τήν συγγένεια. Αίφνης ό Whitman, ό τεράστιος αυτός ποιητής, δέν έχει ποτέ άγχος εμπρός στον έρωτα. Ό λυρισμός του ολοκληρώνεται πάντοτε μέσα σε μιάν έκστασι λυτρωτικά ήδονική — είναι ένας όργανισμός πλήρης και ελεύθερος. Άντιθέτως ό λυρισμός του Μίλλερ, με όλη του τήν ελευθεροστομία (τήν όποιαν όχι μόνον έγκρίνω αλλά και ένθέρμως ύποστηρίζω) με διαφορητικόν όμοσ προσανατολισμόν και με όλη τήν άνεσι, πού παρουσιάζει φαινομενικά στην έκλογή

και στην χρῆσι τῶν λέξεων, μοιάζει ἐντούτοις νά ὀλοκληρώνη με ἡδονὴν μίαν ὀργιαστικὴν κατάστασι ἀγγώδη, συνυφασμένη με φόβος καὶ συναισθημάτων ἐνοχίας, κάτω ἀπὸ μίαν ἐπιφάνεια δῆθεν περιφρονησεως καὶ νταϊλικιοῦ, ποῦ δέν τοῦ ἐπιτρέπουν νά δεχθῆ πραγματικὰ μήτε νά ἐκφράσῃ τὸν ἔρωτα καὶ τὸ ρῆμα *γαμῶ* σάν κάτι φυσικὸ κι εὐχάριστο μὰ σάν κάτι τὸ τρομερὸ καὶ ἀπαγορευμένο, ποῦ συνεπάγεται ἀναποδράστως φοβερὴς κυρώσεις, πιστεύων, ἴσως καλῆ τῆ πίστει, ὅτι ἐνεργεῖ τοιουτοτρόπως ἀπὸ ἐλευθερίαν, ἐνῶ οὐσιαστικὰ προδίδει ἀνελευθερίαν εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς ἡδονῆς, ἀνελευθερίαν καὶ πάμπολλους ἀβάσταχτους καὶμους, ποῦ παρ' ὄλην του τὴν πραγματικὴ εἰλικρίνεια, μόνον νά προδώσῃ μπορεῖ καὶ ὄχι νά ὁμολογήσῃ. Διότι ἂν ὄχι οἱ καὶμοὶ, ἡ γενεσιουργὸς αἰτία τῶν ὄχι μόνον παραμένει ἀσυνείδητη ἀλλὰ προκειμένου νά φανερωθῆ, ἔστω καὶ πόρρωθεν, τοῦτο τοῦ δίδει ἐπίσης ἄγχος. Καὶ ἐνῶ ἐκ πρώτης ὄψεως μοιάζει νά ὑπεραμύνεται τοῦ ἔρωτος καὶ νά κτυπᾷ τὰ δεσμά του, κατὰ βάθος κτυπᾷ τὸν ἔρωτα, ἐνισχύει τὰ πραγματικὰ βαρύντατα δεσμά του. Καὶ ἔτσι ὅταν φωνάξῃ ΓΑΜΩ, δέν προφέρει τὸ σπουδαιότερον παντός ἄλλον τοῦτο ρῆμα ὡς περιπαθῆ, χαρμόσυνον καὶ νικητήριον παιᾶνα, ἀλλὰ ὡς ἐμπαθῆ καὶ κατασπλιωτικὴν βλαστήμια, ὡσάν νά ἠθελε νά μειώσῃ τὴν ὑψίστην ἀξίαν καὶ σημασίαν τῆς ὑπέρτατης πράξεως ποῦ τὸ ρῆμα τοῦτο ἐκφράζει.

Τὸ ἴδιο συμβαίνει με αὐτὸν τὸν τόσο μεγάλον συγγραφέα (πονεμένο παιδί ποῦ θέλει νά κἀνῇ τὸν πεπειραμένο μεγάλο) ὅταν χρησιμοποιῆ τὰ ἔργα του τίς φυσικὰς λέξεις *πέος-ψωλή, μοννὶ-αἰδοῖον, σπέρμα-ψωλόχυμα, μαστός-θυζί, κῶλος-πρωκτός, ἀνανιός-μαλακία*. Καὶ ἐνῶ ἕνας μὴ σεμνόντυφος ἢ μὴ προκατειλημμένος ἀναγνώστης ἐκ πρώτης ὄψεως θά ἐνόμιζε πὸς ὁ Henry Miller λέγει τὰ λόγια αὐτά, ὅπως θά ἔπρεπε νά μπορῆ νά τὰ λέγῃ, ἐλεύθερα καὶ στίς στιγμὲς τοῦ ἔρωτος περιπαθῶς, χωρὶς καμία προσβλητικὴ, βλάσφημον ἢ ἄλλη ἔννοια, ἔξω ἀπὸ τὴν κυριολεξία, ὡστόσο, πολὺ γρήγορα, προσέχοντας (ὁ ἀναγνώστης) θά μποροῦσε νά διακρίνῃ πὸς ὁ ποιητῆς (ἐπαναλαμβάνω πὸς θεωρῶ ποιητὴν καὶ μάλιστα λυρικόν αὐτὸν τὸν πεζογράφον) γράφει τὰ λόγια αὐτά καὶ κατὰ πᾶσα πιθανότητα τὰ λέγει στὴ ζωὴ του, ὅπως θά τᾶλεγε ἕνας δωμολόχος ἢ ὑδριστής, σάν κάποιος ποῦ κατὰ βάθος θεωρεῖ τὸν ἔρωτα καὶ τὰ ἔρωτικὰ ὄργανα τῶν ἀνθρώπων θρωμερά, τρομαχτικὰ καὶ ἄσεμα πράγματα τῶν ὀπιῶν ἢ χρῆσις καὶ ἡ λειτουργία συνεπάγεται καταστροφικὰς συνεπειὰς, καὶ ὄχι ὅπως θά τὰ ἔλεγε ἕνας ἐλεύθερος λιβιδιστικὸς ἀνθρωπος, ὅσακις θά θελε νά κἀμῃ τὸν ἔρωτα ἢ νά τὸν δοξάσῃ ἢ ἀπλῶς νά περιγράψῃ αὐτὰ ποῦ ἐννοοῦμε λέγοντας ἢ σκεπτόμενοι τίς φυσικὰς λέξεις *γαμῶ, ψωλή, θυζί, μοννὶ* με τὴν ἴδια ἐλευθερίαν ποῦ λέμε *ἀγαπῶ τὴν Ἑλένη (γαμῶ τὴν Ἑλένη) κοίταξε τὸ χέρι μου (κοίταξε τὴν ψωλή μου) τί ὠραία ποῦ εἶναι ἡ Ἀλκμήνη· τί ὠραία ποῦ εἶναι αὐτὰ τὰ δένδρα· ἄχ! τί γλυκὰ ποῦ εἶναι τὰ μάτια σου (ἄχ! τί γλυκὰ ποῦ εἶναι τὸ μοννὶ σου)*. Ὁ Walt Whitman ἔτσι θά τίς ἔγραφε αὐτὲς τίς λέξεις. Τὸ γεγονός ὅτι δέν τίς μεταχειρίσθηκε, δέν σημαίνει ὅτι αὐτὸς ὁ Μισοισσιπῆς τοῦ ἐπικοῦ λυρισμοῦ ἦτο ἀνελεύθερος ἀνθρωπος στὸν ἔρωτα ἢ στὴ ζωὴ, ἐνῶ δέν ἔπεται καθόλου ὅτι ὁ πνευματικὸς υἱὸς τοῦ Μίλλερ, εἶναι ἐλεύθερος, ἐπειδὴ ἔγραψε καὶ γράφει αὐτὲς τίς τόσο ὠραῖες καὶ ἀδικημένες λέξεις.

Συνεπὸς ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο ποιητῶν δέν εἶναι στὴν ὕψη, ἀλλὰ εἰς τὸν ψυχολογικὸ προσδιορισμὸν ἐνὸς ἐκάστου, ποῦ μᾶς ἐπιτρέπει νά κατατάξουμε τὸν ἕναν στοὺς «καταραμένους ποιητάς» τοῦ νέου κόσμου, καὶ τὸν ἄλλον στοὺς κατ'

ἐξοχὴν εὐλογημένους, χωρὶς νά συνεπάγεται ἡ κατάταξις αὐτὴ καμίαν ἀπολύτως ἠθικολογικὴν ποιητικὴν ἀξιολόγησιν, ἀλλὰ μόνον ψυχολογικὴν διαφοροποιήσιν.

7. «Ἐνῶ πολλοὶ τὴν λέν Ἄγκενταμπία».

Διερωτῶμαι σέ πόσες μέρες μετὰ τὴν πτῶσι τῆς Ἄγκενταμπία θά φθάσουν οἱ Ἄγγλοι στὴν Ἑλ' Ἀγκίλα. Αὐτὰ τὰ ὀνόματα θά ταΐριαζαν θαυμάσια καὶ σέ κορίτσια. Πάντως δύο ὠραῖες κορασίδες τῆς Αἰγύπτου ποῦ εἰκονίζονται σέ μίαν ἀπό τίς κάρτ-ποστὰλ τῆς συλλογῆς μου, ἀπὸ τούτῃ τῇ στιγμῇ θά ὀνομάζονται ἔτσι.

8. Ἡ μόνιμον ἄστρο στὴ Μέση τῆς Ἀνατολῆς».

Ὁ στίχος αὐτὸς μού θυμίζει τὸ αἰδοῖον τῆς γυναίκας ἔτσι ὅπως βρισκεται στὴ μέση τοῦ σώματός της —μαγνητῆς καὶ στόχος μόνιμος τῶν θωπεῶν καὶ διεισόδύσεων.

Σύνθεμα

Ἔτσι προχωρεῖ καὶ ἀναπτύσσεται ἐν ὄψει ὀλων τῶν καιρῶν καὶ ὀλων τῶν ἐκτάσεων ἢ συνοχῆ τῶν ἀλληλουχιῶν τῶν πράξεων, τῶν λόγων, τῶν γραπτῶν, τῶν ὄραμάτων καὶ ὀνειρῶν. Ἡ κάθε αἴσθησις, τὸ κάθε συναίσθημα, διεκδικοῦν τὰ δικαίαια των, καὶ τὸ σύνολον τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν συναισθημάτων, δηλαδὴ ὀλόκληρος ὁ ἀνθρωπος, περιφρουρεῖ τὸ κάθε τί ποῦ ἐκεῖνος νιώθει, ἐνῶ τὸ πρίσμα τῶν ἀντιθέσεων συναρμολογεῖ καὶ συναρμολογεῖται.

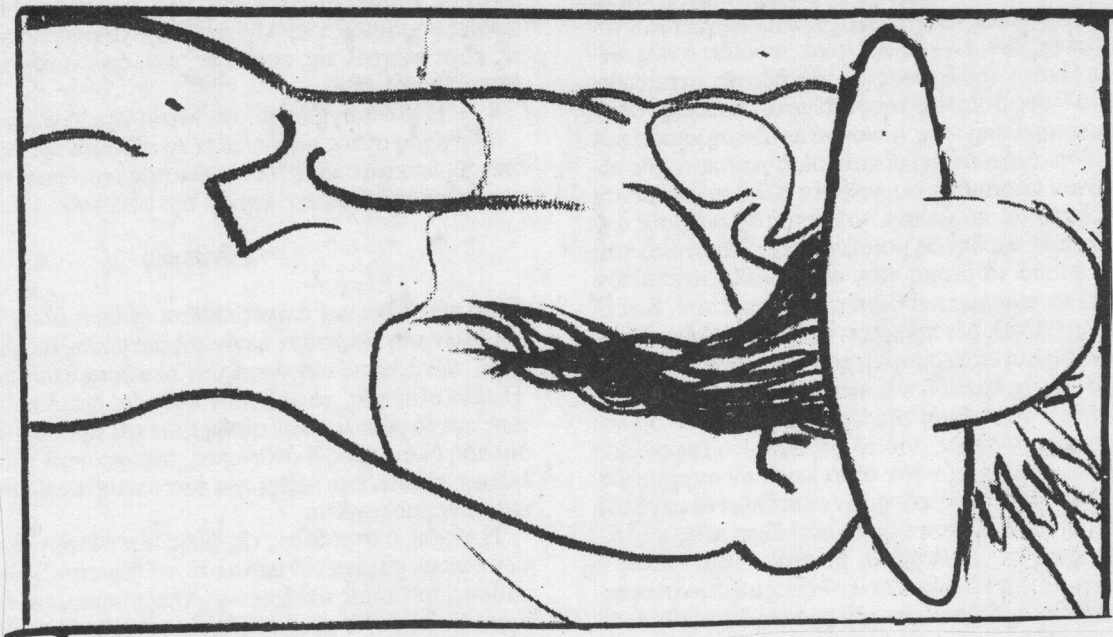
Ἡ τύρδη, ὁ στρόβιλος τῆς ζωῆς τῶν πόλεων, ἡ εὐδαιμονία τῶν κήπων, τὰ ῥίγη τοῦ αἰγιαλοῦ, τὰ κύματα τῆς ἀνοιχτῆς θαλάσσης, ἡ ἔξαρσις τοῦ ἔρωτος καὶ τῶν σωμάτων, ἡ πάχη τῶν πρωινῶν ὠρῶν, ἡ γῆ τῶν καλύτερων πεδιάδων μίᾳς οἰκουμένης ποῦ ποτέ δέν ὑπῆρξε ἄρκετὰ παλαιὰ γιὰ νά μὴν εἶναι πάντα νέα, εἶναι πράγματα πάντοτε δεκτικὰ, εἶναι πράγματα πάντοτε εὐφορα, ὅσον ἡ εὐφορία τῶν γυναικῶν καὶ τῶν νεανιδων ποῦ δέχονται τὰς ὠσεις καὶ τὰς ἐκσπερματώσεις τῶν ἀγοριῶν καὶ τῶν ἀνδρῶν με μέγα πάθος, εἶναι πράγματα πάντοτε εὐφορα, ὅσον ἡ εὐφορία τῶν εὐφορικῶν μανιακῶν, ὅσον ἡ ἐκστασις τῶν ἐποχῶν τῆς αἰγλῆς καὶ τῆς στιλδιδόνης.

Μιά πρώτη μέρα μοιάζει με τὸν πρῶτον ἀνδρα μίᾳς φάλαγγος ποῦ βαδίζει πρὸς τὰ πρόσω. Ὁ πρῶτος ποῦ σέρνει ἕνα χορδὸ, ὁ κορυφαῖος, ἡ κορυφαία, ἕνας κρητικὸς με τὸ μαχαίρι στό ζωνάρι, μίᾳ κόρη με ὠραίους μαστούς, οἱ πρῶτοι τῶν χορῶν ἐν γένει, μοιάζουν με τίς πρῶτες μέρες τῶν ἐτῶν, μὰ καίτοι προηγούνται πάντοτε οἱ πρῶτοι, δέν διαφέρουν κατὰ βάθος ἀπὸ τούτους ἄλλους τῶν χορῶν καὶ ἀπὸ τίς ἄλλες μέρες.

Ἡ σημερινὴ ἡμέρα εἶναι καὶ αὐτὴ χορδός, ὅπως ὁ χορδός τοῦ πεντοζάλη, ὅπως ὄλοι οἱ χοροὶ ποῦ προχωροῦν καὶ ἀναπτύσσονται ἐν ὄψει ὀλων καιρῶν καὶ ὀλων τῶν ἐκτάσεων, ἀπὸ τὰ χεμερινὰ ἀνάκτορα τοῦ Λένινγκραντ καὶ τοῦ Λονδίνου, ἕως τὰ θερινὰ παλάτια τῆς Γιάλτας καὶ τῶν Ἀθηνῶν, ἀπὸ τὰ μέγαρο τοῦ Κάβεντις καὶ τοῦ Χανόδερ Σκουέαρ, μέχρι τῶν θερμῶν καταυλισμῶν τῆς Ἄγκεντάμπια, ὅπου στὴ Μέση τῆς Ἀνατολῆς ἕνα μαχαίρι λάμπει καρφωμένο καταμεσίς στὴ μέση τοῦ μεσημεριοῦ.

Σημείωμα τοῦ Ἐπιμελητῆ

Αὐτὸ τὸ ἄγνωστο κείμενον τοῦ Ἄ. Ἐμπερικοῦ (μέρος μίᾳς εὐρύτερης σύνθεσης) ἀποτελοῦσε (μαζὶ με ὀρισμένα ἄλλα ἀνέκδοτα ἐπίσης κείμενα) ὕλικὸ τῆς συλλογῆς *Γραπτὰ ἨΠροσωπικὴ Μυθολογία*, ποῦ δημοσιεύεται τὸ 1960, μολονότι συστή-

νεται μέσα στη δεκαετία 1936-1946.¹ 'Ομολογείται άλλωστε ρητά από τό ίδιο τό κείμενο, από όπου μάλιστα μαθαίνουμε ότι ο συγγραφέας σκεφτόταν νά δώσει στή συλλογή του τόν τίτλο *Οί κύκλοι του Ζωδιακού αντί γιά Γραπτά*.

Τούς λόγους γιά τούς οποίους ο 'Εμπειρικός δέν συμπεριέλαβε τό κείμενο αυτό (όπως και τά υπόλοιπα ανέκδοτα) στήν έκδοση τών *Γραπτών* δέν τούς γνωρίζουμε. 'Ομως τό κείμενο αυτό, έτοιμο όπως ήταν γιά δημοσίευση, απασχολούσε συνεχώς τόν ποιητή. 'Ετσι, λ.χ., τό τελευταίο μέρος του (Τό «Σύνθεμα») αποσπάται κάποια στιγμή από τό αρχικό σύνολο και μαζί μέ τούς τρεις πρώτους στίχους του έναρκτηριου ποιήματος εντάσσεται στήν *Οκτάνα*, όπου και δημοσιεύεται (μέ έλάχιστες διαφορές) μέ τόν τίτλο «'Εν όψει όλων τών καιρών».² Είναι μάλιστα ενδιαφέρον ότι αυτοί οί τρεις πρώτοι στίχοι του ποιήματος του κειμένου μας φαίνονται (όπως δημοσιεύονται στήν *Οκτάνα*) νά αποτελούν μέρος κάποιου ποιήματος (ή σύνθεσης) μέ τόν τίτλο «Φωνές και ύδατοπτώσεις». 'Ομως, ως γνωστόν, μέ αυτόν τόν τίτλο παρουσιάζονται δύο ένότητες τής συλλογής *Αί Γενεαί πάσαι ή 'Η σήμεραν ως αύριον και ως χθές*.³ Πρόκειται γιά ένα άλλο παράδειγμα τής συνηθισμένης αλληλουχίας και αλληλεξάρτησης τών κειμένων του 'Εμπειρικού.

Τό κείμενο έχει δύο τίτλους (σύνηθες επίσης στόν 'Εμπειρικό). 'Ο άγγλικός τίτλος "*Our dominions beyond the seas*" είναι δανεισμένος από τόν Ρ. Κίπλινγκ και σχετίζεται μέ τήν όλη

σύνθεση. 'Ομως εκείνο πού μās ενδιαφέρει εδώ είναι άλλο και έχει νά κάνει μέ τόν δεύτερο τίτλο, «'Η βίωσις τών στίχων». 'Ο ποιητής γράφει ένα ποίημα τήν πρωτοχρονιά του 1942, τό όποιο μετά άναλύει κανονικά σχεδόν στίχο στίχο. Πρόκειται γιά ένα μοναδικό κείμενο, όπως πιστεύουμε, πού περιέχει μία έξαιρετικά ενδιαφέρουσα άνάλυση τής πολιτικοστρατιωτικής κατάστασης στίς άρχές του κρίσιμου έτους 1942, πληροφορίες γιά τήν προσωπική ζωή του ίδιου του 'Εμπειρικού και μία μικρή αλλά έπιτυχή σύγκριση του έργου δύο συγγραφέων, του Χένρυ Μίλλερ και του Γουόλ Ούιτμαν. 'Ομως τό πίο σημαντικό πού μās προσφέρει τό κείμενο αυτό είναι ή ίδια ή «άνάλυση» του ποιήματος, ή έρμηνεία και τό λογικό-ιστορικό αλλά και τό συναισθηματικό, τό διωμένο «δάθος» τών αναλυόμενων στίχων. Καί φυσικά τό τελικό «σύνθεμα», ή καταληκτική σύνθεση τών έπιμέρους μερών του κειμένου, τό πολύτιμο δίδαγμα ότι κάθε λογοτεχνική ή φιλολογική άνάλυση όφείλει νά αναδεικνύει τελικά τήν ένότητα πού από τή φύση του περιέχει τό αναλυόμενο κείμενο.

1. Γιά τή χρονολόγηση τών μερών τών *Γραπτών*, βλ. τό βιβλίο μας *Άνδρέας 'Εμπειρικός, ό Ποιητής του 'Ερωτα και του Νόστου*, 1983, σελ. 114 κκ.

2. Βλ. *Οκτάνα*, σελ. 47-8.

3. Βλ. σχετικά τό *Επίμετρό* μας, πού συνοδεύει τήν έκδοση τής συλλογής αυτής, «'Αγρα», 1984 (σελ. 163-4).

Λούλα 'Αναγνωστάκη

Ο ΟΥΡΑΝΟΣ ΚΑΤΑΚΟΚΚΙΝΟΣ

(*Ο χώρος άδειος. Η γυναίκα έντονα μακιγιαρισμένη. Φόρεμα βελούδινο ή μεταξωτό. Κάλτσες χοντρές λευκές και μποτάκια.*)

'Ιδού εγώ.
'Ιδού εγώ. 'Εγώ.
Here I am an old woman in a dry month*
'Εγώ.

'Η Σοφία 'Αποστόλου του 'Ιωάννου και της Εύγενίας.
Καθηγήτρια Γαλλικής στο Δημόσιο. Μέ ανώτερες σπουδές στη Φιλολογία.

Κάτοχος επίσης της 'Αγγλικής και της Ρωσικής.
Πρώην καθηγήτρια.
'Απολυθείσα λόγω αλκοολισμού.

'Αλκοολισμού.

'Επινα.

'Επινα και μέσα στην τάξη.

'Όταν ήμουν άπογευματινή.

Γιατί έπρεπε να γίνω αλκοολική; Πώς μου ήρθε να τ' αρχίσω;

'Εγώ.

Πού δέν έβαζα σταγόνα στο στόμα μου.

'Ακόμα κι όταν ή καημένος ο Χρηστάκης πού είχε αρχίσει να πίνει πριν πεθάνει, γιατί ήταν κομμουνιστής και δέν άντεχε, έλεγε, να βλέπει την κατάρρευση των σοσιαλιστικών χωρών.

'Ακόμα και τότε τό ποτό μέ άφηνε αδιάφορη.

Τζάμπα ή Μαίρη μου έλεγε — ή Μαίρη, μιά συνάδελφός μου: μετά τά πενήντα ή πίνεις ή γίνεσαι φυτό.

'Εκείνη, δέβαια, πρόσεχε.

Δέν έπινε μέσα στην τάξη. 'Αλλά ένα βράδυ κάτι μ' έσπρωξε να τ' αρχίσω. Κι από τότε δέν έκανα τίποτ' άλλο.

'Ωσπου έγινε αυτό στο σχολείο. Και μ' έδιωξαν.

Δέν μέ πείραξε πού μ' έδιωξαν. Δέν μου άρεσε τό σχολείο. Τό σχαινόμουν.

Σκέτη μιζέρια. 'Απ' έξω να δρέχει και να φυσά. Μέσα αναμμένο τό ηλεκτρικό. 'Ενας άπαισιος κίτρινος γλόμπος. Και τά κωλόπαιδια ν' αδιαφορούν και να κοροϊδεύουν. 'Αρχισα τά

ιδιωτικά μαθήματα. 'Εθαζα λεφτά. Περισσότερα. 'Όμως έγινε πρόβλημα μέ την υγεία μου και αναγκάστηκα να μπώ σε νοσοκομείο για άποτοξίνωση. Τά παράτησα όλα κι έκατσα στη γωνιά μου.

Φυτό. Μετά τά πενήντα φυτό. Ποιά πενήντα δηλαδή... 'Αλλά και πότε δέν ήμουν φυτό; 'Ακόμα κι όταν ζούσε ο Χρηστάκης. 'Ο καημένος μου ο Χρηστάκης. Μπορεί να ήταν κομμουνιστής αλλά είχε και τίς τσαχπινίες του. Πρώτα πρώτα ήταν όμορφος. Πολύ όμορφος. Τό Γιαννάκη μας δέν του 'μοιασε καθόλου. Και νεότερος από μένα. Τουλάχιστον έξι χρόνια. Μ' άρέσεις, μου έλεγε, γιατί είσαι φινετσάτη, μορφωμένη και από άλλη κοινωνική τάξη...

'Ο πατέρας μου συνοικιακός γιατρός. 'Ο πατέρας του όμως και εργάτης και έκτελεσθείς στον εμφύλιο.

'Ακόμα κι ο πιό έντάξει κομμουνιστής, μου έλεγε, έχει μιά ροπή προς τό κακό.

'Ελεγε. Και γελούσε ευχαριστημένος. Πηδάω μιά άστή και γουστάρω. 'Εσθηνε τό φώς. 'Όταν πάμε στη Μόσχα θά σου πάρω μιά γούνα κι ένα καπέλο. 'Ιδια ή Ναστάσια Φιλίποδνα.

Τή Ναστάσια Φιλίποδνα του την είχα μάθει εγώ. 'Εκείνος όμως μου μάθαινε ρώσικα. Μ' έρεθίζει τό στόμα σου όταν προφέρεις αυτή τή γλώσσα. Νταραγκόι μόνι μούζ, χατίτε λί δί σοκολάντι τόρτ; μου έλεγε, και κάναμε σέξ. Πόσο μ' έρεθίζει. Τραγουδούσαμε μαζί: *Εμπρός της γής οι κολασμένοι...*

(*Τραγουδά όλο τό τραγούδι.*)

Τό λέγαμε μαζί και στά ρώσικα. Μ' έρεθίζεις, μ' έρεθίζεις, μωρό μου... *Στόν άγώνα ένωμένοι, άς μή λείψει κανείς...*

(*Συνεχίζει στα ρώσικα.*)

'Ηταν τσαχπίνης. 'Αλλά πέθανε.

Ότε σαράντα.

Τά ραρά τα ρα ράρα...

Φυτό.

* 'Ο στίχος του T.S. Eliot, παραφρασμένος.

Έβλεπα τηλεόραση. Έβλεπα μερικούς φίλους, πρώην συναδέλφους, πήγαινα στο θέατρο καμιά φορά. Άγόραζα κάτι για τό σπίτι. Καινούργιες χρωματιστές κουρτίνες. Μαγείρευα πότε πότε για τό Γιαννάκη μας. Άλλά έπληττα. Πάντα έπληττα. Κι αυτό πού θυμόμουν άπ' τό Χρηστάκη ήταν πάντα αυτή ή φράση: ροπή πρós τό κακό.
Έμμονη ιδέα μου είχε γίνει. Τί νά έννοούσε άραγε; Όχι, βέβαια, τά σεξουαλικά πού μου έλεγε.

Γιατί τί άλλο άπ' αυτό. Άπ' αυτή τή ροπή πρós τό κακό ήταν αυτό πού μ' έσπρωξε νά μπώ στην παρανομία. Ν' άφεθώ, έστω. Ούτε ή φτώχεια — ποιά φτώχεια. Ποιός λεί πώς φταιει ή φτώχεια. Λεφτά είχα, όχι πολλά, αλλά κάτι λεφτά είχα. Ούτε ή κοινωνία. Ποιά κοινωνία; Υπάρχει καμιά κοινωνία πού είναι νά τή δώ. Κάτι άπό μέσα φταιει. Κάτι άπό μέσα μας.
Έτσι λέω έγώ... Κάτι άπό μέσα μου μ' έβαλε νά γίνο...

Όλα άρχισαν όταν ήρθε μιά μέρα ό γιός μου. Άτυχο παιδί. Αυτό είναι. Έτσι γεννήθηκε. Ένας άτυχος. Τριάντα χρονών και τίποτα. Άσχημος, ούτε κοπέλα, ούτε λεφτά δικά του, ούτε γράμματα, ούτε τίποτα. Κι έρχεται μιά μέρα και μου λέει: Μαμά, γνώρισα μιά Ρωσίδα.
Τί Ρωσίδα, του λέω.
Ρωσίδα άπό τή Ρωσία, μου λέει. Άπό τά δάθη τής πρώην Σοβιετικής Ένωσης.
Είναι έξω και περιμένει. Θέλω νά στή γνωρίσω.
Μπαίνει μέσα.
Ή Τάνια, μου λέει.

Ή Τάνια ήταν όμορφη. Καλλονή. Δέν έχω δει τέτοια καλλονή. Μάνα, μου λέει ό Γιάννης, Θέλω νά μιλήσουμε σοβαρά.
Ή Τάνια τραγουδάει. Έχει ώραία φωνή.
Ή Τάνια στεκόταν στή γωνία.
Χαμηλωμένα τά μάτια της, δέν τολμούσε νά κοιτάξει, ούτε δεξιά ούτε άριστερά.
Έτσι μου περιέγραφε ό συχωρεμένος τίς Σοβιετικές. Όμορφες και ντροπαλές.
Χαμηλωμένο κεφάλι. Ντρέπονται ακόμα και νά σέ κοιτάξουν.
Δόξα τό θεό, σκέφτηκα. Βρήκε μιά γυναίκα νά τόν έρωτευτεί ό Γιάννης.
Μάνα, θέλω νά μιλήσουμε σοβαρά. Θά μιλήσουμε σοβαρά.
Ή Τάνια τραγουδάει. Έχει ώραία φωνή.
Έντάξει, παιδάκι μου, μου τό πες αυτό.
Θά τή δάλω σ' ένα κέντρο νά τραγουδάει και θά θγάλουμε λεφτά! Θά θγάλουμε λεφτά! Έπί τέλους! Πολλά λεφτά!
Κάνε ό, τι θές, παιδάκι μου, του λέω.

Έδώ και πολύ καιρό δέν του έφερνα ούτε αντίρρηση.
Θέλω όμως κάτι άπό σένα, μάνα, μου λέει. Έχω ένα σχέδιο. Τί σχέδιο, παιδάκι μου; του λέω.
Θέλω νά τής μάθεις γαλλικά! Μπορείς νά τής άρχίσεις άμέσως γαλλικά; Έχω ένα σχέδιο, σου λέω, μεγάλο σχέδιο. Δέ θέλω ή Τάνια νά ξεπέσει στά σκυλάδικα πού γυρνάνε οί δλάχοι κι οί μαυραγορίτες.
Θά τήν πάω σ' ένα καλό κέντρο νά τραγουδάει γαλλικά. Είναι πολύ chic, μου λέει, τά γαλλικά. Θά τής θγάλουμε κι ένα όνομα γαλλικό...
Colette, είπα. Σ' άρέσει;
Θά δούμε.
Όμως άδεια έχει; Άδεια παραμονής. Κάτι έχει πάρει τ' αυτό

μου πώς κυνηγάνε αυτούς πού δέν έχουν άδεια παραμονής. Μήν άνακατεύεσαι σ' αυτό. Θά τά κανονίσει όλα ό Νέστωρ. Α, μάλιστα, ό Νέστωρ...

Ή Τάνια έγκαταστάθηκε για καλά. Τής μαγείρευα. Τής άγόρασα ρούχα νά ντυθεί. Τά ρούχα τής δουλειάς θά τής τ' άγόραζε ό Νέστωρ. Έκείνος ήξερε καλύτερα. Ό Νέστωρ ήταν μουτρο. Όμως, περιεργο. Έτέτοιος πού ήταν μου έδινε άσφάλεια. Μάνα, μου είπε μιά μέρα ό Γιάννης, στην κομπίνα είναι κι ό Νέστωρ.

Γιατί τή λές κομπίνα;
Είναι κομπίνα, μου λέει, δέν τό καταλαβαίνεις;
Τό καταλάβαινα και περιέργως μου άρεσε.

(Ψιθυριστά:)

Τί έχουμε μέσα μας. Τί άνθρωποι είμαστε. Πώς πέφτουμε τόσο εύκολα.

Μάνα θά γεμίσουμε λεφτά, μου λέει. Έχεις προσέξει τήν Τάνια; Έχεις δει ώραίότερα μάτια; Θά μάθει χορό, θά μάθει τραγούδι και θά τραγουδάει σέ κέντρα. Θά τής μάθεις παλιά τραγούδια. Είναι chic. Τά παλιά γαλλικά τραγούδια.

(Τραγουδάει:)

*Le tango, le plus beau tango du monde,
Est celui que j' ai dancé avec toi.
J' ai connu d'autres tangos à la ronde,
Mais mon coeur n'oubliera pas celui-là.*

Ή Τάνια ήταν όμορφη. Μ' άπαλές κινήσεις. Πού τή βρήκες, Γιάννη μου; Τήν αγαπάς; Είναι σωστό; Τί σκοπέυεις νά κάνεις;
Ή Τάνια ήταν του δρόμου, μαμά. Τραγουδούσε στά πεζοδρόμια και τής δίναν λεφτά. Θές νά ρθεις μαζί μου; τής είπα. Και ήρθε.
Άρκει νά πετύχει. Ή Τάνια κι εσύ θά 'χετε ό, τι θέλετε. Θ' άγοράσω κι έγώ μιά Μερσεντές σάν του Πουλάνδρου.

Μ' άρεσε ή Τάνια. Ήταν γλυκειά. Τραγουδούσαμε. Περνούσαμε ώραία. Όραίες μέρες. Ίσως οί καλύτερες άπ' αυτές πού θυμάμαι.

(Τραγουδά νοσταλικά:)

*J'attends le jour et la nuit,
J' attends toujours ton retour.
J' attends, car l' oiseau qui s'enfuit
Vient chercher l' oubli dans son nid.*

*Le temps passe, s' écoute
En battant tristement dans mon coeur si lourd.
Et pourtant j' attends ton retour.*

Τί ώραίες μέρες! Όραίες. Και λίγο επικίνδυνες. Ό Γιάννης δέν κοιμότανε εδώ. Καλύτερα. Είναι ντροπή πού τό λέω, αλλά καλύτερα οί δυό μας. Μου φέρνει ένα φόβο ό Γιάννης. Όχι μόνο γιατί μπορεί νά μπει εύκολα σ' ένα κίνδυνο, αλλά γιατί είναι και χαζός. Άφελής.
Τήν έλεγα Colette και gouttelette. Ξέρεις τί θά πει gouttelette; τής έλεγα, σταγονίτσα.
Μικρή σταγόνα βροχής.
Χαζός και άφελής.
Γι' αυτό εμπιστευόμουν τό Νέστορα. Πίστευα ότι μαζί του θά

τά 'θγαζε πέρα.

Ό,τι και νά γινόταν.

Τά ώραία παλιά γαλλικά τραγούδια.

Άλλά ένα πρωί πού ξύπνησα ή Τάνια έλειπε.

Έλειπαν και τά ρούχα της. Γύρισε ό Γιάννης και δέν τή βρήκε.

Έκανε σάν τρελός. Χτυπιόταν.

Πάει έφυγε! Τή χάσαμε! Δέν στά είχα πεί όλα. Τήν Τάνια τήν έκμεταλλεύονταν δυό Ρουμάνοι. Άπ' αυτούς τήν πήραμε ό Νέστωρ κι εγώ. Νομίσαμε πώς δέν θά τή βρίσκανε ποτέ. Νόμισα πώς δέ θά πήγαινε εκείνη νά τούς βρει. Τήν αγαπούσα, μάνα, τήν έμπιστεύτηκα. Πάει έφυγε.

Κι εγώ, παιδάκι μου, τήν αγαπούσα. Γιατί δέν τήν παντρεύοσυνα; Θά 'κανες κι ώραία παιδιά και κανείς δέν θά μπορούσε νά σου πεί τίποτα.

Μάνα, ήταν κύκλωμα, δέν κατάλαδες;

Θά ψάξουμε νά τή βρούμε. Θά πάμε στήν Άστυνομία.

Τόν παρηγορούσα όπως όταν ήταν μωρό, νά τού περάσει ή πρώτη έντύπωση.

Τρελάθηκες, μάνα; Είναι κύκλωμα, σου λέω. Είναι φονιάδες.

Άν όμως τήν παντρεύοσουν... θά έπαιρνε και άδεια παραμονής, δέ θά τολμούσαν.

Πάψε νά μου τό λές αυτό! Πώς νά τήν παντρεύομουν; Μέ τήν κρυφορχία;

Και τί είναι ή κρυφορχία, μωρό μου; Θεραπεύεται.

Ναι! Τώρα πού προχώρησε κι έφτασα στά τριάντα. Μέ τό μάλακα τόν πατέρα μου πού περίμενε νά μέ πάει στή Βουλγαρία νά γίνω καλά!

Άκουσε, μάνα, τό θέμα τώρα δέν είναι εκεί. Τό θέμα είναι πώς κινδυνεύουμε όλοι.

Ό Νέστωρ, πού είναι ό Νέστωρ;

Ό Νέστωρ κρύβεται. Θά κρυφτώ κι εγώ. Κι έσύ κλειδώσου καλά και μη θγαίνεις έξω για λίγες μέρες.

Τόσο πολύ, Γιαννάκη μου, για μιά γυναίκα; Μήν έχεις μπλέξει μέ ναρκωτικά;

Ποτέ, μάνα. Νά τό ξέρεις. Ποτέ δέν ανακατεύτηκα μ' αυτά.

Άλλά μπορεί νά μέ μπλέξουν. Και θέλω, μάνα, νά ξέρεις πώς σ' αυτά είμαι καθαρός. Καθαρός!

Έφυγε σάν τρελός.

Και τό ίδιο θράδυ παραδιάσανε τήν πόρτα και μπήκαν μέσα τρία θεριά. Κάναν τό διαμέρισμα φύλλο και φτερό. Τί ψάχνετε, ούρλιαζα, θά φωνάξω τήν Άστυνομία.

(Ψιθυριστά:)

Ποιά Άστυνομία — ούτε Άστυνομία, ούτε γείτονες. Μά πού ζοῦμε...

Μή φωνάζεις, μου είπε ένας έλληνικά. Αυτοί οί δυό είναι Ρουμάνοι, δέν άστειύονται.

Ρουμάνοι είστε; Ρουμάνοι; τούς φώναξα. Ντροπή σας. Ντροπήάσατε τή χώρα σας, τήν ιδεολογία σας, ό κόσμος άκούει Ρουμάνοι και φτύνει.

Τότε ένας άπ' αυτούς μέ πλησίασε, έβαλε τό χέρι στή μέση μου και μου είπε:

Vous voulez dancier avec moi;

Κατάλαβα πώς αυτός ήταν ό Ρουμάνος τής Τάνιας. Τής Τάνιας πού τώρα θά κοροΐδευε και θά τούς έλεγε για τά γαλλικά πού τής μάθαινα.

Vous voulez dancier;

Άσε τή γιαγιά ήσυχη, είπε ό Έλληνας.

Γιαγιά. Ό χοντροκομμένος Έλληνας.

Τόν Γιάννη μου τόν ξαναείδα έπειτα από μήνες μέ χειροπέδες. Τού είχαν κουρέψει τά μαλλιά. Τά ώραία του μακριά μαλλιά. Τό μόνο ώραίο πού είχε πάρει από τόν πατέρα του. Μέ τί δικαίωμα νά τού κόψουν τά μαλλιά. Υπόδικος ήταν άκόμα. Κι ένας μέ πολιτικά άπλωσε τή χερούκλα του και τού πάτησε τό κεφάλι τήν ώρα πού έμπαινε στό αυτοκίνητο. Πειράχτηκα. Δέν ξέρω γιατί. Πιό πολύ κι άπ' τά δέκα χρόνια πού έφαγε — δέκα αυτός και δέκα ό Νέστωρας — πιό πολύ αυτή ή κίνηση... πάφ, στό κεφάλι. Μέ πείραξε.

Ίδού εγώ.

Τώρα.

Ή Σοφία Άποστόλου, κάτοικος Δήμου Κορυδαλλού, Κανάρη 4. Άπέναντι άπ' τίς όμώνυμες φυλακές. Μετακόμισα για νά είμαι κοντά στό γιό μου.

Πέρασα σχεδόν όλη τή μέρα νά τού έτοιμάζω τά φαγητά πού τού άρέσουν

Έκτος όροφος.

Νυχτώνει.

Ένα δωμάτιο και κουζίνα άλλα ή ταράτσα όλη δική μου. Μπορώ από αυτήν νά βλέπω τόν ούρανό — τόν ήλιο κατακόκκινο.

Κι άπέναντι, τούς τοίχους τού πίσω μέρους τής φυλακής.

Είμαι ήρεμη.

Μητέρα φυλακισμένου. Δέκα χρόνια για τό τίποτα. Όλα για τό τίποτα.

Θά κάνουμε ύπομονή, Γιάννη μου, τού λέω στό έπισκεπτήριο.

Υπάρχει και ή έφεση. Θά πουλήσουμε τό διαμέρισμα στό Παγκράτι κι όταν θά βγεις θά σου πάρω μιά Μερσεντές άνώτερη από τού Πουλάνδρου.

Κάθομαι και σκέφτομαι τή ζωή μου και τούς γονείς μου. Και τούς παλιούς μου γνωστούς κι όσους τυχαία είδα νά περνοῦν, και καμιά, καμιά ζωή δέ ζηλεύω.

Άντίθετα είμαι περήφανη για τή ζωή μου. Έγώ ή καθηγήτρια τών Γαλλικών, πού ό πατέρας μου μέ προόριζε για τό Πανεπιστήμιο, δέν θέλω νά 'μαι σάν κι αυτούς.

Κάποτε ό Γιάννης μου 'χε πεί:

Μάνα, έτσι όπως προχωράει σήμερα ή κοινωνία ή είσαι από τούς πολύ δυνατούς ή γίνεσαι παράνομος. Μέσος όρος δέν ύπάρχει. Είναι αυτοί πού ξεγελοῦνται πώς είναι κάτι, ενώ δέν είναι τίποτα.

Τά φυτά.

Πού έλεγε ή Μαίρη.

Κι εγώ.

Δέν θέλω νά είμαι μέσος όρος!

Τίποτα άπ' ό,τι έχουν αυτοί δέν μέ συγκινεί. Νεκροί είναι όλοι. Πεθαμένοι.

Αυτό είναι.

Μέ τούς άντρες τους. Μέ τίς γυναίκες τους. Μέ τά παιδιά τους στά άνώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα και τίς ήλίθιες εκδρομές τους στα νησιά τά Σαββατοκύριακα. Μέ τ' αστραφτερά τους μπάνια και τίς πολυτελείς κουζίνες τους.

Έγώ νιώθω πώς ξεχωρίζω.

Ξεχωρίζω. Πηγαίνω δυό φορές τό μήνα και βλέπω στή φυλακή τόν άσχημο και ήλίθιο γιό μου.

Παρέα μέ τούς Άλβανούς και τούς πρεζάκηδες.

Άν δέν είχαν έρθει έτσι τά πράγματα...

Γιά μένα δέν μπορούσαν νά ἔχουν ἔρθει ἀλλιῶς.
 Ἐγώ.
 Ἐγώ δέν βολεύομαι.
 Τ' ἀκοῦς, Χρηστάκη — πού δέν ἀκοῦς.
 Ἐπρεπε νά εἶσαι ἐδῶ τώρα.
 Ἐγώ.
 Ἐγώ εἶμαι ἐδῶ.
 Ἐδῶ.
 Ὅχι ταξίδια στή Μόσχα μέ Groutas tour.
 Ἐδῶ εἶναι τό Δεκαεφτά.
 Ὁ δικός μου Ὀχτώδρης, Χρηστάκη. Τοῦ Γιάννη κι ὁ δικός μου.

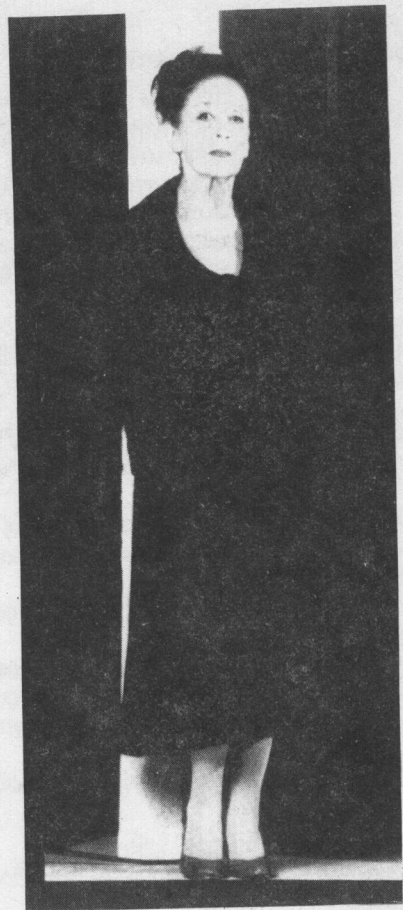
Ἐγώ δέν βολεύομαι.
 Δέν εἶμαι μέσος ὄρος.
 Δέν εἶμαι ἀπ' αὐτούς πού ρίχνουν νερό στό μύλο τῶν ἰσχυρῶν
 καί νομίζουν πῶς εἶναι κάτι, ἐνῶ δέν εἶναι τίποτα.
 Δέν ἔχω κἀν ἄλυσίδες γιά νά τίς χάσω. Ποτέ δέν εἶχα ἄλυσίδες
 ἐγώ.
 Ἐγώ. Κάνω τή δική μου ἐπανάσταση.

(Τραγουδᾷ:)

Ἐμπρός τῆς γῆς οἱ κολασμένοι,
 Τῆς πείνας σκλάβοι, ἐμπρός, ἐμπρός!

(Συνεχίζει νά τραγουδᾷ, ἐνῶ χαμηλώνει ὁ φωτισμός:)

Στόν ἀγῶνα ἐνωμένοι, ἄς μὴ λείπει κανεῖς.
 Στόν κόσμο μᾶς προσμένει ἡ Τρίτη Διεθνῆς.

ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΤΗΣ ΛΟΥΛΑΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ*

τῆς Χρύσας Προκοπάκη

Στά πρώτα ἔργα τῆς Λούλας Ἀναγνωστάκη (τά μονόπρακτα *Ἡ διανυκτέρευση*, *Ἡ πόλη*, *Ἡ παρέλαση*, 1965, καί *Ἡ συνναστροφή*, 1967), τά πρόσωπα κουβαλοῦν ἕναν ψυχικό κόσμο σημαδεμένο ἀπό τίς συλλογικές περιπέτειες τοῦ παρελθόντος. Τραυματικές μνήμες, θραύσματα τρομακτικῶν ἐμπειριῶν, καθρεφτίζονται σ' ἕνα παρόν ἀπειλητικό, ἀφασικό, μιά ἔρημη χώρα ἀνοχύρωτη, ὅπου καί τά ἐπερχόμενα προβάλλονται ὡς ἀπειλητικά δράματα.

Στήν ἀνασυγκροτούμενη μετεμφυλιακή Ἑλλάδα, διώξεις, ἐχθρότητες —κατάλοιπα τοῦ διχασμοῦ—, ἀρχαϊκές κοινωνικές δομές καί νοοτροπίες δημιουργοῦσαν ἕνα κλίμα τρόμου καί ἀνασφάλειας. (Ἡ ὀληρὴ ἀγριότητα τῆς ἐποχῆς ἀποτυπώνεται στήν πολὺ μεταγενέστερη *Νίκη*, 1978.) Ἀπὸ τὴν ἄλλη, οἱ

πληθυσμιακές καί ταξικές ἀνακατατάξεις, οἱ καινούργιοι ρυθμοὶ ζωῆς, ὁ ἐκμοντερνισμός, κυρίως στὶς μεγάλες πόλεις, διαμόρφωναν μιά διαφορετικὴ κοινωνία μὲ τά προβλήματά της: χαλαρὲς σχέσεις, δυσκολία ἐπικοινωνίας, μοναξιά. Ἐὰς προστεθεῖ ἐδῶ καί τό χάσμα τῶν γενεῶν. Τί σημασία μπορεῖ νά εἶχε γιά ἕναν νέο τό φορτίο ἐνός λίγο πρεσβύτερου, πού ἔζησε ὁμως τὴν Ἀντίσταση καί τὸν Ἐμφύλιο —οἱ διαψεύσεις, τά χαμένα ὄνειρα, οἱ τύψεις του; (Αὐτό ἀκριβῶς τό χάσμα δέν μπορεῖ νά γεφυρωθεῖ στή *Διανυκτέρευση*.)

Παρόμοια προβλήματα ὁμως, σέ ἄλλη κλίμακα, καί οἱ ἀντίστοιχοι αἰσθητικοὶ προβληματισμοὶ βρῖσκονταν στό ἐπίκεντρο τῶν πρωτοποριῶν τῆς δεκαετίας τοῦ '60. Ἀντλώντας εὐαίσθητα ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ πραγματικότητα, μὲ τά δικά της ὄλικά ἢ Ἀναγνωστάκη ἐρχόταν νά μολιάσει στή δραματολογία μας μοντέρνα ρεύματα.

Τό φαντασιακό, ὡς τὴν ἀνίχνευση τοῦ ὑποσυνειδήτου, μὲ μίαν ἐπίφαση ρεαλισμοῦ, καί, ἀντίστροφα, τό μυστηριακό καί

* Τό κείμενο αὐτό, γραμμένο μὲ ἀφορμὴ τὴν παράσταση τοῦ ἔργου *Ὁ οὐρανὸς κατακόκκινος*, δημοσιεύθηκε στὸ πρόγραμμα τῆς Νέας Σκηπῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου (Νοέμβριος 1998).

υποβλητικό μέσα στην καθημερινότητα. Κενά επαφής πού διακόπτουν τή ροή ενός άβιαστου διαλόγου γιά νά τόν μετατρέψουν σέ παράλληλους μονολόγους. Συνεχείς ανατροπές μέσα σ' ένα παιχνίδι βίας και τρυφερότητας, αλήθειας και προσποίησης, όπου η αὐτογνωσία αγγίζει τά όρια τής παράνοιας. Και μέσα σ' όλ' αυτά, τό ιδιότυπο χιούμορ τής συγγραφέως και προπάντων ή ποιητική αύρα πού περιβάλλει τόν κόσμο τής.

Ἡ δικτατορία ἤρθε νά ἐπαληθεύσει τόν ἐφιιάτη. Στό ἔργο Ἄντόνιο ἡ τό μήνυμα (1972), γραμμένο στό ἐξωτερικό κατά τή διάρκεια τής ἐθελούσιας ὑπερορίας τής Ἀναγνώστáκη, ὁ πανικός ἀπλώνει σάν κηλίδα σέ οὐκονομικό πεδίο. Τό καταφύγιο ὅπου προσφεύγουν καταδιωγμένοι ἀπό διάφορες χώρες ἀποδεικνύεται ἐπισφαλές. Οἱ μαῦρες δυνάμεις παραδοκοῦν, ἐλέγχουν τά πάντα: «Οἱ μεγάλοι δρόμοι ἔξω ἀπό τίς πόλεις φρουροῦνται ἀπό ξένους μισθοφόρους και τά σύνορα ἐκλείσαν».

Στάθηκα στά κοινωνικά συμφραζόμενα θέλοντας νά δείξω τή ζεύξη τοῦ μέσα και τοῦ ἔξω πού παράγει τέχνη, παράγει ποίηση πού ξεπερνά τήν ἐπικαιρότητα. Ὅχι μόνο γιατί σήμερα ἀκόμα, προπάντων σήμερα, ὁ κόσμος κλυδωνίζεται ἀπό τήν ἐπιβολή τής βίας, τόν τρόπο τῶν συρράξεων, και τό μακρινό ἔγινε — τό μάθαμε πιά — ἡ γειτονιά μας, ἀλλά γιατί ἡ Ἀναγνώστáκη ξέρει τά μυστικά ραγίσματα τής ψυχῆς, τή σκοτεινιά τής. Καί οἱ ἐξωτερικοί κραδασμοί, ἀναμοχλεύοντας διώματα δημόσια και ἰδιωτικά, ἔρχονται νά φωτίσουν ἕνα δάθος ἀνεξερεύνητο, πού ὀρίζει ἀλλιῶς τήν ὑπαρξη τοῦ καθενός. Μέσα ἀπ' αὐτές τίς συμπεριφορές, σέ τελική ἀνάλυση ἡ συγγραφάς ψηλαφεῖ τήν ἴδια τήν ἀνθρωπίνη φύση.

Μέ ψέφωρα τή Νίκη, πού σμειώνει μιά στροφή στό ρεαλισμό, ἐνῶ θεματικά συγγενεῦει μέ τά προηγούμενα ἔργα, ἀν ἐπιμείνουμε στήν περιοδολόγηση μιᾶς δημιουργίας μέ ἐσωτερική συνοχή, Ἡ κασέτα (1982) και Ὁ ἦχος τοῦ ὅπλου (1987) ἐγκαινιάζουν ὀπωδῆποτε μιά καινούργια ἐποχή. Χωρίς νά ἀποβάλλει τίς μνήμες, χωρίς νά ξηλώνει τόν ἱστορικό καμβά, στόν ὁποῖο ρίχνει τώρα χρώματα ἀχνά, χειριζόμενη ἀλλιῶς τό ὄνειρικό στοιχείο, ἡ Ἀναγνώστáκη εἰσχωρεῖ μέ ἕναν ποιητικό ρεαλισμό, λιγότερο ἀφαιρητικό, στό ἀδιέξοδα μιᾶς κατακαθισμένης, ἱσοπεδωμένης κοινωνίας.

Νεαρά ἄτομα ἐμφανίζονται στό προσκήνιο, μέ τίς δικές τους ἀγωνίες, τήν ἐρήμωσή τους, μέ τή δική τους γλώσσα. Τό ὅπλο, ὄργανο βίας, και στά δύο αὐτά ἔργα δέν σηματοδοτεῖ πιά τήν ἐξωθεν ἀπειλή. Τό κρατοῦν οἱ ἴδιοι οἱ ἥρωες γιά νά τό στρέψουν, συμβολικά ἢ πραγματικά, ἐπάνω τους. Ἐνα παιχνίδι μέ τό θάνατο, ὅταν ἡ ζωή σιωπᾷ. Μαζί μέ τό μεταγενέστερο Τό ταξίδι μακριά (1995), τό σύγχρονο δράμα μετατοπίζεται στόν ἐπικίνδυνο χώρο τής νοσηματοδότησης τής ὑπαρξης ἐν κοινωνία.

Ὅλα ὁμως τά πρόσωπα, παρμένα ἀπό διαφορητικές ἐποχές και ἀπό τά πιά διαφορετικά κοινωνικά στρώματα, κουβαλοῦν μιά τρέλα. Ἡ τρέλα εἶναι ἀπάντηση. Ὁ φόδος, πού παίρνει τά χαρακτηριστικά τής φοβίας, ὠθεῖ τούς ἥρωες νά κατασκευάσουν ἕνα προστεντικό κέλφος, εἴτε αὐτό εἶναι οἱ τοῖχοι τῶν σπιτιῶν, ὁ ἐγκλεισμός τους, εἴτε ἕνα ζοφερό σκηνικό πού ἐπινοοῦν γιά νά παίξουν ἐντός του ἀλλόκοτους ρόλους, σάν νά θέλουν νά ξερκίσουν τό κακό. Τρομοκρατημένοι, ἐξεγεμένοι ἢ παραιτημένοι παγιδεύονται στό ἴδιο τους τό καταφύγιο. Στή δεύτερη αὐτή περίοδο, ἡ ἀναζήτηση διεξόδου ἀπό τήν ἀνούσια ζωή τους ἐκφράζεται μέ τήν ἀνάγκη νά πραγματοποιήσουν ἡ νά οὐκιοποιηθοῦν μιά μεγάλη πράξη, ἀκράια πού θά τούς βγάλει ἀπό τήν ἀνυπαρξία. Σέ ὅλες ὁμως τίς περιπτώ-

σεις πρόκειται γιά πρόσωπα τά ὁποῖα ὄνειρεύτηκαν ἕναν μεγάλο κόσμο, κάτι σπουδαῖο, ἀλλιῶτικο, ἀκόμα και ὅταν αὐτό τό ἀλλιῶτικο εἶναι ἀκαθόριστο.

Τό κνηγι τής οὔτοπίας, τό αἴτημα τής ἐλευθερίας, μιᾶς ἐσωτερικῆς ἀπελευθέρωσης, κάποτε φτάνει νά ἀντιστρέφει ἀξίες: τό ἀπόλυτο μπορεῖ νά εἶναι τό ἀπόλυτο κακό: ἡ λάμψη τοῦ αἵματος. Ἡ Βάσω τής Νίκης, στόν παραμυθητικό μονόλογο τοῦ φινάλε, ἀναφερόμενη στόν ἰσοβίτη ἀδερφό πού σκότωσε τόν φίλο τής γιά λόγους τιμῆς (φονικό-αἰτία τοῦ κατατρεγμοῦ ὀλόκληρης τής οὐκογένειας), λέει στή γριά μάνα τής: «Θέλω νά ξέρεις πώς αὐτό πού ἔκανε ὁ Θανάσης τότε ἦταν τό μόνο πράγμα πού μάς ἔκανε νά ξεχωρίσουμε. Χωρίς αὐτό ἡ ζωή μας θά ἦταν ἕνα ἀτέλειωτο σκοτάδι».

Νά «ξεχωρίσει» προσπαθεῖ και ὁ νεαρός Παῦλος τής Κασέτας, ὅταν μέσα στό κενό τής ὑπαρξης του φαντασιώνεται πώς τή δολοφονική ἀπόπειρα ἐναντίον τοῦ Πάπα τήν ἔκανε ἕνας παλιός συμμαθητής του ἀπό τή Θράκη. Σ' αὐτόν ὑποτίθεται στέλνει τά μηνύματα πού γράφει στήν κασέτα του. Συμμετέχει σέ κάτι συνταρακτικό, ἕνα μυστικό πού οἱ ἄλλοι ἀγνοοῦν!

Κάποιες φράσεις του εἶναι χαρακτηριστικές τής ψυχολογίας τῶν νεαρῶν ἡρώων: «Μπορεῖ νά καταλάβω αὐτό πού ἔχω μέσα μου και πού ὄλοι μου τό σπρώχνουν, μου τό σπρώχνουν νά πάει πίσω, νά καταχωνιαστει». Ἡ: «Ν' ἀρχίσει νά πέφτει χιόνι, ν' ἀσπρίσουν ὅλα γύρω νά χαθεῖ ὁ ὀρίζοντας. Νά εἶναι ὅλα ἄσπρα. Ν' ἀρχίσει μιά ἐλευθερία πού θά τή νιώσω νά ὀρχεται νά μ' ἄλαφρώνει. Καί τότε ἴσως βρῶ αὐτό πού ἔχω μέσα μου (...) νά βρῶ και νά ζήσω. Ἐστω γιά λίγο. Μιά πολύ δυνατή ζωή — αὐτό πού εἶμαι, κατάλαδες;». Μιά πολύ δυνατή ζωή. Κι ὅταν ἡ ἔξαψη τής φαντασίωσης σβῆσει, ἐπιστρέφοντας στή μίξερη ζωή του ὁ Παῦλος θά κάνει τόν πραγματικό φόνο: θά σκοτώσει τόν ἑαυτό του. Ἐτσι, ντυμένος σ' ἄσπρα σάν τό «θύμα», τόν Πάπα, αὐτοκτονεῖ μέ τήν καρμπίντα του: χωρίς αἰτία, καθώς θά γράφαν στό ψιλά τῶν ἐφημερίδων.

Ὁ Μιχάλης στόν Ἴχος τοῦ ὅπλου: «Τί ἔπαθες ρε;», τόν ρωτᾷ ὁ φίλος του. «Τίποτα, σά νά μὴν εἶμαι.» Τήν «πολύ δυνατή ζωή» αὐτός θά τήν ἀναζητήσει στή φυγή. Θέλει νά φύγει μακριά, στήν Ἀμερική. Προσπαθώντας νά κόψει τά δεσμά του, και πρῶτα ἀπ' ὅλα τόν ὀμφάλιο λῶρο, κόβει ἄθελά του τό νῆμα τής ζωῆς τής μάνας του.

Μιά ἄλλου εἶδους φυγή ἔχει ἐπιλέξει ἡ Ἄννα τοῦ Διαμάντια και μπλούζ (1990) καλλιερώντας μικρές ψευδαισθήσεις. Ἄλλωστε τό δηλώνει: «Ἐτσι θέλω νά ζῶ. Νά μὴ ζῶ πραγματικά». Ἄλλά και στό Ταξίδι μακριά ἡ Δήμητρα, ἡθοποιός, φεύγει πληγωμένη στά ξένα, ὅπου θά περάσει χρόνια διοχετεύοντας τό πάθος τής σ' ἐξευτελιστικές πράξεις, πού στή φαντασία τής ἀποκτοῦν τραγικό μέγεθος. Ταυτίζει τόν ἄπιστο ἐραστή τής μέ τόν Ἀμλετ, περπατᾷ στά τείχη τοῦ μεσαιωνικοῦ πύργου, πάνω ἀπ' τίς μπυραρίες μέ τούς μεθυσμένους, κρατώντας τό βαρύ στέμμα τοῦ πρίγκιπα. Καί ὅταν ἐπιστρέφει στήν πατρίδα ἀπαντώντας στό κάλεσμα τής ἐπίσης εὐφάνταστης ἀδερφῆς τής, ἀρχίζει νά σκηνοθετεῖ μαζί τής τήν ἴδια τή ζωή τής, γιά ἕνα ἔργο πού δέν θά δεῖ ποτέ τό φῶς τής σκηνῆς, θά ρίξει ὁμως ἕνα φῶς, λυτρωτικό ἴσως, στήν ψυχή τής.

Ὅλοι, μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο, ἀρνοῦνται τήν πραγματικότητά τους. Θέλουν νά ἀρθοῦν πάνω ἀπό τή μετριότητα, μέ τίς ψευδαισθήσεις τους, μέ τίς ἐξεγέρσεις, μέ μιά πράξη παρὰ τολμη, στήν ὁποῖα θά προσδώσουν τήν μεγαλοπρέπεια τοῦ μοναδικοῦ. Ἐτσι και ἡ Σοφία Ἀποστόλου στό Ὁ οὐρανός

κατακόκκινος. Μόνο πού αυτή ξερχεται από άλλου, μ' έναν λόγο άμεσο: ώμό, άπροσποίητο, άπ' τό θυθό.

Συνεχίζοντας τή χαρτογράφηση του ελληνικού τοπίου, ή Λούλα Άναγνωστάκη άγγίζει τώρα αυτό τό καινούργιο «περιθώριο», τό μεταίχμακό, πού κινείται ανάμεσα μας και κινούμαστε στά όριά του. Μετανάστες μετά τήν πτώση του ύπαρκτου σοσιαλισμού, μαστροποί, κυκλώματα, κομπίνες, θύτες και θύματα άξειδιάλυτα, ένώ οί πραγματικοί θύτες, μέ καθαρά χέρια, άόρατοι, άπολαμβάνουν τήν έκμιαλιστική νομιμότητά τους. «Ίδού έγώ», έτσι αρχίζει τό μονόλογό της ή άλλόκοτη αυτή ήρωίδα. Έχουν πέσει οί προστατευτικοί τοίχοι. Πρός τί; Η «δράση» είναι αφήγηση του συντελεσμένου. Τό χειρότερο έχει συμβεί. «Ίδού έγώ», εκτεθειμένη, έλεύθερη. «Here I am an old woman in a dry month» (άναφορά στον Έλιοτ, όχι τυχαία). Δίνει τά στοιχεία τής ταυτότητάς της: Σοφία Άποστόλου του Ίωάννου και τής Εύγενίας. Επίσημα, σάν κατάθεση σε κάποιον άνακριτή. Κατάθεση ζωής, ξεσπασμα ψυχής πού θά καταλήξει σ' ένα άμείλικτο κατηγορώ.

Καθηγήτρια των γαλλικών, άπολυμένη λόγω άλκοολισμού, εμπλέκεται σάν από πλήξη, σάν από μιά διαστροφή, στην περιπέτεια του γιου, πού άθώς σχεδόν, άμαθος πάντως, θέλει νά «πιάσει τήν καλή», καθώς λέμε. Ό πεθαμένος άντρας της, ό κομμουνιστής, δέν ήταν πού έλεγε πώς ακόμα ή ό πιο έντάξει κομμουνιστής έχει μιά ροπή προς τό κακό; «Έμμονη ιδέα μου είχε γίνει, τί νά έννοούσε άραγε;» Δέν καταλάβαινε αυτή, αλλά νά...

Όλα τά έζησε και δέν τά έζησε. Άφηγείται μιά άδεια ζωή πού όμως τήν «άλατίζει» μέ τήν άνάμνηση του όμορφου και νέου συζύγου, τίς σεξουαλικές χαρές μαζί του, τίς όποιες ύπαινίσσεται μέ άλαφράδα και χιούμορ, μέ τίς μικρές άπολαύσεις, μέ τή γοητεία πού τής άσκησε πρόσφατα ή ώραία ρωσίδα μετανάστις (τήν έδλεπε κίολας σάν άραβωνιαστικά του άσχημου και άδικημένου από τή φύση άγοριού της), μέ τά παλιά γαλλικά τραγούδια πού τής μάθαινε: «Ώραιες μέρες. Ί-

σως οί καλύτερες άπ' αυτές πού θυμάμαι». Άναπολεί τά πάντα, σάν τίποτα νά μήν τήν άγγιξε, άπόμακρα, μέ συγκατάβαση. Έτσι θά μιλήσει και για τόν ίδιο τόν γιό της, τό θύμα, για τήν περιπέτεια του και για τήν άδικία τής Δικαιοσύνης — ποτέ δέν θά προσφέρει τή λέξη άδικία, δέν καταδέχεται.

Μέσα από μικρά «σπασίματα» προδίδεται ή πικρία για τίς ταπεινώσεις, τίς μαιτωμένες έλπίδες. Όμως τό δράμα φωλιάζει στά κενά του λόγου. Έκείνα πού δέν προφέρονται μάς αφήνουν νά διεισδύσουμε στον ψυχισμό τής γυναίκας και στο βάθος των κοινωνικών συμφραζομένων. Και όταν πνίγεται ό λυγμός, άκούγεται γεμάτη άξιοπρέπεια, έπαρση σχεδόν, ή φωνή του πληγωμένου ζώου.

Η πράξη του γιου, ή έμπλοκή του στα άνεξέλεγκτα κυκλώματα πού θά του κοστίσει δέκα χρόνια έγκλεισμού («δέκα χρόνια για τό τίποτα», τό μόνο πού προδίδει τήν άγανάκτησή της), ένα όνειρο πού βούλιαξε. Αυτό όμως τόν κάνει νά ξεχωρίζει στα μάτια της. Προπάντων ξεχωρίζει αυτή.

Περιφρονώντας τους «νεκρούς» άστους μέ τίς βολές τους, δέν είναι πιά «μέσος όρος»: «Ξεχωρίζω. Πηγαίνω δυό φορές τό μήνα και βλέπω στη φυλακή τόν άσχημο και ήλίθιο γιό μου. Παρέα μέ τους Άλδανούς και τους προζάκηδες». Άνασάνει τή φυλακή κατοικώντας τώρα στον Κορυδαλλό, άπέναντι, δίπλα του. Του παραστέκεται. Άναγνωρίζει τή μοίρα της προσδιδοντάς της μεγαλείο. Μιά πρόκληση.

Έτσι, από ψηλά, θά σαρκάσει τήν κοινωνία, τήν «μή κοινωνία». Αυτή είναι ή δική της επανάσταση, λέει, ό δικός της Όκτώβρης και του γιου της.

Μέσα άπ' τό περιθώριο, μιά ύπόκωφη έκρηξη, ένα στοιχειό κραυγάζει τραγουδώντας: «Έμπρός τής γής οί κολασμένοι...».

Η Άναγνωστάκη δέν συνηθίζει νά συνθηματολογεί. Ούτε πάλι νά εκθέτει τους ήρωές της. Άρα λοιπόν; Άρα λοιπόν, μήπως νά περιμένουμε τους δάρδαρους;

ΚΟΙΤΑΖΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΚΑΤΑΚΟΚΚΙΝΟ ΟΥΡΑΝΟ*

τής Δηώς Καγγελάρη

«Ίδού έγώ. Έγώ.

Here I am an old woman, in a dry month.»

Έδώ τό έλιοτικό Γερόντιον τρέπεται — χάριν αυτοσαρκασμού — σε Γερόντισσα. Μέ τήν «αίγλη τής ηλικίας» (θυμάμαι τά λόγια τής Μαργκερίτ Ντυράς για τήν Μαντλέν Ρενώ), ή Βέρα Ζαβιτοϊάνου ύποδύεται τό νέο δραματικό πρόσωπο τής Λούλας Άναγνωστάκη, σε σκηνοθεσία Βίκτωρα Άρνόττη. Μέ τό πλούσιο βάρος των χρόνων της στό θέατρο. Αύτάρκης και σίγουρη, παίζει, δίχως καμιάν έγνοια νά άποδείξει τή δεινότητά της.

Καθισμένη στην άκρη του σκηνικού διαδρόμου πού χωρίζει στα δύο τήν αίθουσα τής Νέας Σκηνης του Έθνικού Θεάτρου, ή κομψή γυναίκα μέ τή βελούδινη φούστα και τίς γόδες έπανακτά, μονολογώντας, τό παρελθόν της.

Σοφία Άποστόλου. Πρώην καθηγήτρια γαλλικών στο Δημόσιο, μέ άναξιοποίητα πανεπιστημιακά προσόντα, άπολυθείσα ένεκα άλκοολισμού. Κόρη συνοικιακού γαιτρού, χήρα κομμουνιστή, μητέρα φυλακισμένου, μπλεγμένου σε κύκλωμα έκμετάλλευσης Ρωσίδας καλλονής.

Όμως, μαστόρισσα ή Άναγνωστάκη, άποδεικνύει πώς, διά τής μορφής και μόνον, μιά ιστορία ύπερβαίνει τήν άπτή πραγματικότητα και κατακτά τήν καλλιτεχνική ταυτότητά της.

Στήν άυστηρή οικονομία ενός σύντομου μονόλογου, τολμηρές τρέχουσες εκφράσεις, λογοτεχνικές άναφορές, παλαιδομματική φρασεολογία, παλιά γαλλικά τραγούδια, ή «Διεθνής» και σφήνες ρωσικών και γαλλικών σε πράξη άλληλεπίδραση. Η σταθερότητα του άφηγηματι-

κου άορίστου διασπᾶται σέ κοφτές φράσεις. Μέ ειρωνεία και κάτι από τήν έλαφράδα και τή γαλήνη τής μπετεκετικής Γουίνι, ή ήρωίδα αναφέρεται στίς «ώραίες μέρες», στίς ώραίες «και λίγο επικίνδυνες» μέρες. Γιατί εκτός από τήν άτομική περιπέτεια τής γυναίκας, σ' αυτήν τήν «υπέρ-σκηνή», πού είναι ό δραματικός λόγος, γράφεται και ή (έμμεση πλην σαφής) σχέση της μέ τήν Ίστορία. 'Ο αντί-κτυπος ενός θριάμβου και μιάς πτώσης «πού συγκλόνισαν τόν κόσμο».

Εισάγοντας ένα διπτό σύστημα και παίζοντας —για μιά ακόμα φορά— άνελέητα μέ τήν τεχνική τής άντιστροφής,

ή συγγραφέας διχοτομεί τίς άναμνήσεις και τίς έστιάζει κυρίως σέ δύο άντρες, τούς όποιους διαφοροποιεί χαρ-κτηρίζοντάς τους μέ τά σημεία του σύν και του πλην:

'Ο Χρηστάκης ό άντρας της, — 'Ο Γιαννάκης ό γιός της, ό όμορφος και νεότερός της, — ό άσχημος και μίζερος, ό τσαχπίνης και έρωτικός, — ό μοναχικός και άνέραστος, ό κομμουνιστής, ό πιστός — ό «ήλίθιος» πού τής έφερε τής μεγάλης χώρας τών τήν Τάνια για νά τής μάθει Σοβιέτ, πού τής μάθαινε γαλλικά, ώστε νά τή βγάλει ρώσικα και του μάθαινε τή σέ καλό κέντρο νά τραγου- Ναστάσια Φιλίποβνα, δάει. («Ρωσίδα από τή Ρωσία», μου λέει. «'Από τά δάθη τής πρώην Σοβιετικής Ένωσης».)

γιός εκτελεσθέντος στον — έγκλειστος στον Κορυ- Έμφύλιο, άπ' τήν πλευρά, δαλλό για συμμετοχή σέ τέλος πάντων, τών ήρωικών κύκλωμα μαστροπιάς φυλακών.

Στό τέλος και οι δύο έξαπατημένοι. 'Ο ένας στο χῶμα και ό άλλος στή φυλακή.

«Πάει έφυγε! Τή χάσαμε!».

'Η άναγωγή σέ διάφορα έρμηνευτικά επίπεδα δέν γίνον-ται σχηματικά, ή άλληγορική διάσταση μετωρίζεται. Τά πρόσωπα όχι μόνον δέν άντιμετωπίζονται ως μονοσήμαν-τοι ιδεολογικοί φορείς αλλά τό μαύρο χιοῦμορ καλπάζει και εϋθύνεται για περίεργες άλχημείες.

Κομμουνιστής όλιγον «ιερόσυλος» ό σύζυγος, «τή βρί-σκε» στο κρεβάτι τραγουδώντας μαζί της τή «Διεθνή», έ-ρεθίζεται μέ τήν προφορά της στά ρωσικά. «'Ακόμα και ό πύό έντάξει κομμουνιστής έχει μιά ροπή προς τό κακό», τής λέει, φράση χαϊνερμυλλερικής τάξεως, για τήν άνα-γκαιότητα, ίσως, του άνθους του κακού στήν έξελικτική διαδικασία. 'Αλλά πριν πεθάνει, τό ρίχνει στο ποτό γιατί «δέν άντεχε, έλεγε, νά βλέπει τήν κατάρρευση τών σοσια-λιστικῶν χωρῶν».

'Ανεργος, άπένταρος και άγράμματος, ό κοινός γιός θά

πεί τή μεγάλη κουβέντα: «Μάνα, έτσι όπως προχωράει ση-μερα ή κοινωνία, ή είσαι από τούς πολύ ισχυρούς ή γίνε-σαι παράνομος. Μέσος όρος δέν υπάρχει. Είναι αυτοί που ξεγελιούνται πώς είναι κάτι ενώ δέν είναι τίποτα».

«Τουλάχιστον δέν είμαι μέσος όρος», θά πεί και ή ήρωί-δα. Και μιά ζωή, δίχως νά ξερει άκριδώς πώς και γιατί, αυτός μοιάζει νά στάθηκε ό στόχος της. 'Από τήν εϋταξία τής μεσοαστικής τάξης της θά δραπετεύσει στήν άγκαλιά του ώραίου γόνου τής εργατικής οικογένειας. 'Από τή μι-ζέρια του σχολείου αλλά και τήν κρίση τής ηλικίας θά ξε-χαστεί πίνοντας. 'Ισως γιατί, όπως τής έλεγε μιά συνάδελ-φος, «μετά τά πενήντα ή πίνεις ή γίνεσαι φυτό». Και τήν ασφάλεια και τήν ήσυχία της θά τίς παίξει κορόνα - γράμ-ματα όταν θά αποδεχτεί, χωρίς καλά καλά νά τό καταλά-βει, τίς παράνομες ενέργειες του γιου της. Τουλάχιστον έ-τσι «εξχώρισε», όπως θά έλεγε ή Βάσω τής Νίκης.

'Η τελευταία πράξη της συντελείται στο παρόν. Κάτοι-κος Κορυδαλλού πλέον, για νά βρῖσκει κοντά στίς φυ-λακές, «ένα δωμάτιο και κουζίνα αλλά όλη ή ταράτσα δι-κή μου», δηλώνει περήφανη για τή ζωή της. Νιώθει νά διακρίνεται από τούς άλλους, έστω πηγαίνοντας δυό φο-ρές τό μήνα στή φυλακή, για νά επισκεφτεί τόν «άσχημο και ήλίθιο» γιό της, «παρέα με τούς 'Αλβανούς και τούς πρεζάκηδες». «'Εγώ δέν βολεύομαι!», «'Εδῶ είναι το Δε-καεφτά. 'Ο δικός μου 'Οχτώβρης, Χρηστάκη, του Γιάννη κι ό δικός μου», φωνάζει στον πεθαμένο σύντροφό της. «Στόν άγώνα ενωμένοι...», τραγουδάει.

'Η Ζαβιτσιάνου βιάζοντας τό κρυμμένο μπουκαλάκι. Κοιτάζοντας τίς γάμπες της. Περιπατώντας μέ αστάθεια. Μιλώντας σαν σέ νεφέλωμα έλεγχομένης ήμιμέθης.

Ποιά είναι λοιπόν αυτή ή γυναίκα; Μέ άφορά, είναι άναγνωρίσιμη και συγχρόνως ξεφεύγει από τόν όρίζοντά μου, ή άντανάκλασή της ξαφνικά θαμπώνει στον κα-θρέφτη.

'Εκεί ψηλά στήν «ουδέτερη ζώνη» τής ταράτσας της, σ' ένα «no woman's land» ή Σοφία 'Αποστόλου μέ τό ήρωικό επίθετο χλευάζει σαν «άντιτραγικός ήρωας» τήν ήττα τών δραμάτων και μάχεται σαρκάζοντας αυτόν τόν καταραμέ-νο «μέσο όρο». Μέ τόν ουρανό από πάνω της παράλογα «κατακόκκινο».

* Τό έργο 'Ο ουρανόσ κατακόκκινος τής Λούλας 'Αναγνωστάκη παρουσιάστηκε σέ ένια παράσταση, μέ κείμενα τών Μπερνάρ-Μαρί Κολτές, Χάινερ Μύλλερ, 'Ολεγκ Μπιογκάεφ και Σέμιους Χήνυ, υπό τόν τίτλο «'Εμείς οι 'Αλλοι κείμενο και μουσική για τή σύγχρονη διάλυση», σέ σκηνοθεσία Βίκτωρα 'Αρδίτη.

ΕΝΟΣ ΛΕΠΤΟΥ ΜΑΖΙ

Κική Δημουλά, 'Ενός λεπτού μαζί', εκδόσεις Ίκαρος, 1998, σελ. 66

του Κώστα Βούλγαρη

Η έντατη συλλογή της Δημουλά διεκδικεί μία ιδιαίτερη θέση στη διαδρομή της ποίησής της, παρ' ότι τις περισσότερες σελίδες της τις διαπερνά και τις συνέχει ή γνώριμη εκείνη ιδιαιτερότητα του ποιητικού της λόγου, ο οποίος, από τότε που έφθασε στις ώριμες στιγμές του, έχει τη δυνατότητα να αναπαράγεται με επιτυχία, έστω και αν κάποτε εμφανίζονται «σημάδια κόπωσης». Μά εδώ, αρκετά μακριά από την τυποποίηση, αλλά πολύ κοντά, φαντάζομαι, στην ασφυξία του δημιουργού μέσα στο ήδη πραγματοποιημένο έργο του, ή ποιήτρια επιλέγει να καινοτομήσει, αδιαφορώντας και για την ασφάλεια που θά της παρείχαν οι οικείοι τόποι. Έτσι, στο 'Ενός λεπτού μαζί', έχουμε ποιήματα που άπλως αποτελούν συνέχεια των προηγούμενων συλλογών της, στά όποια, όμως, τό βάρος της ποίησης και η καθαρότητα των ορυκτών ευρημάτων μπορούν να υπερκερνοούν ακόμα και τις όποιες αιτιολογημένες ένστάσεις περί επανάληψης και ανανέωσης, κατ' αρχήν θεματικής, σέ όρίζοντες κοινωνικότερους, μέ όχημα τή διαχεόμενη πίκρα και τήν ύποσκάπτουσα ειρωνεία, έστω και αν ακόμα δειλά και δοκιμαστικά (όπως στο σκοτάδι) τά πρώτα βήματα - δείγματα. Κατανοητή, λοιπόν, ή αύξανόμενη επιγραμματικότητα, ως αντίρροπη κίνηση, άμυντική και αυτοπροστατευτική, όπως και άναμενόμενη ή άμχανία που εισβάλλει χαρακτηριστικά στο έπόμενο ποίημα, τό όποιο, κατά τή γνώμη μου, άποτελεί μία άκραία άτυχή στιγμή, παρ' ότι ή Δημουλά είχε κατορθώσει στο παρελθόν να αναγάγει τή διαφάνεια σέ γοητευτική διαδικασία αυτοέκθεσης, που συνάρπαζε τόν άναγνώστη, οδηγώντας τον στο ύπόστρωμα τής γραφής της και στον κόσμο τών έσώτερων δισταγμών της.

ΠΑΣΧΑ ΣΤΟ ΦΟΥΡΝΟ

*Βέλαζε τό κατσίκι έπίμονα βραχνά.
'Ανοιξα τό φούρνο μέ θυμό τί φωνάζεις είπα
σέ άκούνε οί καλεσμένοι.
'Ο φούρνος σου δέν καίει, θέλαξε
κάνε κάτι άλλιώς θά μείνει νηστική
χροινάρα μέρα ή ώμότητά σας.*

*'Εβαλα μέσα τό χέρι μου. Πράγματι.
Παγωμένο τό μέτωπο τά πόδια ό σβέρκος
τό χορτάρι ή βοσκή τά κατσάβραχα
ή σφαγή.*

Έδώ, όμως, ό «φούρνος» χρειάζεται να όνομαστει δυο φορές και αν μέ τή χρησιμοποίηση τής λέξης «μέσα» άποφεύγεται ή τρίτη, τό βάρος του συγκεκριμένου έπιρρήματος έπιτείνει τήν περιγραφικότητα. Η «ώμότητά σας» στο τέλος του στίχου δέν συναντά τό «φούρνο» που και τις τρεις φορές βρίσκει στην αρχή, δέν συνθέτουν μαζί παρ'ά μόνο ένα χάσμα που διαπερνά τό ποίημα χωρίζοντας στά δύο τή σπονδυλική του στήλη. Δέν δημιουργούν παρ'ά μία ξερή ένταση που άδυνατεί να τροφοδοτήσει μέ ρυθμό τή διαδοχή εικόνων, έννοιών και τόπων σωματικών, άδυνατεί να άπορροφήσει και να ένσωματώσει δημιουργώντας ροή, οί τελευταίοι στίχοι καταλήγουν να είναι άπλή παράθεση, γιατί ή έπιζητούμενη κλιμάκωση έχει ήδη υπονομευθεί. Αντίστοιχα, ή σύζευξη τής «ώμότητάς σας» μέ τό «Πάσχα» (και τό παρακείμενο «χροινάρα μέρα») έξουδετερώνεται από τήν προφάνειά της, τά δύο αυτά σημεία δέν επικοινωνούν αλλά δείχνουν να θέλουν να προκαλέσουν εκπιθέμενα, τελικά προσβάλλουν, γιατί δέν μεταθέτουν, δέν μετουσιώνουν. 'Ο «φούρνος», στον τίτλο, άπλως έπεξηγεί, γιατί δέν ενεργοποιείται ή εικονοπλαστική δύναμη τής φράσης, έξουθενωμένη από τις εικόνες που άρχίζουν να πέφτουν έπίμονα, ήδη από τόν πρώτο στίχο, εκδιάζοντας τή συγκίνηση.

Πρόκειται για ποίημα ένδεικτικό τών προθέσεων τής ποιήτριας και τής συνακόλουθης άμχανίας, εδώ τά «σημάδια κόπωσης» είναι έμφανεστερα και, εν συνόλω, ό μηχανισμός πρόσληψης άρχίζει να πλήττεται σοβαρά, αν συνυπολογίσουμε και τις έξωκειμενικές παραμέτρους που αναπόφευκτα τόν έπηρεάζουν... Αυτές οί άτυχείς άπόπειρες μετατόπισης από τό «προσωπικό» στο «κοινωνικό» άφήνουν μετέωρη και διαβρωτική τήν άπορία του άναγνώστη, άνακόπτουν τή συνέχεια που είχε κατορθώσει ως τώρα ή Δημουλά, βλάπτουν τή συνεκτικότητα τής ποίησής της.

Παρ' όλ' αυτά, τήν ποίηση τής Κικής Δημουλά τήν έχουμε άπόλυτη ανάγκη, ή αυθεντικότητα τής φωνής της δημιούργησε περιβάλλον αισθητικής άγωγής, τις άτυχείς στιγμές της πρέπει να τις ξεπεράσουμε, τό έργο της συνεχίζει να λάμπει και να μäs χαρίζει δώρα άνεκτίμητα.

*Παραμένουν ό κόμπος στο λαϊμό του άχ
που δυσκολεύει τήν κατάποση του χρόνου
οί άπόντες σφυγμοί τό γλάρωμα ή ύπνηλία που
άδειάζει πρόωρα θνητή τή μέρα μέσ στο θράδν
όλη αυτή ή φοίτηση του σώματος στη διάχυτη
τήν esperanto άδιαθεσία του Σεπτέμβρη.*

ΑΠΟ ΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

- Γιώργος Καφταντζής, *Τό Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης στον καιρό της Κατοχής*, εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 217.

Κίνηιο άσμα ενός πολυσχιδούς ανθρώπου, πού για σχεδόν εξήντα χρόνια πρωταγωνιστεί στην πνευματική ζωή των Σερρών, όπου διέμενε, αλλά και της ίδιας της Θεσσαλονίκης. Μέλος και αυτός της μεγάλης πολιτικής-λογοτεχνικής παρέας πού στή διάρκεια της Κατοχής δημιουργείται στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ή όποια παρεμβαίνει στα εκεί δρώμενα, τροφοδοτεί μέ στελέχη τόν ΕΛΑΣ, εκδίδει τό περιοδικό *Ξεκίνημα* και στα επόμενα χρόνια θα καθορίσει σε μεγάλο βαθμό τήν πνευματική ζωή της πόλης. Ό Καφταντζής, έθνοσύμβουλος-έκπρόσωπος της ΕΠΟΝ Θεσσαλονίκης και από τά κεντρικά πρόσωπα της παρέας, ανέλαβε, εκτός των άλλων, νά διασώσει και τό χρονικό των γεγονότων. Τό παρόν βιβλίο περιέχει πληροφορίες από πρώτο χέρι, στοιχεία για τήν καλλιτεχνική ζωή της πόλης και τού πανεπιστημίου, καταλόγους των φοιτητών πού συμμετείχαν στην Αντίσταση, βιογραφικά αλλά και φωτογραφίες(!) των περισσότερων απ' όσους έπεσαν στή μάχη ή εκτελέστηκαν, μέ λίγα λόγια είναι μία δουλειά υποδειγματική. "Αν μετράμε καλά, πρόκειται για τό τριακοστό πέμπτο από τά βιβλία του, πού κατανέμονται σχεδόν ισόποσα σε λογοτεχνικά (τή μερίδα τού λέοντος κατέχει ή ποίηση, αλλά έχει γράψει και διηγήματα, καθώς κι ένα μυθιστόρημα), σε ιστορικά (όπου υπερμετρούν αυτά πού άφορούν τή γενέτειρα σερραϊκή γή) και σε θεατρικά. Και, νά προσθέσουμε, μία ζωή μέ έντονη και διαρκή κοινωνική και πολιτική δραστηριότητα. Ό Γιώργος Καφταντζής, απ' τούς ελάχιστους εκείνους πού δέν απέφυγαν αλλά και κέρδισαν τό στοίχημα της ζωής σε μία έπαρχιακή πόλη.

"Ας τόν κατευοδώσουμε μέ λίγους στίχους του:

Ή φωνή του ταξιδεύει
στή σκοτεινή παλίρροια των ανέμων
στεφανωμένη άσήμη πελαργών
και άγρια λύπη.
Μά τί ζητούν αυτά τά τρομαγμένα πρόσωπα;
Τά κυπαρίσσια, οί κάργες, οί έλιές
τά καμπαναριά πού καίνε γλύκα και άσβέστη;
Ποιόν κυνηγούν τά κρύα μαχαίρια;
Ποιόν περιμένουν στο τραπέζι
τά έρημικά σπιτικάια
μέ τίς όρθάνοιχτες αυλόπορτες;
Τί βλέπει μέ τά λμνίσια μάτια της ή Πρέσπα
πικρή πηγή της άγριόχηνας;

- Βάσις Τσοκόπουλος, Άγγελική Πασιιά, Γιάννης Χρυσοδέργης (έπιμ.), *Περιπέτειες τού βιβλίου στην Ελλάδα, 1880-1940*, Ένα άνθολόγιο, έκδοση τού Έθνικού Κέντρου Βιβλίου, 1998, σελ. 67.

Μία μικρή συνοδευτική έκδοση μέ τήν ευκαιρία της παρουσίασης της έρευνητικής εργασίας και της έκθεσης μέ θέμα τήν «Ιστορία των έκδοτικών οίκων στην Ελλάδα 1900-1940», πού μέσα στις λιγοστές σελίδες της καταφέρει νά συλλέξει δείγματα γραφής απ' τίς καλύτερες πένες τού πρώτου μισού τού αιώνα μας, μέ θέμα πάντα τό βιβλίο και τά προβλήματά του στην έκδοση, στή διακίνηση, στον άνταγωνισμό του μέ τίς συναφείς δραστηριότητες των έφημερίδων, στην αισθητική του, στις μεταφράσεις, στην κρατική ένίσχυση, στις πρώτες βιβλιοφιλικές εκδόσεις... Τά ίδια πάνω-κάτω προβλήματα πού και σήμερα άπασχολούν τό χώρο τού βιβλίου, μέ τή ματιά και τή χάρη τού λόγου τού Δροσίη, τού Ξενοπούλου, τού Ουράνη, τού Κλ. Παράσχου, τού Λευκοπαριδή, τού Δετζώρτζη... Έκτός των άλλων, είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσες και οί χαρακτηριστικές πολιτικές άπόψεις και συνδηλώσεις πού άναδύονται από τά σχόλια και τίς κατατιθέμενες προτάσεις, γιατί μάς θυμίζουν πράγματα πού συνήθως ύποτιμούμε ή άπωθοΰμε στή λήθη, όπως για παράδειγμα ή πολιτική ευαισθησία και συγκρότηση τού Κώστα Ουράνη. Μά ή άναδίφηση σε τέτοια κείμενα πάντα προσφέρει και μικρά ανέλπιστα δώρα, άνάλογα βέβαια μέ τά ενδιαφέροντα τού καθενός, και έδώ σημειώνουμε τήν αντίδραση τού Κλ. Παράσχου άπέναντι στην πρωτοσορευλιστική ποιητική συλλογή τού —άγνωστων λοιπών στοιχείων— Θεοδώρου Ντόρρου πού επιγράφεται «Στου γλυτωμού τό χάξι» και τόν τίτλο της όποίας ό όργισμένος κριτικός επισυνάπτει μαζί μέ τόν «Οί Διθύραμβοι της Μελωδοπλάνταχτης Άρπας», για νά δικαιολογήσει τήν άδιαφορία τού άγνωστικού κοινού για τά εκδιδόμενα βιβλία...

Κώστας Βούλγαρης

• ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

- Σταΰρος Μίχας, *Τό άπειρο της σιωπής*, ποιήματα, έκδ. Μανδραγόρας, 1998, σελ. 18.
- Άλέξανδρος Άραμπατζής, *Τό μανφέστο της κοινής συμφοράς*, ποιήματα, έκδ. Μανδραγόρας, 1998, σελ. 18.
- Πέτρος Άνταϊός, *Περεντέλνινο - 1968*, ποιήματα, έκδ. Διογένης, 1998, σελ. 35.
- Κώστας Κρεμμύδας, *Ύπέρ ήρώων*, ποιήματα, έκδ. Μανδραγόρας, 1998, σελ. 31.
- Γιάννης Σκαρίμπας, *Τρεϊς άδειες καρέκλες*, διηγήματα, έκδ. Νεφέλη, 1998, σελ. 141.
- Τάκης Άναστόπουλος, *Άνω τελεία*, ποιήματα, έκδ. Γαβριηλίδης, 1998, σελ. 29.
- Νίκος Πηγαδιώτης, *Πορθημείον*, ποιήματα, έκδ. Γαβριηλίδης, 1998, σελ. 77.
- Άγγελική Σιδηρά, *Ό πύ μικρός περίπατος*, ποιήματα, έκδ. Πλανόδιον, 1998, σελ. 62.